

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ

ਭਾਗ ੧ ਭੋ

ਲੇਖਕ ਜੀਵੰਦੀ

ਸੰਮਤ ੧੯੯੯ ਆਨਾ.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૪૬ વર્ષિક

પુસ્તકનું નામ ડાહ્યા-૨

વિષય ૨-૧૩

ગજરા

ભાગ ૧ લો.

સ્વી પ્રસીદ્ધ કરનાર

ઈશ્વરલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી;

એકન્ડીય શિક્ષક

—: પ્રસીદ્ધ કરવાનું ઠેકાણું :—

રાધેજી તા. ૦ કલોલ

આવૃત્તિ ૧લી.

સંવત. ૧૯૭૬.

સને ૧૯૨૦.

ક્રીંમત આઠ આના

પ્રસ્તાવના

સુસ્ત મહાશય, વાંચકો અને સન્નારીઓ, આધુનિક સમય સાહિત્યમાં ઘણાજ વધી ગયો છે. તમારા વાંચવામાં પ્રાચીન મહાન કવિ કાલિદાસ, પ્રેમાનંદ, શામળભટ્ટ, દલપતરામ વિગેરે, તથા હાલના કવિ જેવા કે કલાપી, નરસિંહ રાવ ખખરદાર, લલિત વિગેરેનાં કાવ્યો આંખ્યા હશે. અગર તેમની પ્રશંસા પણ સાંભળી હશે. આથી આપનું મગજ સાહિત્યના ઃચિખરમાં રમતું હશે, જો કે મેંતો ફક્ત સાધારણ ગુજરાતી કેળવણી લીધેલી છે. ને ઈશ્વરેઆથી કેટલોક વખત થયાં શિક્ષકનો ધંધો પ્રિય ગણી તેજ પ્રવૃત્તિ જારી રાખી છે. મારી ધારણા આ નોવેલ લખવાની થયું વખતથી હતી, તે આજે પરીપૂર્ણ નીવડવાથી પરમ કૃપાળુ પરમાત્માનો આભાર માનું છું. વળી તેમાં મેં જેમને અર્પણ પત્રિકા અર્પણ કરેલ છે, તેમનો સવિનય હયકાર માનું છું.

મારી અલ્પ મતિથી ફક્ત કલાપીના જુજ ફકરા લઈ મનસ્વી આ નોવેલ લખાયલું હોવાથી અંદર થયેલા હોષો સુધારી લેવા પ્રેક્ષકોને વિનંતી કરું છું.

ભણતાં પંડિત નીપજે, લખતાં લહીઓ થાય;

ચાર ચાર ગાઉ ચાલતાં, લાંબો પંથ /કપાય.
વળી કહ્યું છે કે,

પ્રયત્ન કરનર પૃથ્વીમાં, સિદ્ધ થવા નિજ અર્થ;

કેક ગએલાં રાજ્યને, મેળવી શક્યા સમર્થ.

શિવજી કોણ હતા ! કેવી રીતે રાજા થયો ? આ જોતાં
મને ખાતરી થાય છે, કે પ્રવૃત્તિથી મનુષ્ય ઉચ્ચ આશાઓ
પાર પાડી શકે છે. મારી ધારણા ફક્ત એટલીજ હતી,
કે હાલ કંઈક વિચારો જનસમૂહમાં મૂકવા ને પછી તરી
આવતા હોયો જણાઈ આવેથી સુધારો વધારો કરી જીજ્ઞે
ભાગ બહાર પાડવો.

આજ કારણે આ મારો મજરા ભાગ ૧લો બહાર પાડી
આપના હસ્ત કમળમાં મૂકવાની વાંચકોની રજા લઉં છું.

લેખક,

શ્રી સાહેબ નાગજીભાઈ રામદાસ
(જન્મ સંવત ૧૯૩૭.)

અર્પણ પત્રિકા.

શ્રીયુત્તરેશ સાહેબ નાગજીભાઈ રામદાસ

રહેવાસી ફરતીકોઈ તા. ડબોઈ

આપ અહરનિશ પરોપકારી કાર્યોમાં ભાગ લઈ, આ જીવંતી અચળ કરી દીધાવી રહ્યા છો. તેમજ ફરતી કોઈ ગામે શાળાનું પાકું મકાન બંધાઈ, બાળકો ઉત્સાહથી શ્વભાવાનું જ્ઞાન મેળવે, આ કારણથી રૂ. ૧૫૦૦) સરકારમાં ભરી મકાન બંધાવવા યોજના કરી છે. ને તે દુર્લભ મુદતમાં બંધાઈ જવા સંભવ છે. વળી ડબોઈ કચ્છામાં ટાવર તથા લાયબ્રેરી ચતા પહેલાં શ્વજ્ઞાતિમાં નિવારક ઉત્સાહ ફેલાવવા રૂ. ૧૫૦૦) ભરી તે કાર્યમાં મદદ કરી છે. આવાં દરેક કાર્યોમાં આપ આગળ પડતો લાભ લેો છો. પરમાત્માએ આપને સંતતિમાં હાલ ત્રણ પુત્ર તથા છ પુત્રિયો આપી છે.

આપે મહને આ પુસ્તક છપાવવામાં પુરેપુરો આશ્રય
 આપી ઉત્તેજન આપ્યું છે. ચાલુ સાલે આપના ચી. જી.
 અમ્બાલાલ તથા ભાઈલાલનાં શુભ લગ્ન મહાવદી ૬ને
 વાર મંગળે, તથા મહાવદી ૧૦ ને વાર શનિના પવિત્ર
 દિવસોએ હોઈ, અઃ લગ્ન સુખરૂપ, નિર્વિઘ્ને શાન્તિથી
 થાય, ને પરમાત્મા તહેમને યાવશ્ચંદ્ર દિવાકરૌ, સુખ, શાન્તિ,
 યશ ને ાવધાનો અખૂટ ભંડાર અર્પણ કરે, તેવી પ્રાર્થના
 કરી આ મહાર્ગે પુસ્તક મંગળકારી પ્રસંગમાં આપનો
 તથા ચી. જી. બાળકોનો ફોટો આ સાથે પ્રેક્ષકોની ખાસ
 દૃષ્ટિ ખેંચવા મૂકું છું પરમાત્મા તહેમને હીર્ધાયુ અર્પે અશ્તુ.

હીં ૦ હું છું. આપશ્રીનો નિખાલસ

પુસ્તકનો કર્તા.

રા.૦ પરસોતમભાઈ બાજીભાઈ પટેલ.

રે. ફરતીકોઈ તા. હોલોઈ.

હું કેટલાક કારણે વડોદરે જતો હતો. તે દરમ્યાન મહને આપ ત્રેનમાં મલ્યા હતા. આપના તરફથી શ્રીયુત નાગજીભાઈ રામદાસની કેટલીક જાળખ થઈ. આપ હેમના બાજીસ્નેહી ને વેપારના સાથી છો એ સમાચાર મહને તહમારા ગામે આવ્યા પછી મલ્યા. આપની જ્ઞાતીમાં કંઈક વિદ્યાએ આપના તરફ રહેમ નજર કરી સ્વમાન ને, સ્વજ્ઞાતીનું હિત જાળવવા તથા કેટલાંક પરોપકારી કાર્યોમાં ભાગ લેવા બક્ષીસ આપી છે. તે તહમો તહમારા સ્નેહીની સાથે રહી અહરનિશ ક્યાં કરો છો. પરમાત્મા આપ બન્નેનો સ્નેહ કાયમ રાખી તહમને મુખ, શાન્તિ ને યશનો અખૂટ ભંડાર અર્પણ કરે એવી વિજ્ઞાપ્ત કરું છું.

મી.૦ વેણીશંકર ગંગારામ પંડ્યા,

વડવાણ તા. હોલોઈ રુકુલમાસ્તર.

તહમારી કેટલીક પરોપકારી વૃત્તિઓ ને સ્વમાનની ભાગણી જોઈ મારા અંતઃકરણથી પરમાત્મા તહમારી ધારણાઓ સફળ કરે એવી વિજ્ઞાપ્ત કરું છું.

લો.૦ હું છું આપશ્રીનો

“ ત્રિવેદી. ”

ગજરા ભાગ ૧લાનો ૪૮૧.

(ગજરા ભાગ ૧ લો)

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ	નામ	પૃષ્ઠ
૧ લુ.	ઉભયત્વં નિઠરપણે દેશાટન.	૧
૨ બું.	પ્રિતીનું પગથીઉં ને શિક્ષણનો ઉદય.	૧૬
૩ બું.	પ્રિતીની યુવાવસ્થા.	૪૧
૪ યું.	આશાનો અંત નિરાશા.	૭૮
૫ મું.	કેાની સાથે લગ્ન થયું !	૯૪

(પઘ)

ઈશ્વર સ્તુતિ.

- “ પરેશા નિર્ઘીને મેં તુજ કૃતિ અહા રી અવનવી;
 “ નિહાળ્યું સૃષ્ટિમાં, શ્રમ ઇર્ષ ચરણને મૂન મથી.
 “ થયો છું નિશ્ચયી, પ્રભુ તુજને હું સમરણવા;
 “ થયેલા દોષોની વિનતી કરું ભરમ કરવા.
 “ હજારો ભક્તોની, પુરણ કરી આશ સઘળી;
 “ પશુ, પક્ષી, જંતુ, સર્વે મળી શોક હરતાં.
 “ સદા પોષે અમને, અર્પણ કરીને રસસંતાં;
 “ અહા દેખી હું તો, તતપર થયો ધ્યાન કરવા.
 “ તરંગો મારા આ, પુરણ કરું આજ કલપી;
 “ ઘણી ઉર્મિ સાથે, નમન કરું તુજ તનથી.
 “ સદા ત્હારો હું છું, પુજન કરું આપ ચરણનું;
 “ કૃતી ચિન્તા મારે, પણ ટળી ગઈ નાથ સઘળી.”

(અપૂર્ણ)

વાંચો.

અવશ્ય.

ભેટ લો.

વીશી

પહેલું સુખ તે જાતે નયાં.

વીશી

ઉત્તમો-તમ ભોજનગ્રહ

હરેક મનુષ્યે આરોગ્ય શરીરની સંપત્તિ મેળવવા, ખોરાકમાં સ્વચ્છતાની ખાસ જરૂર રાખવી જોઈએ. આ સ્થળે વીણી તપાસી હોયો માલ વાપરી ફેળવાયલા પાક શાસ્ત્રીને સ્વહૃતે ઓર્ડર પ્રમાણે ભોજન ખનાવી આપવામાં આવે છે. માસિક પેસેન્જરોએ રૂબરૂ મળી ખુલાસો મેળવવો. સ્વપ્રસંસા કરતાં અનુભવ મેળવ્યાથી ખાત્રી થશે.

“ માલીક ”

સામેશ્વર મગનલાલ ત્રવાડી.

અમદાવાદી પોળની સામે સ્વદેશી વસ્તુ

લાંકારના માળે-વડોદરા.

ગજરા.

ભાગ ૧ લો.

લાંચો આજે દિવસ સુખનો, ધારી હિમ્મત તુંથી;
પોષણ કરજે મમેચ્છાને, પ્રેમાર્ધ બની હુંથી.
શંભુ સુતાના આશરે, આરંભ કંઈક નવીનતા;
સરસ્વતિ વરાળે હૃદયે, પામું કંઈક સફળતા.

પ્રકરણ ૧ હું.

ઉભયનું નિહરપણે દેશાટન

રીના દ્વંદ્વ બૂજેએ પોતાના અમ્પુટમાં બાનુને કેદ
કર્યો હતો. છતાં પોતે કાસાર તરફ દ્રષ્ટિ
ફેંકી, હું છું, એમ દુનિયાને બાન કરાવતો
હતો. વૈશાખ માસની કૃષ્ણ પક્ષ ચાલતી

હતી. આ ગરમામાં એક સ્ત્રી પુરુષનું સુગમ યુવાવસ્થા-
એ આવેણું સઠકે ચાલતું હતું. પોતે ઉંચી કોમનને
યાત્રાએ નીકળેલાં હોય લેમ જણાતાં હતાં. શહેરમાં જઈ
ભાડીયાની ખમંશાળામાં સુકામ કરી, કુધા શાન્તી માટે
અજપૂર્ણા દેવીનું સ્મરણ કરી આશાનાં મિન્દુ કર્વાં કોણ

જાણે તેમની ઉપર નિદ્રાદેવી અપ્રસન્ન હશે કે શું ? કારણ કે જોકાન્તમાં પણ અગૃતાવસ્થા જારી રાખી હતી. છેવટે બન્ને ઉંઘની પ્રબળ સત્તા તળે આવ્યાં. ને તેમની મુખા કૃતિઓ અફેણીદયથી જોનારને આકર્ષણ કરાવે તેવી થોભવા લાગી.

આશરેઃ માં પોલીસનો કાયદો જોવો હતો કે નવા આવનાર મુસાફરોને પોતાનું નામ ઠામ નોંધાવું પડતું આઠેક વાગ્યાના મુનારે કેટલાક બાટીઆની ધમંશાળામાં આવ્યો, ને જાંના રક્ષાને મુસાફરોનાં નામ નોંધાવા દ્રશ્યમાન હયું. એટલે તેણે પેલા યુવકને પુછયું.. “ભાઈ તમારું નામ શું ? તથા કયાથી આવો છો ? આ જહેનનું નામ શું છે ? ” યુવકે કહ્યું “મારું નામ બાબુલાલ ને અમદાવાદથી આવું છું.” પેતાની સ્ત્રીને નામ લખાવવા કહ્યું, તેણે મંઝા જોડું નામ નોંધાવ્યું બાકુતિ ગુણાન્ કથયતિ બાબુલાલ જોવો જલો અશ્વસ હતો, કે મંઝાને અશ્વસ મુખ આપતો. હજારે રસોઈ પણ પાડે કરી લેતો.

મંઝા તે મંઝાજ હતી. કેવું મુંઝર દ્રશ્યમાન પુતળું શું તેની વાગ્યાની ! અફરે અફરની નોંધ લેવા લાયક હતી. શું તમે જ્ઞેય છે ? અહા કેવા તેના મનોરંજક અર્પાકાર કુશલર્થી રસમની સેરા જેવા બાલ. જેવું કટિતો કેન્દ્ર

હે, છુટણ મુખ હે, જોવા પ્રકાશથી પરવર્તન થઈ અજ-
કરા મારી રહ્યા હતા. અહા આવા બાલરાણી રંભા જેણે
જોઈ હશે, કે તેને હૃદયાર્પણ થયા વિના નહિજ રહ્યું હોય.
તો પછી બાળુએ પરમેશ્વરનો ઉપકારજ માનવો જોઈએ.
કે આવી શી તેને પ્રાપ્ત થઈ.

નવ વાગ્યાનો સુમાર થયો પણ બાળુલાલને કંઈ ચિન
પડ્યું નહિ. કારણ કે તેને આ પીવાની જોરી આદત હતી
કે, અફીણીનું પણ બસન ચાડું. દરરોજ તો મંગા તૈયાર
કરી આપતી, પણ અહિં કોઈ પણ પ્રકારનું સાધન હતું
નહિ કે તેમ કરી શકે કહેવત છે કે “ખાનાર પીનારના
નર્સાને સવં મલી આવે છે.” અહિં તો રક્ષક છુવણો
હતો, તેને આની આદત હતી. જેથી સાધનો તૈયાર રાખતો.
આ બાબતની બાળુલાલને ખબર પડવાથી, કાકાની બાઈ-
બાઈ કરી ને આ મુકવાનું નક્કી કરી બજારમાંથી દુધ,
માંક લઈ આવ્યો. મંગાને પણ આ પીવાની મલી. એકાદ
દિવસ આ રથને રહી શકાય તેમ હતું કારણ બે દિવસથી
વધુ રહેવાની મનાઈ હતી. મંગાએ કહ્યું “પ્રાણનાથ હવે
કંઈ વિચાર કર્યો કે નહિ ?”

“શાનો ?”

“કેમ વધી લમ્પેજ કહેતા હતા કે અહિં વધુ નહિ
રહી શકાય ?”

“હા પણ તેની તને શું ચિન્તા છે? આવતી કાલે સવડ કરીશું. પણ બહાલી, આ જે મને કંઈક ત્હારી ઉપર બુઠાજ પ્રકારનો પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. શું પરમાત્મા આ મુખનો આંત લાવવા માગતો હશે? કહેવત છે કે “આજું કરે થોડાને માટે.” ખરું જ છે, આજતું ભવિષ્ય મને એજ સુચવે છે. કાંતો જેમાંથી એકનો કાળ થાય, યા કંઈ કાયમી વિધન આવી પડે. એક તો અવશ્ય થવું જ નેઈએ. શું તું મને છોડીને ચાલી જઈશ? અરે ગંગા! પછી હું ત્હાસ વિના એકલો રહી શકું ખરે કે? કેમ બહાલી બોલતી નથી!”

“અરે પ્રાણુનાથ આ શું બોલો છો? આવાં ઘેલાપણાં કાઢવાં તમને કેમ ગમે છે? મને ક્યારનીએ લુપ્ત લાગી છે, જાઓને બજારમાંથી સીધું લઈ આવો. આ કાકાએ વાસણ આપવાને કહ્યું છે. આજ તો રાંધેલું જમવું છે કે નહિ? હું તમારાં કપડાં ઘોઈ નાખું એટલામાં જઈને આવો.”

બાબુલાલ બજાર જાય છે. ગંગા પોતાનાં તથાસ્વામીનાં કપડાં ઘોઈ, કાકાની પાસેથી વાસણ માંગીને ચુલો સળગાવે છે. એટલામાં બાબુલાલ નેઈતો સામાન લઈ આવ્યો, ને ગંગાને કહ્યું કે, “હવે રસાઈ જલદી બનાવી દે.”

ગંગા તો તર્ધચારજ હતી થોડીવારમાં ફાળ, ભાત. શાક
ચાટલી બનાવી દીધી હું. બન્ને જણે સાથે વિનોદારસ
લોગવતાં જમી પણ લીધું દિવસના કેન્દ્રનો કાળ વિશ્રાંતિ
ગાળ્યો.

બપોર પછી બાબુલાલ કંઈક ચિંતામાં હવાઈ મૌન-
ધારી બેસી રહ્યા છે. એટલામાં ગંગાએ આવીને બૂમ
મારી જેથી ખીજવાઇને “ તને કંઈ પણ બતની ચિંતા
છે ? એ તો ખરીજ વાત છે કે સ્ત્રી ત્રણ વસ્તુથીજ આનંદ
માને છે’ ભવિષ્યકાળથી અજ્ઞાત રહે છે. જો કે તેમાં
તમારો હોપ નથી. પણ કુદરતેજ એ શક્તિ સ્ત્રી બતીને
સોંપી નથી. એટલે ત્હારે પણ લહેજ છે. ”

“ જાઓ તમને તો આવાં ટાયલાંજ આવડે છે. શું
અમે દુઃખમાં ભાગ ન લીધો ? જો હું ત્હમણીજ પેઠે
ચિંતા કર્યા ફરૂં તો ત્હમને વિશ્રાંતિ કેણુ આપે ? એ તો
એક મારે તો એક વારે, એક જન્મે તો એક મરે. એમ
ન હોય તો દુનિઆ ચાલેજ કેમ ? શું પ્રાણનાથ મ્હારું
કહેવું જોતું છે ? ”

“ ના ખરૂં ત્હને જોતું કહેવાય. આવી રૂપાળી
અપ્સરા કદાપી જોતું જાહે ! અરે પણ મ્હારો મિત્ર
સવારની ટ્રેનમાં કેમ ન આવ્યો ? તેના વગર મ્હારાથી
જઈ શકાશે નહિ. અધુરામાં પુરા ત્હારી ચિંતા ઘણી છે. ”

“એમ હોય તો હું ફર થાઉં ?”

“ક્યા સ્થળે ?”

“હુનીઆની બહાર”

“અને પછી હું ક્યાં જઈ ?” આમ બોલતામાં બાબુલાલ અશ્રુધારાનું દાન ગંગાને કરે છે.

“અરે આશુ ? મારાથી પણ કોમળ હૃદય રાખે છે. ?” આ બન્નેનો નિખાલસ પ્રેમ એવો હતો કે આ બીવસ ટકી શકે નહિ. પોતાનો મિત્ર વખતે સાંજની દ્રેનમાં આવે, એમ ધારી ચારેક વાગે સ્ટેશનને ગયો. દ્રેન આવી પણ મિત્રને ન દેખવાથી નિરાશામાં ગોથાં ખાવા માંડ્યો. હેવટે મુકામે આવી મગજને શાન્ત કરવા સુઈ રહ્યો છે. ગંગા બિચારી લોળી હતી, પોતાના સ્વામીનું વચન કદાપી ઉઘાપતી નહિ. સાંજ પડી, પોતાના સ્વામી હજુ ઉઠ્યા નહિ, એમ ધારી બોલાવવા લાગી. બાબુલાલ તુરં જાગી ઉઠ્યા, હવે ક્યા રસ્તે ઉતરવું તે હકીકત સીને જણાવી. “દિલ્હી જવાથી પણ ફાયદો નથી, કારણ કે ત્યાં મારે ઝોળખ નથી, છતાં જો તે આવ્યો હોત તો કંઈ પણ હરકત ન હોતી. તાર કઈં પણ વખતે બહાર મામ ગયો હોય તો કેણુ જવાબ આપે ? ને આપણે અહિં વાટ જોઈ બેસી રહેવું પડે. આપણીજ બુલ થઈ છે, એટલે તે બહલો લોગવવો પડે છે. નહિતર સાચે

નીકળ્યાં હોત તો આટલું બધું ન થાત ” અને રાત્રિ પડવાથી મંગાને પથારી કરવાનું કહ્યું. તેણે પથારી કરીને બાબુલાલને કહ્યું.

“આજે તો કંઈ ધમાલમાં છો. ન આવ્યા તો શું થયું ? આપણું નસીબ તો પાસે છે ને ? પછી શું હરકત છે ? અતિશય વિચાર મગજની ખરાબી કરે છે.” બાબુલાલને કંઈક યાદ આવવાથી “અરે પેલી પ્રાણસુખની શીશી ક્યાં છે (મારા જોવામાં આવતી નથી.” (ગંગા મનરાય છે, પણ ધીરથી ઉત્તર આપે છે.)

“જો તો હું બુલી ગઈ”

“હો બુલી ગઈ, હવે ફરી ત્હને લાવી આપીશ કે?”

“પણ યાદ ન રહ્યું જેથી શું કરું ?” . .

“અરે જોમજ કહેને કે લાવીજ નહિ. ત્યાં પણ મેં સાંભળ્યુંજ હતું. છતાં જુદું જોલે છે. સાચુ કહેવામાં કાંઈ હરકત છે ? ચાલ મરશે હવે જો વાત જવા દે, મને આજે શરીરે આળસ આવે છે. બેઠાં બેઠાં હઠાડો શી રીતે કઠાડવો ?” મંગા ઉત્તરમાં, પ્રાણનાથની સેવા ચાકરી કરવી પથારીમાં જઈ બેસે છે. આથી બાબુલાલની કંઈક મુસ્તી ઉડી જાય છે. પોતાની પ્રિયાને ધીરજ આપે છે. આ બન્ને માં પ્રેમ કંઈક ન્યુનતા લોગવે જોવો નહોતો મધુકર પ્રેમથી કમળમાં ખીડાઈ જાય છે. વળી કહ્યું છે કે—

થાહે ના બહલો કહી હઈ કુસુમ નિજ વાસ,
પ્રેમીને પ્રેમી પૂજે નહિ બહલાની આશ.

રાત્રિનો સમય થયો વીતી જવાથી બન્ને જણ નિદ્રા-
વશ થયાં. સવાર થતાં વિહંગોની શાન્તિ ભરી ઠંઠક સુચ-
વતી હોય, એવી બાણીથી પ્રવૃત્તિ કરે પોતાના કાર્યમાં
જોડાવા લાગ્યા.

“બાબુલાલે પણ સ્નાનાદિકથી પરવારી સ્ટેશનની તૈયારી
કરવા બહાલીને કહ્યું.”

“હવે વાર લગાડીશ નહિ, આ સ્થળે રહેવાની મુદત
પુરી થઈ ગઈ છે.”

“તમે કહેતા હતા ને કે ગાડી ૧૧ વાગે જાય છે.”

“હા, મને જોવા દે, પેલી ગાઈડ લાવ.”

“ગાઈડમાંજ બધું ભરી મૂક્યું છે. જ્યારે ત્યારે તેની
તેજ.” એમ કહી અંગા ને આપે છે. ગાઈડમાંજોઈ “હજી
મે કલાકની વાર છે. કાકાને કહી આ તૈયાર કરાવ બ
જલદી નહિ તો તે ચુલા ઉપર ઢાળ ચોરી દેશે.” અંગાએ
આનો મસાલો તથા દુધ કાકાને આપી આ તૈયાર કરાવરાવી.
બન્નેએ આ પી લીધી. ને સ્ટેશને જવાની તૈયારી કરવા
માંડી. પણ બાબુલાલ તો એજ વિચારમાં છે કે કયા સ્થળે
જવું. “એવટે મથુરાની જાત્રા કરી જે તે વિચાર કરીશું.”

આમ નિશ્ચય કરી, ને બહાલીને તે પ્રમાણે કહ્યું. મંજાને જાત્રા કરવી પ્રિય હતી એટલે તેને પણ આ વાત રુચતી આવી. સ્ટેશને જઈ ખપોરના અગીઆરની ટ્રેનમાં સવાના થયા.

ચાલતી ટ્રેનમાં ખાબુલાલના મુખમાંથી કંઈક ઉદગારો પણ સ્વમાં વધ્યા.

“ઘડીએ રડવું ઘડીએ હસવું, કુદરતનો એ ખ્યાલ છે;
શુન્હાની શિક્ષા તુતું છે, દુનિયાની એ ઘટમાળ છે.”
વળી થોડીક વાર પછી,

“ભવિષ્યમાં શિક્ષાને લાયક એ શૃંગારી માનવી,
વાક્ય અધુરજ મૂકી, પાસે કોઈ વૈષ્ણવ જેઠેલા હતા. તેમની પાસે જગન્નાથની મૂર્તિ, એ નામતું પુસ્તક હતું. તે લઈ વાંચવા માંડ્યું. ગંગાએ સાંભળેલાં વાક્યો સંખ્યા પતિને પૂછવાની છાસા થવાથી તે બોલી. “બહાલા તમેએ હમણાં શું ગાયું હતું?”

“એ તો એક પુસ્તકમાંથી એક દુકંદ યાદ રહી હતી તે બોલતો હતો. પણ મને તો ભૂખ લાગી છે. માટે ભાતુ કાઢી આપ ને તારે પણ ખાવું હોય તો ખા.”

ખન્ને જણે નાસ્તો કરી લીધો રાત્રિના દશ વાગી ગયા હતા. ડબ્બામાં મુસાફરો ઘણા થોડા હતા એટલે મુવાની

જગા બન્નેને મહી. બાબુલાલ વિચારોમાંથી સેજ ચુકત
 થઈ નિદ્રાને સ્વાધીન થયો. પેલા સૂત્ર ઉપર ગંગાનો વિચાર
 ગયો. “અરે પ્રભુ મારા પ્રાણેશના મુખથી આ શબ્દો કેમ
 ઉઠ્યા હશે ? શું મારાથી નારાજ થયા હશે ? મેં જોવો
 કંઈ પણ ગુન્હો કર્યો નથી, કે આમ બને હશે પુરુષની
 વૃત્તિને આધીન થવું જોઈ જીનો ધર્મ છે” બાબુલાલે
 ઉંઘમાં પાસુ બદલ્યું. ગંગાને ઓચિન્તી ચુક જોવી આવી
 કે પેટ દબાવી બેસી જ રહી. બોલી પણ શકાયું નહિ.
 બાબુલાલ જરા જાગૃત થયો. જુએ છે તો મંગા તો પેટ
 દાળી પડી રહી છે. તેને બોલાવી “બહાલી કેમ પેટ દબાવી
 રહી છે ? શું ચુક તો નથી આરતી ?” ઉત્તર મલતો નથી
 જોટલે બાબુલાલ ઉભો થઈ હાથ જાત્રાને બોલાવે છે. ગંગા
 ઈસારતથી સમજાવે છે કે “મને મળી ચુક આવે છે ને
 બોલી શકાય તેમ નથી.” આથી તે ગભરાઈ ગયો કે “આ
 શું ? અરેરે પરમાત્મા જોકે દુઃખમાંથી બચાવતા પહેલાં
 બીજું જ ઉભું કરે છે. શું તારે અમને આવી સ્થિતિ
 સહાને માટે આપવી છે ?” આમ મનમાં કંઈક લવતો હોય
 તેમ બોલે છે. પાસે સોડાવાળો હતો જેથી સોડા મંગાવીને
 પાઈ પણ કંઈ અચર થઈ નહિ. ઊંચે જંકશન સ્ટેશન
 આવ્યું, અહિં પોતે ઉતરી પડ્યો, ને ગંગાનો હાથ ખીરથી
 હાથ ઝાલીને ઉતારી. પહેલાંના કરતાં ચુક કંઈક ઓછી
 થઈ હતી. પણ બીજા દુઃખનો ઉપદ્રવ વધતો જતો હતો.

લાકની ગાડી કરી દવાખાનામાં ગયો. ડોક્ટરે દવા આપી પરંતુ બેઠકે તેવો આરામ થયો નહિ. ડોક્ટરે બે ત્રણ દિવસ રોજાવાની સલાહ આપી. બાબુલાલને એક તો દુઃખ હતુંજ. ને આ ઉપરિ એવી આવી પડી કે, જેવો તેવો માણસ ગભરઈજ બન્યો. આ તો મુજ ચાલાક ને હોશિયાર હતો જેથી દરેક અડચણો સહન કરી ગંગાની બરહાસ કરતો. બીજા દિવસે ગંગાથી બોલી પણ શકાયું નહિ. ડોક્ટર પણ મનમાં ગભરાવા લાગ્યો કે આ રોજ ક'ઈ જોછો થાય તેમ લાગતું નથી." બાબુલાલ પણ બે દિવસમાં શક્તિહીણ બની ગયો. ગમે તેમ હતું પણ ગંગાની તહેનાતમાંથી જરાએ આવો પાછો થતો નહિ. કારણ તે સમજતોજ હતો કે,

“આઢે ના બહોલી રહી, હઈ કુસુમ નિજ વાંસ;
પ્રેમીને પ્રેમી પુજે, નહિ બહોલી આશે.

દરેક મનુષ્યની સ્થિતિ કાયમ રહી શકતી નથી. દુઃખનો પણ વખત આવે, નાશ થાય છે. ગંગાને સેજ સેજ આરામ થવા મંડ્યો. બાબુલાલ પાસે પાણી માગ્યું. તે આવીને તેણે કહ્યું. “બહોલી જરાક તો મારી દયા લાવ ? કારણ જે દિવસથી તું માંદી થઈ છે. ત્યારથી મારાથી પુરતો ખોરાક લઈ શકાયો નથી ને મારા પગ એક-દમ હીલા થઈ ગયા છે. માટે જરાક ઉઠને આ કાંઈ પી.

ખાધાવગર શક્તિ આવવાની નથી. હવાખાનામાં કેટલા દિવસ પડ્યાં રહિશું ? ”

“પ્રાણનાથ મારે માટે તમે ઘણું કष्ट સહન કર્યું છે. હું એ બદલે ક્યાં વાળીજ ? હવે મને કંઈક આરામ લાગે છે, આજે મને ચોખા મગની ખીચડી કરી આપો તો ઠીક. ”

બાળુલાલે બજારમાંથી મગની દાળ મંગાવીને ખીચડી કરી, ગંગાને ખવડાવી દુનિયામાં પ્રેમની ઈશ્મત અંકાતી નથી તે આનુંજ નામ. વાંચકો તમોએ પણ સેંકડો સ્ત્રી પુરૂષો જોયાં હશે. પણ આવાં તો જવલેજ હશે. ગંગાની તળીયત હવે ઠીક થવાથી પોતાના પ્રાચીન સુકરર કરેલા માર્ગને સ્વાધીન થયાં. મથુરાં જવાનો વિચાર અઘાપી સુધા હતો તે હવે બાળુલાલે ફેરવી નાખી બીભજ સ્થળે જવા નક્કી કર્યું ને રસ્તામાંથીજ બીજી ટ્રેન બદલી.

મેવાડમાં સંગરણાની રાજધાની ચિતોડ ઘણું જીતું તેમજ જોવા લાયક છે. અહિં બી. બી. રી. રેલ્વેનું સ્ટેશન પણ પત્થરથી બાંધી ઘણુંજ શોભાયમાન કરેલું છે. આ સ્થળે સાંજના છત્રી ટ્રેનમાં બાળુલાલ પત્ની સહ હિતરો પોતાને જવાનું સ્થળ અહિંથી અઢાર માર્ગલ દૂર હતું. જો કે ઘોડા ગાડીનું સાધન હતું. પણ રાત્રિના ટાઇમે જવું વ્યાજબી ન હોવાથી બાળુલાલે ધર્મ શાળામાં જ મૂકામ કર્યો.

પ્રાતઃકાળે ચારેક વાગ્યાના સુમારે આ બન્ને ઘોડા-
 માલીમાં બેસી મુકરર કરેલા સ્થળે જવાને વિદાય થયાં.
 દશ વાગે આ સ્થળ આગમું. અહિં ભાડાનું મકાન લઈ
 બાબુલાલે પોતાનો સામાન મૂક્યો. ને જમવાની વ્યવસ્થા
 એક બ્રાહ્મણ માર્હત એવી રીતે કરી કે, દરરોજ ચારી
 મુકામે આવીને ઢાંકી જાય. આજે ચારેક વાગે જમી રહ્યા
 પછી પરમાત્માનાં હશન કરી, ગંગાને જીવંત જીવંત ઐતિ-
 હાસિક રજાઓ બતાવવા બાબુલાલ રોકાયો. સાંજના છ
 વાગ્યાના સુમારે પરત આવી, સોજ નથી પરવારી ઘરના
 માલીક પાસેથી ખાટલો માગી શ્રમિત થયેલો. હોવાથી
 બાબુલાલ સુષ્ઠ મયો. સેજ ઉંઘ આવી, પણ સ્વસ્થ થઈ
 હલે કયા રસ્તે ઉતરવું તે વિચારમાં આવ્યો. પોતે જે
 મિત્રની સાથે દેશાટન કરવા નીકળેલો, તે ન આવી શ-
 ક્યાથી આનાથી આગળ જઈ શકાય તેમ નહોતું. કારણ કે
 એક કામ ને દો કાજ કરવાનાં હતાં. દેશાટનની સાથે
 ઉદમ પણ કરવાનોજ હતો. જે અહિં બેસી રહે છે તો
 ખર્ચી ખુદી પડે છે. "મિત્રને તાર કરવાથી કહાપી ન
 આવે તો પણ ઉપાધિજ હતી." આમ હજારો તરંગોમાં
 ઢેવટે જ્યાં જઈ મિત્રને જોલાવી લાવવો, અમર તે કહે તે
 સ્થળે જઈ ઉદમ કરવો એ નિશ્ચય ઉપર આવ્યા.
 "પરંતુ બે જણની ટીકીટ ને ખર્ચી

બેટલા પેસા હતા નહિ. માટે હું એકલોજ ત્યાં જઈ જે તે નક્કી કરી પુનઃ અહિં આવી એને તેડી જઈશ. ” આમ નક્કી કરી ગંગાને કહ્યું કે “ હું સવારે મારા ભત્રની પાસે જવા ધારું છું. તારે અહિં રહેવું પડશે, આ મકાનના આલીક સાથે જાંદોબસ્ત કરતો જઈશ, કે વખત બે વખત મદદ કરશે. કેમ ગમશેને ? ”

પોતે પ્રાર્થુશ શું કહે છે. એ જાણે સમજતીજ નથી, એવાં આવેશમાં આવી, અરે પ્રભુ ! હજી તું ક્યાં મુખી ચિન્તાના રાજમાં રાખીશ.

“ ગંગા સાંભળતો ખરી ”

“ હા ”

“ હા, સાંભળું છું. ”

“ કેને ? ”

“ મેં શું કહ્યું ? ”

“ આપણને ”

“ કંઈજો નહિ. ” “ ત્યારે અહિં દુખ લોગવો છે ? ”

“ જો મારે જવું છે. ”

“ હા ”

“ ક્યાં ? ”

“ કચું ? ”

“ મારા ભત્રની પાસે ”

“ પેસાણું ”

“ મને મુઠીને ? ”

“ ત્યાં શું કર્યો ? ”

“ હા ”

“ કથી પ્રવૃત્તિમાં બેઠાવું તેનો વિચાર ”

“ શા માટે ? ” “ ત્યારે મને શા માટે અહિં મુકે છે ? ”

“ મુખી બધાને ”

“ હું પુનઃ તને તેડવા આવીશ. ”

“ મુખ ? ”

“ હું આ બીના સત્ય ધારો છે ? ”

મંગા બાણે કપડો આપતી હોય તેમ

“ હો તમે નિંદુર હૃદયના ધારો ન કંઈ વિચાર;
અર્ધાંગનાને સુકો એકલા નહિ સ્વજનકે આધાર.”

વળી પુનઃ બોલે છે

“ છે પુરૂષોની સત્તા સ્ત્રી ઉપર,
બલે મરે કે જીવે કંઈ ફાજ નવ ધર.”

“ પોતે દરેક જાળતમાં સ્વતંત્રજ રહે છે. પણ તેનો
ઉપયોગ શું આવી રીતે થઈ શકે ? સોનાની કટાર પેટમાં
મસતી નથી. ”

“ બહાલી જામ અધીરી ન જન. જરા સમયને માન
આપ, કે સુખી જીવંતી ગાળી શકીએ. તુંજ કહેને કે
મને અહિં રહેવામાં શું ફાયદો છે ? ઉલટો ચિલકનો
જટાડો થાય છે. આ પ્રમાણે કયાં સુખી નહો ? તેનો ખ્યાલ
કે ? ” મંગા ગદ્ગદ કહે બોલી.

“ પણ તમે પાછા ક્યારે આવશો ? ”

“ સમજાવ આઠ દરેક દિવસ થશે. લે આ હથ રૂપિયા
જાવાને માટે તો દરેકજ આવે છે તે પ્રમાણે આબ્યાજ
કરશે. પરચુરણ ખર્ચ આમાંથી કરશે. આપણાં પાટોશી
આ શાખાને, ચાંચળને વિગેરે બધાં મલાં છે. તેમને પણ
હું કહેતો બર્ષક કે વખતો વખત ચંચાળ લે. વખતે જના
રમાંથી કંઈ લીવડું હોય તો પામે અહિંનો રખવાળ રહે

છે તેને કહે તો જઇશ કે તે લાવી આપશે. કેમ હવે તો રભ છે ને ? ”

“ શું કહું ? તમારો વિયોગ સહન કરવો એ ઘણુંજ અસહ્ય લાગે છે. પણ મારી સત્તા ક્યાં ચાલે તેમ છે. જો જો વહેલા આવજો હોં, નહિતર હું ઉપાધિમાં આવી પડીશ કારણ હાલનો સમય તેમજ અહિંની સ્થિતિ કવી છે ? તે તમે પણ જાણો છો ”

“ વારું હાલી જરૂર વહેલો આવીશ, બનશે તે પાંચેક દિવસમાં આવીશ ” પોતે મજરકે ઘોડાગાડી તેના કબ્બા મુજબ આવવાથી જવા માટે તૈયાર થયો. “ લે ત્યારે શું કહ્યું ? મુખેથી રહે જો કંઈ પણ જોણું લાવે તો મારી સોગન છે. ” એટલામાં રખવાળ આવે છે. “ ચુની-લાલજી તમે જરૂર કામકાજમાં મદદ કરજો ” ગંગાએ કહ્યું “ હજી ગાડીની ઘણીવાર હશે ? ”

“ પણ દૂર જવાનું એટલે વહેલા જવું તે સારું ” ગાડી ચાલવા માંડી, છતાં પણ ગંગા તેની પાછળ ચાલીજ નાચે છે. પાછું જવાનું મન તેણીનું થતું નથી ખાણુલાલે કહ્યું “ અરે કુદરત તે આ શું સુધિ રચી છે ? હાલીને વિયોગ ? હાય પરમાત્મા ‘વશુ વિના નર પશુ’ એ સિદ્ધાંત મને આજે બરાબર પોતાની સત્તા બતાવી આપે છે. શું પાછો બહ ? ત્યારે હાલીને સાથે તેડી બહ ? ” આમ

વિચારમાં તક્લીન બની જાય છે. ગાડીવાળો બોલી ઉઠે છે. અને શેઠજી એ કયા ગડબડ ચલ રહી હેં ? હુગાઈ કું બને હે. તુમ્હારે વાપસતો આનેકા હેં, જળ કયા હેં ? રશી હોનેસેં અપકુ ગાડી નહિ મીલેગી જોર હમકુ સ્વારી લી નહિ મીલ શકેગા,” ગંગા કહે છે.

“ પ્રાણનાથ કાલે જાઓ તો શું હરકત છે ? ”

“ કંઈ નહિ પણ કાલે જો આની આ પોલ તો ખસે જને ? તું હવે પાછી જા, ચોકસ કહું છું કે વધુ નહિ રોકાઉ” ગંગા કહે છે. “ પ્રભુશ મુકામે જવું, અને અહિયાં તમારા આવતા સુધી રહેવું મારે ખરોખરજ છે. કારણ સીતા વગર મઠી સુની હતી તેમ તમારા વીના મારે તે મકાન પણ સુતુંજ છે. ”

ગાડીવાળાએ ગાડી ઉતાવળી હાંકી સુધી. જ્યાં સુધી ગાડી દ્રશ્યમાન રહી ત્યાં સુધી હલચલ ચક્ષુએ પોતાની અકચતા ચુકતાં નહિ દેવટે ગાડી અદ્રશ્ય થયા પછી, ગંગા એક એટલા ઉપર બેસી નિસાસો નાખી વિચારમાં મગ્ન થાય છે. આંખમાંથી આંસુ વહે છે, “ શુ પ્રભુશ ગયા ” તેમનો વિચોગ ? ” આજ જપમાળા જપતી પછી મુકામ તરફ જાય છે. ત્યાં એકાગ્ર ચિત્ત મૌનધારી આખો દિવસ ગુબારે છે, ગંગાને એકલીને ચિંતામાં બેઠે ચંચળ તથા રાધા આવીને આશ્વાસન આપે છે. આંજ પડી હતી, એટલે અર્ધ

મહોદ્દાનાં રાત્રિ કામધી પરવારી સૂઈ રહે છે, ગંગાને તો સૂઈ રહેવું ક્યાંથી ગમે?! પણ વરીએ ઘડીએ વિચાર કરે છે કે “શું પ્રિય ગયા? ક્યારે આવશે? કેમ ગયા હશે વળતે સ્ટેશને ગાડી ન મલે ને પાછા આવે તો? નાના એમ તો નજ બને કારણકે સ્ટેશન ઘણું દુર છે, આમ એકાએક હિપટી જવાનું શું કારણ હશે? હુંજ અભાગણી કે જવાની રજા આપી પણ મારા રોકવાથી રોકાય એવા ક્યાં હતા, એમના અંતઃકરણની વાત મને નહિ જણાવી તેનું શું કારણ હશે?” એટલામાં રખવાળ ચુનીલાલજી આવીને “કેમ મૈયા આપકુ કુચ્છ તકલીફ તો નહિ હેં ને? મંજરાના મત હમકુ તુમારા કાઈ સમજ લેના.”

“ના મહારાજ કંઈ જોઈતું નથી” જબ અચ્છી તરેહસેં આરામ લેા.” એમ કહી ચુનીલાલજી જાય છે, પણ ગંગાના તરંગોની ખાણ પૂરી થતી નથી.

“હે પરવાતમા તારે ત્યાં મારો શું ચુંદો થયો હતો? કે આમ એકાએક વિયોગીની બનાવી દીધી. ંહાલા ંહાલા આમ અંધાર જંગલમાં મુકી તમે ક્યાં ગયા? મારે મન આ વસતી નથી પણ જંગલ છે. અરે ંહાલા ખાણુ આ લકમને શું મુજબુ!” એમ કહી તેનો ફાટો બુએ છે.

“રહે છે હૃદય મારું બળે છે શરીર મારું,
જયુષ્ઠ નામ તારું તિહાણું ચિત્ર તારું.”

પ્રકરણ ૨ જી.

પ્રીતિનું પગથીઉં ને શિક્ષણનો ઉદ્દેશ,
મહા માસની શુકલ પક્ષ, વળી વાર છે સુર્યનો.
મિતિ તો છે ચતુર્થી, દેશ તો છે અનાયનો,

સાં જના ચાર વાગ્યાના સુમારે એક ચૈદ્ર પદર વર-
સનો બાળક, ઈશનેથી પૂર્વ પશ્ચિમ વહેતા
સરતા તરફ કંઈક ગ્હાની ભર્યો જતો હતો.
તેની પાસે સામાનમાં ફક્ત એક નાની પેટલી

હતી, જે દિશાએ આ બાળક ઉત્કંઠથી ચાલતો હતો. તે
તરફના રસ્તાથી અજાણ્યો હોય એમ લાગતું હતું. મારણ
રસ્તામાં જે કંઈ મલે તેને રસ્તા સંબંધી કંઈક પુછતો.
નદીમાં સ્નાન કરી સામે કાંઠે એક ગામડું હતું, ત્યાં ગયો.
અહિં વસ્તીમાં એકલા ભીલ લોકો હતા. ગામમાં તેમજ
આજુ બાજુ પુષ્કળ ઝાડી હતી આ બાળકે કાંઈ હીવસ
સાંભળ્યાં પણ ન હોતાં એવાં તો ઝાડ જેવાં કે તાડ,
ખાખર, સામ, સાટોડી, આશીતરા, ટીમરવાં, સીમડી કડાઈ,
વેલાંતરો, આલ, શીસમ, ખેર, બાવળ, મહુડા, આમલી,
અણોઠી વિગેરેથી ભગ્પુર તેમજ જંગલી જનવરોનો પણ
ભય હતો. આવા સ્થળે આ બાળક ગભરાવા લાગ્યો. મારણ
સ્થળે પણ આવો દેશ ભયો ન હોતો. હવે અહિંથી
કેવી રીતે આગળ જવું તે વિચારમાં પડ્યો. ગામમાં ગયો

પણ તેની બાપામાં ભીલ દોકો સમજે નહિ. છેવટે બાગી તૂટી જોલીમાં સમજાવ્યું કે “મારે અમુક ગામ જવું છે. હું રસ્તાનો અજણ્યો છું મારે એક માણસ મારી સાથે ચાલો. તમને મજૂરીના પૈસા આપીશ ”

એક ભીલ જોલ્યો “ બાઈ રસ્તામાં ઘણી ઝાડી છે. ત્હમરે જવાતું ઘણું દુર છે વળી સાંજ પડવા આવી છે. કોણ આવે ? તેમ છતાં જો રૂ, ૧) આપે તો કાંઈને સામા ગામ સુધી મોકલું. ”

બાળકને બીજે કોઈ રસ્તો નહોતો કે જેથી રૂપિયો આપવાનો કળુલ કરી માણસની સાથે રવાના થયો. રસ્તામાં ડુંગરો, ખાડી, કોતર વિગેરે નજરે પડતું. તે જોઈ બાળક મનમાં કંઈક જોલ્યો—

કમળી મારી શું કહું, બાઈ ચાલો આ હાલમાં;
દેખાય ઝાડી અને “પર્વત, છે નીર આ પાપાણનાં.
જંગલમાં છે પશુ બિહામણાં, નથી જ્યાં કો દીન;
પ્રભુ બચાવનાર તું છે, શાને લાગ્યો આ, દીન.

ઝોટલામાં એક ભયંકર અવાજ થયો. છોકરાએ શીલને પુછ્યું. “ જો શું થયું ? ” છોકરો ડરશે જોમ ખારી તેણે વાત ફેરવી નાખીને કંઈક હિંમત રહે તેવી વાત શરૂ કરી રસ્તો કાપવા માંડ્યો. આ બાળકને તરસ લાગેલી હોવાથી રસ્તે કંઈક નદી જેવો વહેણો આવ્યો ત્યાં તે

બીડને જોડવા કહ્યું. ને પોતે પાણી પીવા બેઠો. પેલાએ તે પાણી પીવાનું નથી. માટે પોથો નહિ. ” એમ કહી જમીનમાંથી ખાડો ખોદી પાણી કાઢીને પાચું. ત્યાંથી આગળ જતાં નજીકમાં એક ડુંગર દેખાયો, દિવસ પણ અસ્ત થયા જેવોજ હતો. આ બાળકની નજર તે ડુંગર તરફ ગઈ તેણી જોઈને ચોંકી પોતાની તરફ એક બિહામણું જાનવર આવતાં જોયું. છેક નજીકમાં આવ્યું કે તેણે તુત જોગળીજ કાઢ્યો કે નહીં આ વાત જાણ છે. પેલા બાલે પોતાની પાસેનાં તીરકામઠાં તૈયાર કરી છોકરાને ખાંધે લઈ દિશ્મતથી આવ્યોજ કહ્યું. કારણ રાત દિવસ તેઓ જંગલમાં રહેનારા, ને આવોતે. સેંકડો વાઘો તેમની દૃષ્ટિએ પડેલા જેથી મનમાંથી ડર નીકળીજ ગયેલો. ને કાણુ જાણે દૈવી-આધી કે, બીલના ડરથી વાઘે રક્તો બંદલી બીજી તરફ ચાલવા માંડ્યું. અરુણાશ્વ થઈ ગયો છે એટલામાં મામે તાડનો પુષ્કળ જથ્થો દેખાવા લાગ્યો. બાલે કહ્યું બાઈ હવે પેણું ગામ આવે છે ત્યાં સુધી મારે આવવાનું માટે તમે પણ આજે ત્યાંજ રહી જજો. હાહાનું ગામ છે “ છોકરે પુછ્યું હાહા એટલે કાણ ? ”

“ કાકોર બાપુ ”

મયદેવનું હાંડેડું રક્તો ઉપર દેખાવા લાગ્યું. આ જોઈ આ બાળકને આનંદ થયો. કારણ એ શિવલક્ષ્મી હતો. ત્યાં

જમ હશું ન કર્યાં. આ રૂથળે આજે ઠાકોર તરફથી પ્રહારો-
જન થતું હતું ઠાકોર પણ ત્યાંજ હતા. આ છોકરાને જોઈ
ઠાકોરે પુછ્યું “ભાઈ કંઈ જવું છે ?” બાળકે જવાબ
આપ્યો કે “હા આજે તો આજ ગામમાં રહેવું છે.”
બાળક ઉપર ઠાકોરને કંઈક વાતસહ્ય પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી
તેને જમવાને માટે આશ્રય કરી પોતાની પાસે બેસાડી
જમાવ્યો. ભીલને પણ જમવાનું મળ્યું. પછી ખુશ થઈ
ગામમાં તેના સગા બહાલાને ઘેર આવ્યો ગયો.

ઠાકોરે કહ્યું “ભાઈ તારું નામ શું ?” “હા બાલુ છે.”
ઠાકોરને બીજી વ્યવસ્થા કરવાની હોવાથી વધુ વાતચીત
કરી શક્યા નહિ પણ બાલુને નોકર સાથે ઘેર મોકલ્યો.

આઠ વાગ્યા પછી ઠાકોર ઘેર આવ્યા. બાલુ ઓટલા
ઉપર પાથ લાંબાં સૂઈ રહ્યો. ઠકરાણીને ખબર નહોતી
કે ઠાકોરે આ છોકરાને મોકલાવ્યો છે. બાલુને જોઈ ઠાકોર
શુભ્ધ થવા કેમકે તેને પુરૂ પાવવા ગોઠડું પણ કોઈએ
આપેલું નહોતું. નોકરોને એક બે ધોલો પણ લગાવી
દીધી. ઓટલામાં ઠકરાણીએ બહાર આવી પતિને છોકરા
સંબંધી ફકીફત પૂછી. ઠાકોરે કહ્યું કે “આ આપતી જા-
તીનો હોય એમ જણાય છે. એક બોલમાંજ એ તો
પરીક્ષા કરી ફતી કે ઘણો ચાલાક છે. આપણે ઘણો ઉપ-
યોગી થઈ પડશે. કેમ તારો શું વિચાર છે ?”

“ભલે મારી કંઈ ના નથી મને પણ એની ઉપર
વાતસલ્ય પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે.” એમ કહી પોતે બાબકને
પૂછ્યું “ભાઈ તારું નામ શું ?”

“માણ, બાલુ.”

“તું ક્યાં સુધી ભણ્યો છે ?” થોડુંક ઇંગ્લીશ,
થોડુંક સંસ્કૃત, ને ગુજરાતી ધોરણ છ સુધી.” “તને
કંઈ નામાનું કામ આવડે છે ?” “હા.”

ઠાકરાણીને જોઈએ તેવોજ માણસ મળી ગયો, ને
વળી પ્રીતિ ઉપજે તેવો. એટલે પોતાના છોકરા બરાબર
ગણીને રાખ્યો. રાત્રે બધાં જમેલાં હતાં એટલે વહેલાં
સૂઈ ગયાં. બાલુનો ખાટલો મેડા ઉપર ઠાકરાણી કુંવરી
બજરાણી સાથે રાખ્યો હતો. આની ઉમ્મર હશેક વર્ષની
હતી બળકીએ પ્રતઃક્રમે ઉઠીને સ્નાનાદિકથી પરવારી
હરેકને માટે ચા તૈયાર કરી દીધી. પણ બાલુ તો હડ્યો
એ નહોતો. ઠાકરાણી પણ ચા પીવા માટે તેનીજ વાટ જોઈ
બેસી રહ્યા હતા. એટલામાં તે ઉઠીને હાતણ કરી નીચે
આવ્યો. બધાંની સાથે ચા પીધી આજે આ બાલુને ઘરના
તેમજ બહારના તમામ કામકાજથી માહિતગાર કર્યો.
પોતે ઘણો હોશિયાર હતો એટલે બીજી વખત કોઈ કામ
બતલાવવાની જરૂર રહે તેમ હતું નહિ.

ઠાકોરને માથનનો શોખ હતો. બાલુએ પણ નાન-
પણમાં સંગીતની તાલીમ લીધી હતી. એટલે હાર્મોનિયમ
પણ વગાડી જાયતો હતો. ઠાકોરને ત્યાં હાર્મોનિયમ તો
હતુંજ. સાંજે બધાએ આશ્રય કરી બાલુ પાસે પેટી
ખેલાવડાવી ને એકડી ગમ્મત કરાવી બાલુને આગળ જે
સ્થળે જવાનું હતું તે તો “આવી ગમ્મતમાં ભુલી
જ ગયો. એક દિવસ તેને યાદ આવવાથી જવાની રજા
માગી. ઠકરાણીએ ટલું. “ભાઈ હાલ જવાની જરૂર નથી.
અહિં ત્યાં ગહીને કંઈક માહિતી મેળવ, કેમકે આગળ જતાં
ઘણી ઉપયોગી ચંદ્ર પડશે. અમને પણ તારા રહેવાથી કંઈક
લાભ થશે” “શાનો?” “જો અમારે માણસની જરૂર તો
હતીજ. તેમાં વળી તારા જેવો વિદ્વાન ને મીલવસાર મળ્યો
એટલે કેમ હલ નહિ : જો આ ગજરા બેન છે, તેને
કંઈક કેળવણી આપવી છે, એટલે તે પણ તારેજ કરવાનું
છે. બાલ ! અમને લલ ખરો કે નહિ?”

“માણ પણ મારો હજી અવિધ્યમાં ઘણા કામ કરવાનો
ઇરાદો છે. તે પુરો પાડવા અંગ્રેજ કેળવણી લેવાની છે.
તે અહિં બેસી રહેવાથી કેવી રીતે લલ શકાશે? તમને
તો ઘણાંજ માસ જેવા મલી રહેશે.”

“પણ હમી તને જવા દેવા ઇચ્છતાં નથી. કીક હવે
આજે તો નમી સવારની વાતસવારમાં. એમ કહી ઠકરાણી

શરમાં ગયાં. બાહુ પોતાના ગઇ કાલના ઠેકાણે પહોંચી પાથ રેલો હતો. ત્યાં જઈ સૂતો. રાજસિંહ ઠાકોર પણ હાડની લહેજતમાં સૂઈ જ ગયો. જો કે હાડ પીતા હતા, પણ હવે બહાર જતા નહિ. આધુનિક કાળ રજપૂતોને તો ખાસ મદિરા પીયો એ માટે સજાએલોજ છે. એમ તેઓ બધા માને છે પણ એમ સમજતા નથી કે ક્ષત્રીઓનાં મુખ્ય કર્મ કયા છે? પુરાના ક્ષત્રીઓ શું શું કાર્ય કરતા? ને તેમને રાજ્ય શા માટે સોંપ્યું છે? આ પડતું મુકી કુદ્રતનાં કાર્યો કરે છે. આવીજ આપણે જોઈએ છેએ તો પાવમાલી થયેલી છે.

“ઉંટે કયાં ઢેકા, ત્યારે માણસે કયાં કાઠડા’

અહાણોએ પણ પોતાની ફરજો પડતી મુકી કુદ્રતને પણ ન છોડે એવાં કાર્યો કરવા માંડ્યાં છે.

આ ઠાકોર હાડ પીતા પણ ધર્મ ઉપર કંઈક આસ્થા રાખતા હતા. પદોપકારનાં કામ કરવાં, ગરીબોને રસ્તે ચઢાવવા, રઈતની આબાહી ઠરવી વિગેરેમાં બનતી દેશીશ કરવા ચુકતા નહિ.

વાંચકો આપણો નાયક બળુ, સત્તાર થયું છતાં ઉઠ્યો નથી. ગજરએ હંમેશ મુજબ ક્યારનીએ પોતાના કાર્યો થી ખરવારી આ બનાવી દીધી હતી. રાજસિંહ પણ એટલે

બેઠકમાં બાલુની બાટ બેઠ બેઠા હતા. પોતાના નોકર કામ
 હાને બોલાવી લાવવા કહ્યું તેણે ઉપર જઈને બાલુને જમા-
 ર્યો. પોતાને ધેતીયાનું પણ જ્ઞાન રહ્યું નથી. આથી ઘણો
 શરમાયો ને ધેતીયું પહેરવા લાગ્યો. પાછલી ખારીએ
 ગજરા ઉભીજ હતી. તેણે તો બાલુને જોયો ત્યારથી ચિત્ત
 વૃત્તિ ફેરવી હતી કે માફ લગ્ન આની સાથે થાય તો
 કેવું સારું. આજે તેને કંઈક બોલવાનું મન થવાથી કહ્યું
 કે “તમે ઘણા આજમ્મ ને જ્ઞાન વગરના છે, આટલી
 વખત મર્યો તો પણ ઉઠા નથી ને ધેતીયાનું પણ જ્ઞાન
 રાખતા નથી.” આ શબ્દોથી બાલુના અંતઃકરણમાં કંઈ
 ભુલીજ છતાં પડી ને હસવું આવ્યું. “એ તો માલે હું
 મોઠો સુધ્ધ રહેલો હતો જેથી ઉંઘ આવી ગઈ હતી. બાકી
 બેર તો દરરોજ પાંચ વાગેજ ઉઠતો હતો. તમે પણ
 પહેલાંજ ઉઠાં હશે?” “હા. મારે તો દરરોજ પર-
 બારીને સાત વાગ્યા પહેલાં આ બનાવવી પડે છે. આજે
 પણ કચરનાએ બાપુ તમારા સિવાય બેસી નહા છે આ
 પણ ઠંડી પડી ગઈ હશે જાઓ જલદી દાતાંજુ કરી લો.”

“હા હું પણ તેમ વિચારમાં છું.” એમ કરી
 પરવારીને આ પીવા ઠંઠેરની સાથે બેઠો રાત્રિનિહ કહ્યું
 “બાઈ આટલી ઉંઘ રાખવી સારી નહિ. રાત્રે ચાને
 ખાલે હવેથી ઠાણી પીને દરરોજ તારે સુધ્ધ રહેવું.” એમ

કહી ગજરાને બોલાવી ગજરા એ ગંજરા “કેમ? આપુલ”
 “જો દરરોજ રાત્રે બાલુને માટે કોફી બનાવવી કારણ તે
 બહુ ઉઘાડ છે.” બહારથી કોઈ વૃદ્ધ પુરુષ આવતો જોઈ
 બધાની દ્રષ્ટિ તે તરફ જોવાઈ બાલુએ રાજસિંહને પુછ્યું
 “મોટાભાઈ એ કોણ આવે છે?” “એતો અમારા ગોર
 બાપાલાલ છે.” બાપાલાલે આવીને અશિર્વાદ આપીને
 કહ્યું “દાદાસાહેબ કેમ! તળીયત તો ઠીક છે ને?”
 એટલામાં ઠકરાણીને દેખીને ગોર દેવે તે તરફ જોઈ “સર-
 દારબા જયશ્રી કૃષ્ણ” “ઠકરાણી તમે જેથી કૃષ્ણ કહી
 મહારાજને પાને પડ્યાં, ગોરદેવે બાલુ સામું જોઈને ઠાકો-
 રને પુછ્યું “આ કોણ છે?” એ તો અમાર
 મેમાન છે. કેમ લાઇ તં મેમાન ખરો કે નહિ?” બાલુએ
 કહ્યું. “હા આપનો અને આપના ગોર દેવનો પણ મેમાન
 છું. ગોર દેવ મનમાં કંઈક ચનકવા કે આ છોકરો તો
 કંઈક જોરજ દેખાય છે બડો ચાલાક છે) લાઇ મારો
 મેમાન પહેલો. કેમકે દાદા ને હું જુદા નથી. પણ મારે
 ઘેર આવે ત્યારે ને?” “આપણું ક્યાં ના છે ચાલો આજે
 તમારે ત્યાં” એટલામાં ગજરા આવી તેને જોઈ, ગોર “કેમ
 જોઈત સારાં તો છે ને? અજાણ ક્યાં સુધી આવ્યો છે?

માણ એમના અભ્યાસને માટે કંઈક વ્યવસ્થા કરો, કારણ હાલ અનુકૂળતા છે. બે વરસ પછી એ કામ નક્કિ બને.” કંકરાણીએ જવાબ આપ્યો “હું પણ તેજ વિચારમાં છું.”

“જો કહેતાં હો તો એકાદ માણસને અડિં બોલાવીએ.”

“ના મહારાજ હાલ તો આ મારો બાલુ છે તે ઘણો હેશિયાર છે જેથી કોઈની જરૂર પડે તેમ નથી આજથીજ શરૂઆત કરાવીશું. કેમ વાર તો સારો છે? કે વળી કંઈ વાંધો છે?” ગોરે ટીપલું કાઢી “માણ બહુ સરસ મુહુર્ત છે, રાત્રી પણ આજે ગાદીએ બેસી શકે જરાએ વાંધો નથી મુજેથી શરૂઆત કરાવો.” ગોરે બલુને પુછ્યું.

“સાઈ આપ કયો જાતીના છો?”

“ગુર હું ઠાકોર સાહેબની જાતીનેજ છું.”

“આપ કયી તરફથી ને શા માટે આવ્યા છો? મેં તમને કોઈ વખત બોલા નથી માટે પુછું છું. કેમકે દાદાના હરેક સગાંને તો હું ઓળખું છું, ને પ્રસંગોપાત બધાંના ઘેર પણ જઈ આવ્યો છું.” વચમાં બલુ બોલી ઉઠ્યો.

“હું મુખાઈથી આવું છું. સેજ આ તરફનો મુલક બોલા માટે નીકળ્યો છું.”

“તમારો અભ્યાસ કયાં સુધી છે?!” “આપનાથી કંઈક ઓછો હશે, કારણકે આપ તો રાજદરબારો ગોર એટલે

સંસ્કૃતમાં પ્રવિષ્ટ હશે! હું તો સેજ ઇંગ્લીશ ને થોડું સંસ્કૃત જાણું છું. આપનું જોત્ર કયું? તથા આપ કયા વેદના છે?” (જોર મનમાં કંઈક ચીડાઈને આ વર્ણી જોત્ર પુછવા આવ્યો એ) “જાણ હું શામવેદી છું ને ભારદ્વાજ માફે જોત્ર છે.”

આ હકીકત જજરા બેઠી બેઠી ઘણી આતુરતાથી સાંભળતી, ને જાણે તેનું હૃદય બાહુનાં વખાણ કરતું હોય તેમ જણાતું હતું. બાહુની મનરંજક છબી, ને તેની બોલવાની આતુરી, તથા તેની વિદ્યા, આ સર્વ જજરા બેઠીને પરમાત્માને સુચવતી કે “હે દયાળુ પ્રભુ જે મને સુખી કરવી હોય તો માફે લગ્ન તું આનીજ સાથે કરાવજો નહિતર હું જરૂર તને મારો પ્રાણ અર્પણ કરીશ. માફે આવચન તું ખોટું ન સમજતો કે આ બાળકી જે બોલે છે તે સદાને માટેજ સત્ય છે ” આમ વિચાર કરીને તુલ્લુ ઘરમાં ચાલી ગઈ.

આ બાળાના વિચારો બાહુને કંઈક અટકાવથી માલુમ પડ્યા ને તે સમજી ગયો કે આ કંઈક મને જોઈને વિચારમાં પડી, જેથી એકદમ ઘરમાં ચાલી ગઈ.

જોર આવેલા હતા. જેથી બધાનું જમવાનું તેમને હાથેજ કરવાનું હતું. પણ શું બનાવવું તેને માટે ઠાઠારે બાહુને પુછ્યું “જાણ તારે શું જમવું છે?” “જોર કાકા કહે તે.”

“ બોલો મહારાજ શું રસોઈ બનાવશે? ગોરને ક્યાં લેવા જવું પડે તેમ હતું. તુર્ત કહી દીધું કે, “લાડુ.”

“ તા અમ્મે તો કંઈક ખીચુંજ બનાવો તો ઠીક. કેમ બાલુ બોલને શું બનાવરાવીશું? ” “ મોટા ભાઈ વેડમી બને તો ઠીક, મને જરા, એ વધારે પસંદ છે. કેમ બ્રહ્મ દેવ તમને ઠીક પડશે કે નહિ? ”

“ અમારે તો બધુંએ સોનાનું. એમાંએ ઘી જોઈશે ને એમાંએ ઘી જોઈશે. પણ ચણાની દાળ હશે કે કેમ? ઠાકોરે અજરાને બોલાવીને પૂછ્યું. “ કેમ બેન ચણાની દાળ છે ને? ” “ હા બાપુજી ઘણીએ છે. ” ઠાકોરને પણ વેડમી પસંદ હતી. જેથી મહારાજને તે ઓર્ડર આપી જોઈતી ચીજ માગી લે ને રસોઈ જલદી બને તેમ કરવા કહ્યું. ગોર જરા ચાના શોખીન વધારે હતા, અહીં દુધ ઘરની લેંસનું તૈયાર મલે તેમ હોવાથી ચા સુકવાની ઇચ્છા જણાવી. અજરાએ એકલા દુધની ચા બધાંને માટે ફરીથી અડધા કલાકમાં બનાવી દીધી. દરેકે ચા પીધી. પછી મહારાજ પાકશાસના અધિપતી બન્યા.

આ ગોરને મનમાં ઘડીએ ઘડીએ એમ થતું. કે “આ છોકરું ક્યાંથી આવ્યું છે? છે જરા હોશિયાર એટલે આપણું ટટુ ખરાબર ચાલવા દેશે નહિ, અને ઠાકોર, ઠકરાણી તો બધું પોતાનો સગો ન હોય તેમ વતે છે, આ ચેલી છોકરી તે પણ તેનું જ બોલે છે. અધુરામાં પુરું વળી.

તેને ભણાવશે એટલે શું બાકી રહેશે ? બન્નેની નાની ઉ-
મ્મર ને એક જ્ઞાનનાં તેમાં આખો દિવસ એકઠાં રહેવાનું
મળશે. સાલુ ન બનતું હોય તે પણ બને. બળ્યું એ બધાની
મારે શી પંચાત ? પશુ મારી આમદાનીમાં ઘડ ઠેા કરે તેના
માટે શું વિચાર કરવો ? કંઈ ઘાટ ઘડવો તો ખરો. નહિ
તર બધ્યા પછી કંઈ વળશે નહિ. ”

મહારાજે ચણાની દાળ ચોરી હતી તે આ વિચા-
રમાંને વિચારમાં બળી ગયો. જ્યારે વાસ આવી ત્યારે
જઈને જોયું. જોતાંવાર ગજરાયા દે “ હવે શું કહેશે ?
ફરી દાળ ચોરવીજ પડશે. જે માણને કહીશ તો ગુસ્સે
થશે માટે લાવ ગજરાને છાનો માનો કહી, દાળ લઈ
આવું. ” ગજરા ઘણી સમજી હતી. મહારાજને તુંત દાળ
આપી; પછી દાળ, ભાત, કઢી; શાક, અને વેડમી મહારાજે
તૈયાર કરી દીધાં. ગોરનો ઘ ધોળ હતો, એટલે વેડમી તો
સારી બનાવી જણતા હતા. દરેક પોત પોતાના આસને
બેસી ગયાં. સાથે ગજરા પણ જમવામાં હતી. લોજનાંતે
બાલુએ ગોરને આગ્રહ કરીને વેડમી લેવડવી. ઘી,
ઘરનીજ લેંસનું હતું, જે દરેકને વાઠકીઓમાં મૂકવામાં
આન્યું હતું. મિષ્ટાન્ન ઉપર દરેક પ્રાદાણને પ્રીતી તો હોયજ
પણ એછા વત્તા પ્રમાણમાં હોય છે. આપણા બાપાલાલને
તો કહેવુંજ શું ? જે લાડુ હોય તો દયકાથી એછા લે

નહિ ને આજે ઘીમાં બોળીને વેડમી જમવાની હતી, એટલે મહારાજે આશરે વીશેક લીધો હશે.

ગજરાને પણ બાલુએ એક વેડમી આગ્રહ કરી વધારે મુકાવી. ખાસ માનની ખાતરતજ તે બળાતકારે જમી અર્ધ પણ ઉછીની વાડકી જેવું થયું. કેમકે ગજરાએ પણ બાલુને એક વેડમી મુકી દીધી તે પણ પ્રેમની ખાતર જમી ગયો. બધાં જમી રહ્યાં. ગોરદેવે ઠકરાણીને માટે ઘરમાં બેઈતા પ્રમાણમાં ઠાંકયું. પછી કાગડોને તેની સ્ત્રી કુતરી ખાવાનું લઈ ગયાં આ બન્ને પેટ માટેજ રહેલાં હતાં. ને ઠાકોરોમાં ધણું ખર્ચ રીવાજ હોય છે, કે મક્કત નોકરી કરવીજ પડે.

હવેલીના ઓટલા ઉપર બજાર પાથરી તકીઆ નાંખેલા હતા તે ઠેકાણે બધાં સેજ આરામ લેવા બેઠાં. ગજરાએ દરેકને પાનની બીડીઓ કરીને આપી. ઠાકોરનો શેતરંજ રમવાનો ઇરાદો થયો. જેથી બાલુને કહ્યું. ‘ભાઈ તને શેતરંજ આવડે છે કે ?’ “હા મોટા ભાઈ હું શીખ્યો છું.” અમાશ ગોર તો બાલુજ છે. “ચાલો ત્યારે આજે બે વડી તેમાંજ વિશ્રાંતી લઈએ.” “બા બેન શેતરંજ લઈ આવ ને તારી બાને પણ બોલાવતી આવ કે તે બેઠાં બેઠાં બેસે.” ગજરાએ શેતરંજ લાવીને આપી તેની બાને અંદર કંઈક કામ હોવાથી પછીથી આવવાનું કહ્યું હતું. મજરા બોલી

“ બાપુ લેડુ કોણ કોણ થાય છે ? ” “ મારો વિચાર
આજે એવો છે કે, તુંને બાલુ, અને હું અને મહારાજ,
કેમ બાપા ઠીક છે ને ? ” “ હા. મારે તો કંઈ હરકત
નથી. પણ એક બાબત બન્ને બાળક તે તો અન્યાય થાય.”
“ તમને કંઈ બીજી ખબર છે ? આ બાલુની પરીક્ષા
માટેજ એમ ક્યું છે. ચાલો બેસી જાઓ. બાલુ તુંજ
પહેલો દાવ ખેલ ”

પહેલાજ દાવમાં બાલુ હારી ગયો. પણ સાથે ગજરા
છે તેણે દાવ ખેલી ખચાવ કરી લીધો. ઉપરા ઉપરી દાવ
ખેલાવા માંડ્યા-બાલુ એવા રંગમાં આવી ગઈ કે કોણ
હારશે ને કોણ જીતશે, તે નક્કી કહી શકાય નહિ એટ-
લામાંજ સરદારબા ઘરમાંથી આવ્યાં ને રંગ જુએલો જોઈ
તટસ્થ રૂપે ઉભાં રહ્યાં.

છેવટે બાલુ ને ગજરાનીજ જીત થઈ કાગડાને કહેલું
હોવાથી ભાંગ તૈયાર કરી લાવ્યો. માણસે ત્યાં દુધ, ખાંડ
વિગેરે નાખી તઈઆર કરી દીધી. બાલુએ કહ્યું “-ગજરા
આ પણ ઠીક આવી પડી. જીત્યાની ખુશાલીમાં શંકરની
પ્રસાદી તો જોઈએજ કેમ ગોર કાગડા લેશે ને ? ”

“ હા. કેમ ન લઈએ. એ તો અમેજ પી જાણીએ
તમારાથી જેરવી. પણ શકાય નહિ. ” ગજરાએ દરેકને
આમમાં આમી ગોર તો લોળીજ હતાં જેથી બધાં કરતાં

ચોગણી લીધી. પછી બાલુએ પોતાના દેશાટન સંબંધી વિચારો દર્શાવ્યા ને જે જે નર્પિત બાબત હતી તે કહી સંભળાવી. બાપાલાલ તો ૨૫ માર્ચથી છેટે ગયાજ ન હોતા એટલે થું બણે, મનમાં બાલુનાં વખાણ કરવા લાગ્યા ઠાકોરને પણ કહ્યું કે, “ જુઓને કેટલો હોશિયાર છે ? તમે પણ એટલો દેશ જોયો નથી. ” બાલુ તો સમજતોજ હતો કે “ જોર ફક્ત બાદ્ય દૃષ્ટિથીજ મારી ઉપર પ્રેમ રાખે છે નહિતર તંમનું અંતર ઘણુંજ વિરુદ્ધ છે, પણ આ બાલુ ક્યાં કાચો છે હજાર ઘડીનો આટો ખાધેલો છે. હું પણ ખરો કે મહારાજનેજ બનાવું. ” એમ કહી “ જોર કાકા તમે આટલા બધા રજવાડાઓમાં આથડો છો; છતાં આ મારા માટા બાઈને એક હોશિયાર માણસ લાવી દેતા નથી. ” વચમાં ઠાકોરે કહ્યું. “ હા મહારાજ ખરી વાત છે. માણસની તો ખાસ જરૂર છેજ. છે એવો કેઈ માણસ ? ”

“ હા બાઈલાવીએ. મારો બાણેજજ છે. અંગ્રેજ પણ બણે છે નામા ઠામામાં ઘણો હોશિયાર છે. હાલ જામન-ગર સ્ટેટમાં રેવન્યુ ખાતામાં નોકર છે તે જો મારી નજીક હોય તો ચારૂં, મારે પણ કેઈ ખાનાર નથી, એટલે બાણેજ પાસે રહેતો હોય તો ઘણું ચારૂં. ” ઠાકરાણી બોલ્યાં. “ મહારાજ એ બધું ખરૂં પણ તમારી બનિય તો ઘણીએ

છે. બે જણા બેઠે બેઠે આમો તોપણ ખુટે તેમ નથી, બોલાવેને તમારે ત્યાંજ કે બધું તમારું કામ કરશે, ઘડ-પણમાં તમારે કરવું. પણ પડશે નહિ. અમારે તો હાલ માખવાની જરૂર નથી. કારણ કે આ બાલુ રહેશે ત્યાં સુધી તે બધું કામ કરશે. વળી ગજરાને ભણાવશે પણ ખરો. બે બે મહારાજ ખોટું લગાડતા નહિ હું તો ખરી બાબત છે તે કહું છું. ”

ઠાકોરે કહ્યું. “ બે બાલુ કરી શકે તેમ હોય તો પછી બીજાની જરૂર નથી. કેમ બાધ તું બધું કરી શકીશ ખરો કે ? ” “ મોટા બાધ કરીશ તો ખરો, પણ હું વચનથી તો નજ બંધાઉં. કારણ હું તો સ્વતંત્ર મિનનજનો છું. મરણમાં આવે તો કહું, અગર ના પણ કહું. વખત આવે આવ્યો જાઉં. પહેલેથી ખરી હકીકત કહેવામાં કંઈ વાંધો છે ? ”

અ.વાં વચનોથી ગોરનું હૃદય બળી જતું હતું. કેમકે આટલું બધું બોલે છે છતાં ઠાકોર જાણે અંતર્ગત ગયા હોય તેમ કંઈ બોલતા નથી. વળી ઠકરાણી તો તેનાંજ ચર્ચ ગયાં છે. હોય ચઢતી પડતી ચાલી જાય છે. જેટલું ચડશે તેટલુંજ જરૂર પડવાનુંજ. ઠકરાણીને કહ્યું “ માણ બે બાલુ કરી શકે તો પછી ઘેર બેઠાં ગંગા જેવું છે. ”

સાંજના છ વાગ્યાનો શુભાર થયો હતો ઠકરાણીએ

બાહુને કહ્યું. “લાઈ આજથી બેનને સજાવવાની શરૂઆત કરો. ચાલો મેડા ઉપર બેઠકમાં.” બધાં ઉપર ગયાં. સર-કારનાએ ઇશારત કરી “આ જગ્યાએ બેસો. બારીએથી પવન પણ ઠીક આવશે. નીચે તો હજારો લોકો આવે એટલે કાવે નહિ. કેમ બેન અહિં કાવશે ને ?” હા. બા નીચે ગડગડમાં તો નજ કાવે.”

હવે માણ પોતાના કાર્યમાં બેઠકમાં અહીંમાં બંનેમાં એ-કાંતમાં એકલાં બેઠાં પણ ઉભાયમાંથી કેઈ બેઠી શકતું નથી.

થોડીક વાર મૌન રીથિતિને વશ રહી - છેવટે ગજરા બોલી ઉઠી. “બાહુ ! તમે કેમ ઉભાની થઈ ગયા ? તમને મારા સમ છે. જે તમે ન કહો તો.” પોતે સોગન હીપેલા હોવાથી ખરી હકીકત કહેવા લાગ્યો.

“ગજરા ! મારે અત્રે તમારે રહેવામાં સાર નથી કારણ આ ગોર દેવની મારી ઉપર મહાજીવ ઇર્ષા થયેલી જણાય છે. કેઈ વખત એવો સમય લાવી દે કે, પ્રાણુ ત્યાગ કરવો પડે. જેથી હું એકાદ બે દિવસમાં જવા મારું છું.” આ શબ્દથી ગજરાનું અંતઃકરણ ભયમાં આવ્યું, પણ બાહુ દેખાવ માટે આંસુ છુપાવી રાખ્યાં. ને બોલી “નહિ નહિ, આ વિચારને તમારા હૃદયમાંથી એકદમ પદબ્રષ્ટ કરો. હું તમારો મારેલી ઉપાધીઓ જરૂર દૂર કરું શ આ બોલ માતૃશ્રી કે મારા બાપુને કાને જવા દેશે નહિ. લો આ

પહેલી ચોપડીની શરૂઆત કરવાની છે, હમણાં માણ આવશે તો કહેશે કે બેસીજ રહ્યા છે ” બાલુ આ ગજરાની મધુર વાણીથી વિચાર મુક્ત થઈ પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો. પહેલો પાઠ શીખવ્યો ને કંઈક નીતિની વાર્તા વાંચવા લાગ્યો. એવામાં માણએ આવીને, “ બાલુ એ બાલુ કેમ ગજરા તો છે ને ? ” “ હા માણ પહેલો પાઠ શીખવ્યો છે. ને આ સુંદરી સુબોધનું પુસ્તક છે, તેમાંથી આ નીતિની વાર્તા વાંચી સંભળાવું છું. ” માણએ કહ્યું. “ ભાઈ અત્યારે ખાવાનું કેમ છે ? ” જમેલો હોવાથી તેણે નાજ કહી. ઘરમાં કોઈને અત્યારે જમવું તો ન હોતું જ ઠાકોર બહાર ફરવા ગયા હતા. ગોર દેવ નીચે એકલા બેસી વિચાર કરતા હતા. કે “ હે પરમાત્મા, આ છોકરો વળી ક્યાંથી આવી ચડ્યો ! હવે ઠાકોરને હું સમજાવતો હતો તેમ સમજાવાશે નહિ. હરિ હરિ ! પણ લાવને પેલા ભુપસિંહને ઘેર તો જઈ આવું. કંઈક ફેરાનું ફળ મલશે. એમ કહી ગોરદેવે ત્યાં જઈ પોતાના ગપાટાધ્યાય શરૂ કર્યો.

ઠાકોર સાંજ પડી ગયેલી હોવાથી ઘેર આવ્યો ને ગજરાને બોલાવી આ બતાવવા કહ્યું. બલુને પુછ્યું કે, “ બાપાલાલ ક્યાં ગયા ? ” “ કોણ જાણે મને ખબર નથી હું તો ગજરાને શીખવતો હતો ત્યારે નીચે બેઠા હતા ને હું આવ્યો ત્યારે અહિ કોઈ હતું નહિ. ” ગજરાએ આ

લાવીને એક કપ પિતાને ત્યાં બીજો ઠાપીનો બાલુને આપ્યો. બાપાલાલની પથારી ઓટલે કરાવી. ઠાકોર રણવાસમાં જઈને સુતા. બાલુને માટે તો પ્રથમની જગા તૈયાર હતી.

કહેવત છે કે “જુરામાં જુરી ચીજ એકાંત છે !” આ વાત અક્ષરસઃ ખરીજ છે. આમ બાલુ સુતો સુતો વિચાર કરે છે વળી ગજરા તરફ જોઈ બાળાનું રૂપ, લાવણ્ય, ને તેની વાણીને વિચાર કરતો રહ્યો. વાંચક ગજરાનું રૂપ લાવણ્ય અને વાણી એવી હતી કે જેથી ગમે તેવો નર આપોઆપ લુપ્ત બનેજ તેમાં વળી બંનેની હૃદયોર્મિઓ એવી સંગીન થઈ હતી કે, એકદમ વિયોગી બનેજ નહિ.

રાત્રિના ૧૧ વાગ્યાનો સુમાર થયો છે, મેડાની આગળ પાછળની બંને બારીઓ ખુલ્લી મૂકેલી છે, પશ્ચિમે ચંદ્રમાં અસ્ત થવાની તૈયારીમાં, હતી નિશાચરોના ભયંકર અવાજ ઉભયની કલ્પેન્દ્રિયને અથડાતા હતા, આ વખતે ગજરાએ બાલુના પ્રેમમાં લીન થઈ વિચારોને માન આપી મધુર પદ્ય કંઈક જુરસાદાર પદ્યરસ પોતાના વદન કમળમાંથી બહાર કાઢ્યો.

“શું પ્રેમની પ્રેરણા કરી હૃદય આંચકા ખાય છે ?

હા ! ખ્યાસ બાલુ વૃત્તિ તુંજ તરફ દોરાય છે.

મુજ ચક્ષુ તુંજ તનને અવલોકવા રોકાય છે.

અરે ગજરા ? લોગી ભમરાથી શા માટે શરમાય છે ?

“હા, પ્રભુ મારી રસના કેમ અટકે છે ? શું હું

તેમને લાયક નથી અરે ! હું શા માટે ગભરાઉં છું ? હૃદયની પરિક્ષા હૃદયીએ કરીજ લીધી છે પછી વિચાર શાનો ? શરમ શાની ? ”

ઘોરડાના લેખનું તેજ બાલુની દીદીપ્તમાન મુખાવોંદ કંઈક સુંદરતાના વિચારો કરતું હતું. બાલુનાં ચક્ષુઓ છુપી પોલીશનું કાર્ય કરી રહ્યાં હતાં. છેવટે મુઘ્ધાનો સાથેજ પ્રેમ તેને જણાઈ આવવાથી હવે તેનાથી આ સ્થિતિ બરી ન રખાયાથી ઉઠીને બહાર જઈ આકાશ સામું બેઠને, “દેવી શેલે છે રાત્રિ, પણ ચંદ્ર વિના શું કરે ?

સ્મરણ કરે જરૂર મળશે કાયદો કીરતારનો નહિ ફરે” ગજરા આ બધું બારણા પાછળ ઉભી ઉભી સાંભળતી હતી હવે તેનાથી બાલુ સાથે ઉચ્ચાર કર્યા સિવાય રહી શકાય તેમ હતું નહિ. છેવટે બોલાવવા નિશ્ચય કરી બારણામાં થઈને બહાર બીચ છે, કે સામેથી બાલુ આવતાં બન્નેનો કાસ ઇટોલાની ટૂંનો જેવો થયો ઉભયને ગુપ્ત હસવું આવ્યું બાલુએ કહ્યું. “ કેમ, ગજરા ક્યાં જશો ? ” ગજરા તો બોલવાને તઈયાર હતી. તે બધું ઘણા વખતનો સંબંધ હોય તેમ એકદમ બોલી ઉઠી. “ તેમજ કહોને કે બહાર બેસી રાત્રિને શું શીખામણ આપતા હતા ?

“ આહો એ તો કંઈ નહિ, સેજ એક પુસ્તકમાંથી વાંચેલું તે યાદ આવવાથી બોલ્યો હતો. ” સવારનો સમય

નજીકમાં આવી રહ્યો હતો. કોણ બાણે શામાટે કંઈ કારણસર કોઈ માણસ દાદરે ચઢતું હોય તેવો બાણકાર થયો. આવા અચાનક ધ્વનિથી ઉભયના મનનો ગુપ્ત ભેદ છુપાવવા બન્ને તુર્ત સુધ ગયાં, આ પ્રથમનો પ્રસંગ બાણી વિશેષમાં ત્યાર પછી કંઈ વાતચીત કોઈ એ કરી નહિ. સવાર થયું બાણે ઉઠીને સ્નાનાદિકથી પરવારી ગજરાને કહ્યું કે “ગજરા ! હું આજે જ ગલમાં જરા ફરવા જાઉં છું” “કોની સાથે ?” “એકલો” “એકલું જવાય નહિ” “પણ એક કલાકમાં હું પાછો આવીશ ને ઘણો દૂર જવું નથી” આ વાતચીતમાં વિશેષ પડ્યો કેમકે ઠાકોર કંઈ કારણ સર ઉપર આવ્યા તુર્ત ગજરા બોલી “બાપુ બાણ આજે કયી તરફ ફરવા જાય છે !”

“મને તો ખબર નથી કેમ બાણ કયી તરફ જવું છે ?” “મોટા ભાઈ સેજ એકાદ કલાક જઈને આવીશ” “પણ થોડો લઈને જજે” આમ કહી ઠાકોર પોતાના કામમાં જોડાયા. ગજરા પણ રસોડાના કાર્યમાં જોડઈ આ તરફ બાણ સ્ટેશન તરફ આવવા નીકળી પડ્યો. સ્ટેશને આવી રાજકોટની ટીકીટ લીધી, એનો ઇરાદો આગળ ઇંગ્લીશ અભ્યાસ કરવાનો થવાથીજ આ સાહસ તેણે કર્યું હતું. આવી તેણે પોતાનું નામ ફેરવ્યું હતું કારણકે સમસિંહ તરફથી શોધમાં જણાઈ આવે નહિ માટે. આ

વાતને છ એક વર્ષ વીતી ગયાં, બાહુ જ્યારથી ગયો ત્યારથી ગજરાતું હૃદય તો તેની સાથેજ ગયું હતું. પણ દુરં ગતં ઘતં સ્નેહા દુર રહેવાથી સ્નેહનો પણ નાશ થાય છે. માટે ગજરા પણ બાહુને વિસરી જાય એ દેખીતુંજ તેની આકૃતી પણ હૃદયમાંથી ચાલી જવા સંભવ છે જો કે હજી સુધી ગજરાતું લગ્ન થયું નહોતું, ગજરાએ પહેલાં તો પોતાના બાપની મારફત બાહુની ઘણી તપાસ કરાવરાવી હતી, પણ નાઉમેદ થવાથી કંટાળીને નિરાશ થઈ અઘાપી સુધી હૃદયનો માલીક ન મળવાથીજ કુંવારી રહી હતી હવે ઠાઠારે ઉમ્મર થયલી હોવાથી ચાહુ સાલે લગ્ન કરવા નિશ્ચય કર્યો હતો.

પ્રકરણ ૩ બું.

‘ પ્રિતીની યુવાવસ્થા ’

કા ઠિયાવાઠ એજન્સીનું મુખ્ય શહેર રાજકોટ, આધુનિક સમયમાં ઘણા સુધારામાં આવી ગયું છે, કેળવણીમાં પણ ભેદતા પ્રમાણમાં ચલીઆતું છે. કુંવરોની કોલેજ, અંગ્રેજી કોલેજ ટેનિંગ કોલેજ ત્યારબાદ એવી બીજી ઘણી સંસ્થાઓ છે, કે હજારો વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યા ગ્રહણ કરે છે. દરેકને અંગે બોલિંગો પણ સ્થાપવામાં આવી છે.

ઉનાળાની ઋતુનો ઉદય થયેલો હતો, જેથી ફરકને રોજ અપોરના ટાઇમે આરામની જરૂર પડતી ફોલોજો પણ આજ કારણે સવારની થઇ હતી, ફરેક વિદ્યાર્થીઓ અવકાશના વખતે બાગમાં ફરવા જતા એક દીવસ અપોરના ત્રણ વાગે બાગમાં બે વિદ્યાર્થીઓ વાંચવામાં એટલા બધા લીન થયેલા હતા કે પાસે થઇને કેઇ માણસ યા બનવર આવ્યું બાપ, તે પણ બહુ શક્તા નહિ, પાસેની સડકેથી એક યુવાન આમ તેમ બાગની રચના જોતો જોતો જતો હતો, આની નજર આ બે બાળકો (સ્કુલ-ટો) ઉપર પડી તેને જોઇ કંઈક ભાવ ઉત્પન્ન થવાથી પાસે જઇ વતન, જ્ઞાત વિગેરે આ યુવાને પુછ્યું પોતાની જ જ્ઞાતીનો એક માણસ બહુતાં કંઈક તેને આનંદ થયે ને પુછવા લાગ્યો.

“આપનું નામ શું,” “મારું નામ બહાદુરસિંહ”

“આપ કયી ફોલોજમાં છો !” “અંગ્રેજી” ફેટલા વરસથી અહિં અભ્યાસ કરો છો !

“છ વર્ષથી” પહેલા શું કરતા હતા ? “ગુજરાતી અભ્યાસ.”

આ શબ્દ ઉચ્ચારતાંની સથિજ આ હૃદયમાં કંઈક આઘાત થયો. પોતે નિચાર કરી બુઝે છે તો જણાય છે કે આજ રાજસિંહ ઠાકોર આનું નામ ફરવેલું હતું ને છ વર્ષથી નિકળી આવેલો જેથી ચહેરા નિશાનમાં ઘણો તફા-

વત પડેલો હતો રાજસિંહ ઠાકોર તેને ઝોળખી શક્યા
 નહિ પણ પોતાની રૂતિનો ને સ્વભાવનો મળતાવડો દેખી
 તેની સાથે વધુ વાર્તાચીતમાં શેકાયા ને બન્નેને શહેરમાં
 ફરવા માટે તેડી ગયા, બાલુએ રાજસિંહને બચારથી
 ઝોળખ્યા ત્યારથીજ ગજરાનું સ્મરણ થયું હતું ને તેનું
 હૃદય એટલું તલપી રહ્યું હતું કે “હવે ગજરાને ક્યારે
 મળું તેનું શું થયું હશે ! બિચારીએ પોતાનો પ્રાણ મને
 અર્પણ કર્યો હતો, હું અભાગીઓકે તેને ટળવળતી મૂકી
 વગર રજાએ ચાલ્યો આવ્યો શું તેનું લગ્ન થયું હશે !
 પણ નાજ થાય તે, મને એટલી બધી આહતી હતી કે
 લગ્ન કરેજ નહિ અરે ! બાલુ તું આટલી બધી શ્રદ્ધા
 શા માટે રાખે છે ? , આમ બાણે પોતે પોતાને ઠપકો
 આપતો હોય તેમ કહે છે, વળી કહે છે કે, “બરી
 સ્ત્રીઓ એક વખત પ્રાણ અર્પણ કરી કદાપી બીજાને
 આહતી નથી, ઠીક હવે જે તે માલુમ પડશે યુક્તિ પ્રયુ-
 ક્તિથી આ ઠાકોર પાસેથી ખાતમી મેળવી લઈશ
 આમ મન સાથે તરંગાવલી રચે છે રાજસિંહ પોતાના
 મુકામે બન્નેને તેડી ગયા, ત્યાં તેમની કેટલીક સરભરા
 કરીને મિત્રાચારીનો સંબંધ જોડ્યો, બાલુએ કહ્યું “ઠાકોર
 સાહેબ, આપે અમારી બધી બરદાશ કરી છે, તેનો બદલો
 વાળી શકવા અમે શક્તિવાન નથી આપ જો કૃપા કરી

અમારી બોડિંગમાં પધારે તો ઠીક ” બાલુ ઠાકેરનું નામ
 કામ બાણુતોજ હતો એટલે તે સંબંધી કંઈ વિશેષ ચર્ચા
 તેણે કરી નહિ. ઠાકેર બોડિંગમાં જવા તૈયાર થયા ને
 ઘોડામાઢીવાળાને બાડી બેઠવા કહ્યું. ગાડી આવી ત્રણે બાણુ
 અંદર બેઠા ઠાકેરે બાલુને કહ્યું કે મિત્ર બહાદુરસિંહ હું
 તમારી સાથે કાંચમનો સ્નેહ બાંધવા માંગું છું ને આજથી
 મેં તમને બન્નેને મારા મિત્ર ગણ્યા છે, ઠીક પણ મિત્ર
 નામતો હું બાણુતોજ નથી, “ મારું નામ દેવરાજ છે,,
 બાલુએ કહ્યું “ ઠાકેર સાહેબ મારું અંતઃકરણ તમારી
 પ્રિતી તરફ ઘણુંજ ખેંચાય છે, આ મારા મિત્ર દેવરાજ
 છે, તેટલોજ પ્રેમ આપની પ્રત્યે ઉત્પન્ન થાય છે” આમ
 વાતોમાં બોડિંગ આવી.

ઠાકેરની બનતી સરભરા કરી, બોડિંગની વ્યવસ્થા,
 દરેક રૂમો, પોતાના સુપરીટેન્ડેન્ટ વિગેરેનો અનુભવ
 ઠાકેરને કરાવ્યો.

ત્યાર બાદ ઘણો ટાઈમ થયેલો હોવાથી ને ઠાકેરને
 સાંજની ટ્રેનમાં બેર જવાનું હોવાથી બન્નેની રજા લઈ
 ચાલ્યા ગયા.

બાલુનું ચિત્ત હવે ચાલરા તરફ રહેવા માંડ્યું. દેવરાજ
 બાણુતો નહોતો કે મારા મિત્રનું હૃદય અમુક તરફ દોર-
 વાય હતું છે. કારણ કેલેજમાં આવ્યા પછીજ મિત્રાચારી

બધાઈ હતી. રાજસિંહનો પ્રેમ જો કે દેવરાજ ભુલી ગયો નહોતો, પણ પોતાના કામમાં તે સાવધ રહેતો. ને બાલુ તો દરરોજ તેની તેજ વતો કરી ટાઇમનો લોભ આપતો. એક દિવસ બન્ને કેલેજમાં જવા તૈયાર થયા છે, એટલામાં પોષ્ટમેન બહાદુરસિંહનું નામ પોકારતો કવર લઈને આવ્યો. તેણે કવર લઈને વાંચવા માંડ્યું તો તેમાં લખ્યું હતું કે મી. બહાદુર અને મી. દેવરાજ લીં આપનો ટુંક મુઠતના રનેહી રાજસિંહ ઠાકોર.

સવિનયથી કહું છું કે મારે ત્યાં આવતી કાલે મિટિંગ છે. હું આપની મિત્રીથી ઘણોજ ફીદા છું. તો જરૂર પધારવા વિનંતિ છે. સ્ટેશને સાંજના ટાઇમે સાધન તૈયાર રાખીશ. રસ્તાની માહિતી રૂબરૂ કહેલીજ છે. વધુમાં અત્રે આવવાની જણાશે.

લીં આપનો આર ઠાકોર.

કાગળ વાંચી બાલુએ દેવરાજને આપ્યો.

તેણે કંઈ વિશેષ લક્ષ આપ્યું નહિ ને બાલુને કહ્યું. “તારે જવું હોય તો બા મારાથી આવી શકાશે નહિ કાશ્યુ માફ છું લીં તદ્દન કાશ્યું છે બાલુએ કેલેજની રજા માટે રિપોર્ટ લખી દેવરાજને આપ્યો. ને પોતે સ્ટેશને ગયો. મનમાં અટલી હિર્મિયા ઉભારાવી હતી કે કશું જોવાને મળું. એટલામાં બહી આવી બેઠી પેતે બેઠી

ગયો. ત્રેને પોતાનું કાર્ય શરૂ કર્યું વિચારોમાં ને વિચારોમાં રાજસિંહ ઠાકોરના ગામ જવાનું સ્ટેશન આગ્યું. પોતે તેમના કોઈ પણ માણસને હાથ ઓળખતો નહોતો. પણ રાજસિંહે ગાડીવાળાને બાલુની નિશાની આપી હતી જેથી તે બાલુને ઓળખતો હતો. બાલુ ગાડીમાં બેસી ગયો અહિંથી ઠાકોરનું ગામ એક માઇલ દુર હતું. બાલુ આવે છે તેવી ગજરાને ખબર નહોતી. એટલે તે તો ઘરમાં કંઈ બીજી પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલી હતી. ગાડી એટલે આવી, બાલુ અંદરથી ઉતરી એટલા ઉપર બિછાનું પાથરેલું હતું ત્યાં બેઠો ઠાકોર કંઈ કારણ સર બહાર ગયા હતા.

રાજસિંહના મિત્ર આવનાર છે એવું ગજરા બાણતી તો હતીજ. પણ નિઃસ્વાર્થ એટલે બહાર નીકળી નહિ. બાલુને ઠાકોરના મોટા છોકરાએ પાણી આપ્યું ને ખબર અંતર પૂછી. આ છોકરો બે કે ગજરા કરતાં મોટો હતો. હાલ તેની ઉંમર સાલેક વર્ષની, હતી ગજરાની ઉંમર પંદર સાલની ને બાલુની ઉંમર ૨૦ વર્ષની હતી. છોકરાએ એને ઓળખ્યો નહોતો.

ગજરા કંઈક કારણસર એટલે આવી, ને બાલુની સામે ચાંદને જતાં જતાં સેજ તેની તરફ દ્રષ્ટિ કરી, બન્નેની નજર બેઠાંબેઠાં પાંચેક મિનિટ સુધી ગજરા ત્યાંથી એક કમળું પણ ખસી નહિ મનમાં વિચાર કરે છે કે, “હે

પરમાત્મા આ મારા પિતાનો મિત્ર છે તે જાણે મને બાહુ
 હોય એમ લાગે છે, માટે તું મને જોળખવાની શક્તિ
 જલદી આપ, ને આજે ઘણા સમયે નામ યાદ આવ્યું
 જેથી મારો પૂર્વનો પ્રેમી મળે તેમ કર. પણ બાઈએ
 તેમનું નામ પુછ્યું ત્યારે બહાદુરસિંહ એવું કહેતા હતા
 એ કે નામ તેમણે ફેરવ્યું પણ હોય, ગમે તેમ હોય
 થરતુ છે તો એજ એમાં જરાજો ફેર નથી. ઠીક છે, શું
 થાય છે” એમ કહી તેના કામને માટે ત્યાંથી ચાલી ગઈ
 આ બનાવ બાહુ એક દ્રષ્ટિથી જોયાજ કરતો હતો ને
 આરીને મળવાનો સમય શોધતો હતો. સામેથી ઠાકોરને
 આવતો જોઈ પોતે ઉભો થયો. બન્ને મિત્રો મલ્યા. ઠાકોરે
 કહ્યું. “દેવરાજબાઈ ક્યાં છે ?” “તે તો ન આવ્યા” “શા
 માટે ?” તેમને અંગ્રેજીનો વિષય જરા કાર્યો છે, ને
 પરીક્ષા નજીક આવી જેથી આવી શક્યા નહિ, તે
 બદલની આપની પાસે સહૃદયની માફી માગી છે. ઠાકોરને
 આ બાબત પણ વ્યાજબી લાગી કેમકે ગયેલો વખત ફરી
 મલતો નથી ’

સાંજે બધા માણસોની મિટિંગ બરાબ બાહુ પણ અંદ
 રજ હતો, અકસ્માત તેને ચુક જેવું થવાથી તે પાછળના
 સામમાં ઝુવા ગયો પાછળ ખુલ્લો વાડો અને નદીનો
 કિનારો જેથી હવા ઘણી સ્વચ્છ ને ઠંડી આવતી. જેથી બાહુ

સેજ આગળ ગયો. અહિં સામેથી કોઈ સ્ત્રીને આવતી તેણે જોઈ તેની ચાલ ઉપરથીજ તે સમજી ગયો કે આજ તે ગજરા' જેવી રસ્તે થઈને ચાલી જતી હતી, તેવોજ એક દમ તેનો હસ્ત પકડીને પુછ્યું, “કેમ ક્યાં ગયાં હતાં” ગજરાએ પ્રથમ તો હાથ છોડાવી લીધો ને ધીરેથી ઉત્તર આપ્યો. “કંઈએ નહિ પણ તમારે પુછવાની શી જરૂર છે? જો કે બાહુ આવ્યો ત્યારથી એ વિચારમાં તો હતી ને આ એકાએક ખરા પતિની મુલાકાત થયેલી હોવાથી તેને પણ હર્ષાનંદના મોજા ઉભરાઈ આવ્યા હતાં પણ ફક્ત કસોટીની ખાતરજ તે છુપાવી રાખ્યાં હતા.

ઝાટલે કોઈએ ઠાકોરને પુછ્યું “આપના મિત્ર આવ્યા છે તે ક્યાં ગયા.” ઠાકોરે જવાબ આપ્યો, “તે તો પાછળ મુછ ગયા છે. કેમકે તેમના મગજને હાલ કંઈક આરામ આપવાની જરૂર હતી.” ત્યાર પછી કોઈએ બાહુને સાંભળ્યો નહોતો.

આ તરફ ઉસયના પુર્વના પ્રેમની સત્તા જણાઈ આવવાથી અન્યે અન્ય એક બીજાને આર્તીગન આપીને એકજ બિછાના ઉપર બેસીને પોતાનું હૃદય મુદતું કરવા લાગ્યા બાહુએ કહ્યું “બહાલી શું તું મને હવે સંભાળતીજ રહી” “હા આ હૃદય અર્પણ મનુ, તે બીજાને અપાય ખરું? !

કે ? ” પણ વખતે હું અહિં ન આંચો હોત ને તારું લગ્ન થાત તો ? ”

“ હરહર હર ! કેવી અનીતિ શું હું બીજો કરું પતિ ? ” આવા પ્રેમના ઉલ્લાસ છલકાઈ બચ છે. પણ કોઈને એમ ખબર રહેતી નથી કે કોઈ અભણ્યું માણસ આવશે તો શું થશે ? ! ખરે થયું પણ એવુંજ કે ગજરાની કોઈ તેને બોલાવતાં બોલાવતાં પાછળ આવ્યાં કણ્ઠેન્દ્રિય સચેત હોવાથી ગજરા જોડેના પલંગમાં સુઈ ગઈ કોઈએ આવી કહ્યું “ કેમ બેટા આજે કંઈ શરીર નરમ છે ? ” “ હા કોઈ, આજે એમજ છે. ” કોઈ બાએ કંઈ ઉંડા લેદ બાણ્યો નહિ. તે તો ચાલ્યાજ ગયાં આજે આ બન્નેનો પ્રથમોત્સવનો સૂર્ય પુરેપુરો ઉગી નીકળ્યો. આ બન્ને અવિવાહીત હતાં, જેથી આ પ્રસંગ કુદરતેજ આણ્યો હશે એમ કલ્પતાં શું હરકત છે ? જો કે શક્ય બાબત બનવાને કંઈ સંશય રહેતો નથી. લલેને મા બાપ વિરૂદ્ધ હોય તેમાં શું ? જ્યાં બન્નેનું અંતઃકરણ એકયતા લોગવે ત્યાં બહારની ઉપાધિઓ તદ્દન નકામીજ છે. હવે બાલુનાથી વધુ મુદત રોકાવાય તેમ હતું નહિ. જેથી સવારની ટેનમાં રાજકોટ રવાના થયો.

ગજરા હવે પોતાના કાર્યમાં કંઈક ન્યૂનતા બતાવવા લાગી, કેમકે તેનું ચિત્ત બાલુ તરફજ ખેંચાયલું રહેતું.

એટલે પુર્વની ને હાલની સ્થિતિમાં ફેર પડતો. ક્યારે રવિવાર આવે ને પ્રિયનાં દર્શન કરું. આજ વિચારમાં દિવસો ગુમરતી. એને એક ચિન્તામણી નામની સખી હતી. તેની આગળ ગઈ પ્રિયનાં વખાણ કરી આનંદ માનતી, તે તેના આનંદમાં વધારો કરી ગજરાને ધીરજ આપતી ચિન્તામણી નાની ઉંમરમાં પરણેલી હતી, પણ કેટલાક સંસારી કારણોને અનુસરી તે પિયરમાંજ રહેતી એનું દુઃખ જોઈ ગજરાને ઘણી વખત લાગી આવતું કે, મારા પિતાશ્રી કોણ જાણે મારે માટે કેવુંએ જશે. પણ જ્યારથી બાલુ પુનઃ મળ્યો, ત્યારથી તેને કંઈક ધીરજ આવી હતી.

બાલુએ રાજકોટ જઈ પોતાના મિત્રને અતથી ઇતિ સુધી સર્વ ઇતિહાસ કહી વાકેફ કર્યો. દેવરાજ આ બાબત કંઈક વિરૂદ્ધ ઉતર્યો, પણ જાણી ગયો કે આ બન્નેનો પ્રેમ છુટે તેમ નથી કારણ ગજરાએ દેવરાજની ઉપર એક પત્ર ચિન્તામણીના હાથથી લખાવી બાલુનીજ સાથે મોકલ્યો હતો. આમાં ફક્ત આમંત્રણજ હતું.

હવે રવિવારે બાલુએ જવાનું નક્કી કર્યું ને દેવરાજને પણ સોમવારની રજા લેવા માટે શનિવારે જણાવ્યું. તેણે તો ચોક્કસી નાજ પાડીને કહ્યું, “ભાઈ મારે તો વાંચવાનું ઘણું છે, સંસ્કૃત પણ આવડતું નથી. મારી વતી તમે

જઈ આવો એટલે બસ છે. સ્ત્રીના પ્રેમ આગળ બીજો પ્રેમ તદ્દન નકાર્ય છે. બાલુએ આગ્રહ તો કર્યો, પણ દેવરાજે કહ્યું, “તમારે જવું હોય તો જાઓ હું આજે તો કદાપી નહિજ આવું.”

“શું ગજરાની મારા પ્રત્યેની પ્રિતિથી તમે નારાજ છો?”

“અરે બહાદુર તું હજી ક્યાં સુધી એકમતીએ રહીશ? તારે ને મારે આટલો બધો મિત્રાચારનો સંબંધ છે, તેમાં તને ક્યાંદો થાય તેથી શું હું નારાજ થઉં? તને વ્યાજબી લાગે છે?” ના લાઇ જને તો નહિજ. પણ મારે રીતસર તને કહેવું તો જોઇએ ને” આ પ્રમાણે આનંદ માગી દેવરાજની ખાસ રજા લઇને બાલુ ગજરાની દિવ્ય મુર્તિના દર્શનાર્થે ટ્રેનમાં સવાના થયો. સાથે પ્યારીને માટે કંઈક લેટ ઠાકોરનાં બીજાં બાળકો નિર્મિતે લીધી હતી.

સ્ટેશનેથી ઉતરી ઠાકોરને ત્યાં આવતોજ ગયો. કેમકે સમાચાર મોકલ્યા નહોતા. ઠાકોરે બાલુને દેખતાંજ ઉભા થઈ અદર સતકાર આપ્યો. રાહ જોનારની આશા સફળ થયાથી, તેણે બહાર આવી નયનોદ્વારા બહાલાને સમચાર પુછ્યા તે તેણે તેજ રસ્તે આદર સતકારથી સ્વીકાર લીધી.

એકાએક ઠાકોરને કંઈ જમીનની તકરાર બાબત બહાર ગામ જવું પડ્યું. એટલે બાલુ તો એકલોજ રહ્યો છોક-

રાઓ પોતાના કાર્યમાં જોડાયા ઠકરાણીથી તો બહાર વધુ નીકળી શકાય નહિ એટલે બાલુની સારવાર કરવાનું ગજ-રને માથે આવી પડ્યું. બાવતું હટું ને વધદે ઠહું. આ વી ઉભયનિ સ્થિતિ થઈ હવે પ્રેમના તરંગો અન્યોઅન્ય ઉછળવા લાગ્યા. આ બાબતનો કોઈને વહેમ આવી શકે તેમ નહોતું કારણ કે બન્ને દ્વિઅર્થી પ્રેમ રાખી વર્તતા હતા. જેથી શંકાતું બી નહત પામ્યું હટું.

આજે બપોરના આરવાગ્યા પછી ગજરાની મા પોતાના કુટુંબમાં વાતો ચીતો કરવાને ગઈ. એટલે આમને એકાન્ત મલ્યો. સામ સામે ખુરસીઓ નાંખી અંદરના હોલમાં બેસી પોતાની પ્રિતીના ઉભરા બહાર કાઢી ગજરાએ કહ્યું બહાલા હવે તમે મને ક્યારે અર્ધાગના બનાવશો? ” “પ્રિય તું આ શું બોલે છે? શું હું તારો નથી!! ને મેં તને હજી મારી કરી નથી? નહિ! નહિ! આ પ્રાણ હવે તારોજ છે.”

“અરે પ્રિય એ માગણી તો આપે સ્વીકારીજ છે. પણ દુનિયામાં ખરો સંબંધ ક્યારે થયો કહેવાય છે? આતો આપણે કેટલું છુપું રહેવું પડે છે. ને બાહ્ય ઉપાધિઓ પણ કેટલી થાય છે.”

“મુઘા એ ઉપાય મારો નથી. લગ્ન કરવું એ મારી સત્તા નથી. પણ મારા હૃદયથી તને મારી કરી છે તો કદાચ હું તને છોડીશ નહિ.” “પણ તેની મને ખાતરી શું?”

“આપણા બન્નેનું હૃદય ને તેથી વિશેષમાં છે માફ વચન” એમ કહી ગજરાને પોતે વચન આપે છે. એટલામાં બહારથી “ મોટાભાઈ ઘરમાં છે કે ? ” ઘરમાંથી ઉત્તર મલતો નથી જેથી ઘરમાં પ્રવેશ કરીને “ ભાભી ! એ ભાભી ! કેમ કોઈ જણાતું નથી. ગજરા પણ નથી. આમ સુવં ઘર મૂકી ક્યાં ગયાં હશે ? ” ગજરાને ચિન્તા થાય છે કે રખેને અહિં આવે આવા કારણથી પાછળના બારણે થઈ ગજરા અંદર પ્રવેશ કરે છે, તો સામેથીજ તેની ફાઇને દિકાં ને બોલી ઉઠી “ કેમ ફાઇના અત્યારે આવવું થયું ? ” “ એતો સેજ બેસવા આવી હતી, પણ તારા બાપુ તારી મા બધાં આજે ક્યાં ગયાં ? ”

“ મારી મા બેસવા ગઇછે ને બાપુ તોં બહાર ગયા છે. ” “ ત્યારે તેમના મિત્ર આવ્યા હતા તે શું ગયા ? ” “ ના, ના તે તો પેલા બાપુના બાનગી હોલમાં બેસાં કંઈક વાંચે છે. ” ફાઇને જરાક વહેમ હતપત્ત થયો કેમકે ઘરમાં આ બે સિવાય કોઈ હતું નહિ પણ અત્યારે તે કંઈ બોલ્યા આલ્યા વગર આલ્યાંજ ગયાં. મનમાં તો (નિઃશ્વય ક્યોં કે કોઈની વાત નહીં ક્યાં પછી બહાર પાડવી ને શિક્ષા પણ ત્યારેજ કરવી, હાલતો મુદ્દો પકડવા સાવધ રહેવું એજ ઠીક છે.

બાલુને આ હકીકત ગજરાએ જણાવી, કંઈક ચિન્તા-
તુર થયો. પણ ગજરાનો એવો પ્રેમ હતો કે ખુન કર્યું હોય
તોપણ બેઘડી ભુલી જ નવાય. ઉભય પુનઃ પોતાનો શૃંગાર
રસ શરૂ કરી અપૂર્વ આનંદ ગુજરવા લાગ્યાં. સાંજની
ગાડીમાં બાલુને જવાનું હોવાથી કોરટમાં અરજી આપી
મંજૂરી મેળવ્યા પછી કંઈકામ શરૂ કરી શકાય છે તેમજ
એણે પણ પોતાની અરજી ગજરાને રજુ કરી. પ્રથમોત્સવ
હોવાથી આ અરજી ગજરાએ તુરત નામંજૂર કરી. સર-
કાર તેમજ રઈયતને લાગુ હોય છે તેમ પ્રેમના કાયદા
પ્રેમાળ ઉભયને લાગુજ હોય છે. બાલુને સાંજે જવાનું
માંડીજ વાળવું પડ્યું. પુર્વનો વિનોદ જારી રાખ્યો. આ
અરિવાહીત જોડું એવા પાયા ઉપર આવી ગયું કે છંદગી
પર્યંત આપણો નાશ થવાનોજ નથી. ખરેખર બાલુએ કહ્યું
“હીપક દેખી પતંગ બળે, મીણ પાણી વિના નીજ પ્રાણ હરે;
તેમ પ્રિય વિના તારી ભેટક, તો મુજ વિનાં તું કેમ રહે?”

ગજરા બોલી, “બહાલા એ બરાબર છે, તમે પણ ઠીક
જોડી કાઢ્યું” ઠકરાણી બહારથી આવ્યાં. આ વખતે ગજરા
બાલુની પાસેજ હતી પણ પોતાના મોટા ભાઈની વહુને
નોકર તેડવા ગયેલો તે તેડીને આવ્યાના સમાચાર તેની
મા દ્વારા મળવાથી ત્યાંથી ઉઠીને બહાર આવી ભાભીને
મળીને, કુશળતા પુછી. તેણે પણ નણંદનાં એવારણાં લઈ

પિયરથી કંઈક ભેટ લાવેલ તે આપી. કારણ આ નાની નણ્ડ એટલે આપવુંજ પડે.

સૂર્ય પોતાની સત્તા જમીન ઉપરથી ઉઠાવી લઈ ટુંક સમયને માટે દીપોટી તરીકે ચંદ્રને રાજા બનાવ્યો. આથી પ્રવૃત્તિ કરો શ્રમિત થયેલા પોતાના વિશ્રાંતિગૃહ તરફ આવવા નીકળી પડ્યા. ને ઠાકોરનો માટેા છોકરો પણ ઘેર આવ્યો. પાછળના અજાસીના ભાગમાં બાલુ સહ બધાં બેઠાં ને સંધ્યાકાળની ઠંડી હવાનાં ભોક્તા બન્યાં. ગજરાએ ગરમ પાણી દરેકને નાહવાને માટે તૈયાર કરી દીધું. ઠકરાણી પરચુરણ કામમાં રોકાયાં.

આપણાં નાયક ગજરા ને બાલુ પોતાનાં ચક્ષુઓને બન્યો અન્ય મળવાનો ટાઈમ વખત મલે આપતાં રહેતાં. આતુરીમાં બાદ્યજનો કલ્પી શકતાં નહિ. આવા આનંદોત્સવમાં જમવાનો ટાઈમ થવાથી વિશ્લેષ પડ્યો. સુવાને માટે એટલા ઉપર ઠાકોરનો છોકરો ને બાલુ, પાસે બે રખવાળ પણ સુવાડવામાં આવ્યા. ગમે તેમ પણ આમનો મુકરર કરેલો ટાઈમ રહ થાય તેમ હતુંજ નહિ આ કારણે નિદ્રાથી બન્ને દુરજ રહ્યાં.

હિતિઆ બાલુ વાસો કરી, શશી સાથે રજની હતી આઘડી; મધ્ય નિશાના અંતમાં, યાયકી આવીને ઉભી.

કદી સ્પર્શ ચાતુરાઈથી, જગાડયો નિજ નાથને;
આલીંગી દીલ ખોલીયું, ચુમ્બન કરી હાથને.

દ્રષ્ટિ સનમુખ ! ગજરા ઉભી રહી બાણે કુદરતે કેમ
વશીકરણ સુક્યું હોય તેમ આ સમયે કેઈ બાગૃતીમાં
નહોતું. ગજરાએ ઠહું. “પ્રાણનાથ હું બાણતી નહોતી કે
આપ મને પ્યારી તરીકે સ્વીકારશો. મારી પ્રભુ પ્રત્યે મા-
ગણી એટલીજ છે કે, આપે જેવો સપ્રેમથી મારો સ્વીકાર
કર્યો છે એવોજ કાયમને માટે રાખે. આવનો સમય એવો
છે કે મા આપ હીકરાનું લેશ પણ સુખ ભોતાંજ નથી. મને
સેજ માલુમ પડે છે કે તમારા મિત્ર મારા વિવાહ સંબંધી
શોધ કરે છે. પણ બહાલા હું તો આપની ઘણી ચુકી છું,
એટલે ગમે તેમ હોય, સ્હાય તો તમારી સાથે લગ્ન કરે
યા ન કરે, હું તો પરણીજ ચુકી છું. પછી તે તરફ લક્ષ
રાખવું શું કામનું છે? પરંતુ ન કરે નારાયણ ને એમ ન
બને તો ?”

“શું ન બને ?” “લગ્ન.” “કેનું ?” “તમા-
રું ને મારું.” “તે તો નથીજ બનવાનું.” “ત્યારે શું
તમે મને ચુકીને જશો ?”

“ના.” “ત્યારે આમ કેમ ખોલો છો ?” “શું
ખોલું છે ?? ક્યારે તારા આપે લગ્ન કર્યું છે ને તે બની
શકે તેમ પણ ક્યાં છે ?”

“ શું લગ્નથી તમે વિશેષ પ્રેમ ધારે છે ! ” “ના”
 “ પછી આમ કેમ ? ”

“ પણ દુનિયાનાં રિવાજોને માન આપવા ખાતર લગ્ન તો કરવું જ ભેદ્યો છે ! ”

“ ત્યારે તે દિવસે હસ્ત મેળાપ થયો હતો તેને તમે લગ્ન નથી માનતા ! ” “ તું માફ કરેવું સમજતી નથી ને ગાંડાની પેઠે લવારી કર્યા કરે છે. ઠીક હવે એ જવા દે સવાર થવા આગ્યું છે. મારે સવારની ગાડીમાં ગયા બગર આવે તેમ નથી. રજા પણ લીધી નથી. દેવરાજ ગુસ્સે થાય ને વખતે નાપાસ થાઉં તો નીચું મોંઢા લાલણું પડે. નવાબુની હોય તો કાગળ લખી દેવો. તારા બાપ આવે એટલે બહુવા જેવું હોય તો ખાંસ માણસ મોકલવો. ભેદે આ રવિવારે હું ઘણા બાળે આવીશ તો ખરો. વખતે કંઈ જરૂરી કામ નીકળે તોજ ન અવાય. ”

ગુજરાનું હૃદય રજા આપે તેમ તો નહોતું જ છતાંય દુનિયાના ધારાઓને માન આપી રવિવારે આવવાની શરતે રજા આપી. તેણે નિશાની કાબલ બાલુનું હાથે ખાંધવાનું ક્ષીયાળ લઇને પોતાની વીંટી તેને આપી. આમાંથી કોઈને છુટું પડવું ઠીક લાગતું નહિ.

દિસે કુલન્ટું એ કૃશ ઉદર કાસાર સરખું,
 અને તેને કાળી ઠમલ સરખો છે કર રહ્યો;

પડેલી છે આંટી કઢલી સરખા એ પગ તણી,
 અને વચ્ચે ઉડે ફરફર થતી પાટલી ઝીણી,
 અશીશા મ્હોટાથી શિર જરી રહ્યું છે અધર ને,
 રહ્યો તેના બાલે શશીચળ તો વાસ કરીને
 વહેવારિ જોહાળું નયન પરથી ગાલપર છે,
 તુષારે ભીંજેલા કુલવતહિસે ગૈર મુખડું.
 પડે છે કોબિન્દુ ચિબુક પરથી એસ્તનપરે,
 અને ત્તાંથી ધીમે ટપકી પડતું બજમ પરે;
 સ્નતો એની વચ્ચે ટપકી વળી કોઈ સ્થિર થતું,
 દીસે બાલે મોતી શશી કિરણમાં કો ચળકતું.

બન્ને ધડકતા દીલથી મુજે છે,

ને શ્વાસ છળ્ય વહતાં ઝુલતાં રહે છે;

સમ્પુટ એ ધવલ કેતકી યુગ્મ કેરાં,

કે ચન્દ્રકાન્ત કડકા સરખાં દિસે છે !

દિસે છે અંગ એ આયુ' કામના શરણું રડું;

ઉઘડયા ઓઠ ન્હાના એને આવા સ્વર નિકળે:-

(કલ્પાપી હૃદય ત્રીપુટી.)

આવી સ્થિતિમાં બજરા કંઈક રૂઢન કરતી હતી
 પરન્તુ સવાર થયેલું હોવાથી પક્ષીઓ પણ બગૃત થઈ
 આમ તેમ ઉડવા લાગ્યાં. હવે વધુ વખત રહેવાથી
 નુકસાનજ હતું. એમ બાલુ સમજતો પણ બજરા

એવી ભય વગરની હતી કે જરાએ આવકો ખાય નહિ. બાણે પોતાના પ્રાઇવેટ રૂમમાં આનંદ ગુજારતી હોય તેમ માની બેસીજ રહી. સુચં નારાયણે પોતાના દ્વારપાળને પોતાને આવવાના સમાચાર કહેવા પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યા. હવે તો ગજરાથી પળવાર ટકી શકાય એમ નહોતું, છતાં આશા બિન્દુ કબજે લઇ પ્રણામ પૂર્વક ચાલી ગઇ બાલુએ પણ સ્ટેશને જવાની તૈયારી કરી.

એટલામાં ઠાકોરનો માટેા કુવર ઉજમસીહ આગ્યે ને બાલુને માટે ઘોડાગાડી સ્ટેશને જવા તઇયાર કરાવરાવી. ગજરાએ જતાં પહેલાં ચા બનાવી દીધી. પ્રિયાનો સત્કાર સ્વીકાર્યા પછી બાલુ સ્ટેશને આવી ટ્રેન માર્કેટ રાજકોટ આવવા નીકળ્યો.

કોલેજનો ટાઇમ થયેલો હતો જેથી બાલુ આગ્યે ત્યારે દેવરાજ કોલેજમાં ગયો હતો. આનાથી કોલેજમાં જઈ શકાયું નહિ. કારણ તેને પળેપળ ગજરાજ સાંભળો આ વાત નષ્ટ કરવા બાલુ પોતાના ખાટલામાં ચિન્તાને થોડીકવાર શાન્તિ અપવા નિદ્રાવશે થયો. સાંજ પડી, દેવરાજ કોલેજમાંથી આવીને બુએ છે તો પોતાના મિત્રને ઉઘતો જોયો. હાલ સુવાજ દેવો એવો વિચાર કરી તે દાખલા ગણવા બેઠો. થોડીકવારે બાલુના મુખથી ઉઘમાંથી કંઈક ઉઠારો નિકળ્યા.

લાગ્યા તે દેવરાજ એકદમ ચમકીને સાંભળવા દોહ્યો
ફરી બાહુ ક'ંઈક લંચો.

“શું, હું બીજી કંઈ સી ? કંઈ આવાં કામ, તેમાં
રાજી ન રહે સમ.”

પોતે જાણતોજ હતો કે આને ચેટક વળગ્યુંજ છે.
ને તે છુટે તેમ પણ નથી. બાહુને ઉઠાડી સચેન કરી ઠાકો-
રના ઘરનાની તેમજ તેની અર્ધાંગનાની કુશળતા પુછી,
“આજે કેમ બાઇ આટલા બધા આજસુ બન્યા છો” એમ
દેવરાજે કહ્યું પત્યુત્તરમા “કંઈ નહિ સેજ ઉભગરો થાય
એટલે સ્વાભાવિક દિવસે ઉંઘ આવેજ ને તેથી શરીર આ-
જસુ બની, જાય” જમવાનો વખત થવાથી બંને જમવા
ગયા. પણ બાહુનાથી પૂર્વની ચિન્તાએ કરી ખોરાક લઈ
શકાયો નહિ. પોતે વ્યસ્થાપક હતો, એટલે સુપરીટેન્ડન્ટ તો
ઝોદાયલાજ હતા. જેથી ખોરાક ન લેવાનું કારણ પુછ્યું
બાહુએ તબીયત સેજ નરમ છે એમ જણાવ્યું તેઓએ
તુર્ત ડોકટરને યોલાવી દવા આપવા કહ્યું તેણે તપાસ
કરી તો ઉભગરાથી સુસ્તી બરાબ છે તે સિવાય કંઈ નથી.
માટે આજે નિયમિત ઉંઘ લેશે એટલે આરામ થઈ જશે.
કહી ડોકટર ચાલ્યા ગયા. પછી સુપરીટેન્ડન્ટે વિશેષ તપાસ
કરી નહિ.

આજે તો બાલુએ આઠ વાગ્યાથી ઉંઘવા માંડ્યું. સવારના સાત વાગ્યા તો ઉઠ્યો નહિ. એકતો ચિન્તા, ને બીજું એ દિવસનો ઉજાગરો આજે કોલેજમાં જવાનું હોવાથી દશ વાગે પરત આવું જોઈએ, એમ ધારી તેના મિત્રે બાલુને ઉઠાડ્યો. ને કહ્યું, “ભાઈ આવી સ્થિતિ બોગ-વથો તો વહેલા મર્યો ને ઘેર જવું પડશે, પરીક્ષા પણ તેના ઠેકાણે રહી જશે. વળી માંદા પડશે તો કોઈ ચાકરી કરે તેવું નથી, મારાથી પણ તમને રાંધીને મુકાશે નહિ બોર્ડીંગને ખોરાક, તેવી સ્થિતિમાં પસંદ પડ્યો નહિ. માટે અગાઉથી વિચાર કરી કાર્ય કરવામાં ઘણો લાભ છે, જો કે હું તમારી પ્રિતીનો વિશ્લેષ કરવા માંગતો નથી. પણ હવે હરેકને હોય છે.”

બાલુને આથી કંઈ અસર થઈ નહિ. અબ્યાસને માટે તેની મગજ શક્તિ એવી હતી કે ફક્ત એકજવાર કાને સાંભળવાથી ફરી વાંચવાની જરૂર પડતી નહિ અંગ્રેજી વિષય પણ સારો હતો બ્રહ્મદૃષ્ટિનું અવલોકન કરવામાં પણ શક્તિ સારી હતી, આજ સુધી કોઈ વરસે નાપાસ થયો ન હોતો જેથી તેને તો ખાતરી હતી કે ગમે તેમ થશે પણ પાસ તો થઈશું જ,

બાલુએ ગજરાને કહેલો વાયદો નજીકમાં આવ્યો, પણ સુપરિટેન્ડેન્ટ તરફથી સ્વીકારે અમુક અમુકને હાજર

રહેવા ફરમાન થયું તેમાં બાહુતું નામ હતું. હવે શું કરે? સાથે આ રવિવારનો પ્રોગ્રામ માંડીજ વાળ્યો.

રવિવારની સાંજે બીચારી ગજરાએ સ્ટેશને ગાડી મોકલાવીને પોતે ગાડી રસ્તેથી આવતાં દેખાય તેવાજ ઠેકાણે અગાસીમાં બેઠી. જેમ પવનથી બારી હાલતી ને જોખા તુર્ત બહાર જોવા જતી તેમ રસ્તા ઉપર ગમે તે ગાડીનો અવાજ સંભળાય કે ઉભી થઈ આમ તેમ જોતી, ને ન દેખવાથી નિરાશ થઈ પાછી નીચે બેસતી. રાત્રે મોકલેલી ગાડી પાછી આવી. નિરાશા છવાયાથી તેની આંખે જ્યેષ્ઠમ અંધારાં આવ્યાં. પોતે ખાધા પીધા વગર સુઈજ ગઈ. પ્રાતઃકાળે ઉઠીને ચિન્તામણીને ત્યાં ગઈ, તેતો દુઃખિત સ્થિતિની હતી, જોટલે વહેલી ઉઠીને પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થએલી હતી. અચાનક ગજરાને આવતી જોઈ તેને પૂછ્યું “બેન અત્યારે કેમ ?”

“અરે ગઈ કાલે બાહુ આવનાર હતા તે શા માટે ન આવ્યા ?! અત્યારે ગમે તે માણસ રાજકોટ મોકલ, કારણકે વખતે આવવા નિકળ્યા હોય ને રસ્તામાં કંઈક અકસ્માત થયો હોયતો ?” “જડેન હું હાલજ મોકલું છું તારે ચલાસવાનું કંઈ કારણ નથી.” ચિન્તામણીએ પોતાના માથાને બોલાવી ચિંટી આપીને જવા માટે તઈયાર કર્યો.

આ ચિટ્ટી ગજરાએ નહિ પણ ચિન્તામણીએજ લખી હતી. ગજરાની ઈચ્છા તેમાં શું લખ્યું છે તે સાંભળવાની થવાથી તેણે વાંચવા માંડી.

તાં તન, માસ મન સન, શરીર મુઃ પવિત્રપુર
 “કુમુદના મધુકર, એવી કયી પ્રાધાન્ય સત્તા તમારી
 ઉપર અસર કરી રહી છે, કે આ દાસીને દુખિત્ કરો છો
 શું વચન, ને પ્રેમ ઉપર શ્રદ્ધા નથી ? શું મારી સેવામાં
 કંઈક ખામી ? જો એમ હશે તો ગુન્હાને બદલે શિક્ષા આ
 માફી આપી શકાય છે. એ આધારે શિક્ષા આપી હશે,
 કેમ ? પણ હવે શિક્ષાની મુદત પૂરી થઈ છે, એમ ધારી
 પવિત્ર હૃદય આ હૃદયીને નિહાળવા આપો ને ? તેમજ દિવ્ય
 ચશ્ત્રુએ આ કિંકરીને ચઈતન્ય અર્પણ કરો’ હું હાલ આત્મા
 છતાં અચેતન છું. વધુમાં હું આપની છું તો પંછી આપ
 મારા હશેજ.

લીં આપે ધારેલી બાબા.

દાં ચિન્તામણીના ઘટીત !

તાં કં આપના સહાધ્યાયી દેવરાજ લાઇને આપની
 સાથે આવવા માફ હૃદય લલામણુ કરે છે. બહાલા હવે
 બીજું શું લખું ?

આ ચિટ્ટી લઈ ચાકર રાજકોટ આવ્યો ને બહાદુર-
 સિંહને આપી. અક્ષરો જોતાંજ ચિન્તામણીના છે એમ

સમજી પત્રને હૃદય સાથે દબાવી ચુમ્મન કર્યું. પત્ર ફેડયો ને વાંચ્યો, પોતાનાથી રવિવારે ન જઈ શકાયું, તે બદલ પસ્તાવો કરવા લાગ્યો. દેવરાજને પણ આમંત્રણના શબ્દો વંચાવ્યા આકરે જવાને ઉતાવળ કરી. જેથી જવાબ લખવા બેઠો “શું લખું ? કેના અલંકારથી લખું ? ” મોટા મારે ગાડીનો ટાઈમ થઈ જશે માટે જલદી રવાના કરે તો ઠીક” ઉતાવળમાં જેવું તેવું લખી પત્ર આપ્યો તે લઈને આકર ચિન્તામણીની પાસે આવવા રવાના થયો.

અહિં બાળાને ત્યાં તેની માએ શોધ કરવા માંડી કે મહે તે વહેલી ઉઠીને ગયેલી હતી. ચિન્તામણીને ઘેર સરદારબાગયા રસ્તામાંજ તે સામી મલી તેને પૂછ્યું. “ જોન કયાં ગઈ હતી ? ” ચિન્તામણીને ત્યાં “ અત્યારે શું કામ હતું ? ” “ ખાતગી ” “ મને કહેવા શું હરકત છે ? ” “ હું નહિજ કહી શકું વાગતું વાગતું આવશે એટલે જણાશે ” પણ એવું તે ગુપ્ત કયું કામ આરંભ્યું છે, કે મને કહેતી નથી ” “ મેં નથી આરંભ્યું પણ તમેજ આરંભનાર છો ” “ હું ? ” “ હા ” જોન મને તું જલદી જણાવી દે કે શું બબત છે ? ” “ ચાલ હું ઘેર જઈને કહિશ ” બન્ને ઘેર ગયાં ઠાકોરને સરદારબાગે કહ્યું. “ એ તો સેજ કામને લીધે ચિન્તામણીને ત્યાં ગઈ હતી. ” ઠાકોર કંઈ બોલ્યા નહિ, ને ગામમાં કામાયે ચાલ્યા ગયા.

આઠ નવ વાગ્યાના સુમારે તેમનીજ સાતીના બાપા-
લાલની સાથે જે ચાર માણસો ઠાકોરને ત્યાં આવ્યા. ગજરાએ
ખારીએથી જોયું તો માલુમ પડ્યું કે “નહી આ ગોર મારા
વિવાહ સંબંધીના કામમાંજ આવેલો જણાય છે પણ
બહેને જે હશે તે. મારો હવે ક્યાં વિવાહ કરવાનો છે.
જે? જ્યાં લગ્નજ થઈ ગયું છે તો પછી વિવાહ શાનો?”
આમ મનમાં કલ્પનાં કરી ઘરના કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થઇ.

ઠાકોર બહાર આવ્યા, સાતીના રિવાજ પ્રમાણે અન્યો
અન્ય મળ્યા ને તેમની તથા ઘરનાં બધાંની રસોઈ કરવાનું
બાપાલાલને કહ્યું બીજી ગરદાસ કરવાનું કામ ઉજમસિ-
હને શિર નાખ્યું.

ગજરાએ સરદારખાને કહ્યું “ માતુશ્રી :હું. આજે જે
કારણે ચિન્તામણીને ત્યાં ગઈ હતી તે કારણ તું હવે
સમજ કે નહિ ? ” “ જ્ઞેન શું ? ” “ આ તું જુએ
છે તે ” “ મને તારા શબ્દોમાં સમજતું નથી હું
શું જોઈ છું ? ” “ અરે મા આમ ઘેલી કેમ થાય છે ?
શું મારી પાસે કહેવડાવવા માંગે છે ? માબાપે પુત્રીને
ઉછેરવીજ ન જોઈએ ” ગજરાને બતમી મળેલીજ હતી
કે વિવાહ કરવાનું સ્થળ હલકી સ્થિતિનું છે. એથી
પોતાની માને શીટકાર રૂપ શબ્દો કહેવા લાગી તેમાં મુખ્ય
કારણ તેણે લગ્ન કરેલું તેજ હતું.

સરદારખાને ગજરાના દીલગીરી કરેલાં તેમજ કોધા-
વસ્થા ભર્યાં વાઠસોથી કંઈક દયા ઉત્પન્ન થઈને બોલી,
“ દીકરી મારી ઉપર શા માટે આટલો દોષ મૂકે છે ? તારો
ભાવાર્થ હું સમજી ગઈ છું પણ હજી ક્યાં નક્કી થયું
છે ? તારા બાપને હું સમજાવીશ હજી સુધી જાણતી નથી
કે આ કોણ આવ્યા છે. જ્ઞેન હવે જરાએ દીલગીર થઈશ
નહિ” ગજરાની આંખમાંથી અશ્રુની ધારા વહેવા લાગી છે.
આ જોઈ તેની માને પણ આંસુ ભરાઈ આવ્યા એટલામાં
ઠાકોરે ઘરમાં આવીને કહ્યું “ કેમ આ શું ઢોંગ મચાવ્યો
છે ? આ આવ્યા છે તેમની કંઈ જરૂર કરશે કે નહિ ?
જગરા તું બધાને માટે આ તઈયાર કર” સરદારખાને કહ્યું.
એ તો ખરું, પણ આ આવ્યા છે કેમ ? તમે તમારી ખુદ્દિ
પ્રમાણે ન ચાલો કોઈ પણ કાર્ય આરંભતાં વિચારની ખાસ
જરૂર રહે છે ” ઠાકોર ગુસ્સે થયા ને બોલ્યા “ મેં શું
વિચાર ન કર્યો ? ”

“ વિચાર કર્યો હોત તો મને પુછ્યું ન હોત ? શા
માટે આ લોકોને બોલાવ્યા છે ? તમારા મનને જાણપાલા
સમજો છો ” ગજરા બોલી “ બાપુ કંઈ નહિ પણ એટલુંજ
કહોને કે આ લોકો શા માટે આવ્યા છે ? ” “ એ તો
જ્ઞેન તારો વિવાહ કરવો છે માટે તેડાવ્યા છે. ” ગજરા
મનમાં જાણે કોઈને ઠપકો આપતી હોય તેમ.

“ પતંગો પાંખ ફફડાવે, સદા હીપક ઉપર ખગવ ;

“ વધુગર ખેરવે માટી, ને જલ્લી માટીમાં મળવા,

અરે ! મુરખ, નાદાન એક દિવસ ખાખ થવું છે. તો
 યછી શા માટે અહિંતમાં ભાગ લઇ પોતાની કુમળીખાળાને
 હોમે છે ? રાવણ સરખો પણ રાજ, વૈભવ છેડી ચાલ્યો
 ગયો, તો આપણે શું હિસાબમાં ? કંઈ નહિ, એ તો
 નસીબજ ફરે છે. તેમાં આ પિતા કારણરૂપ નીવડે છે શું
 પિતાથી મારી ધારેલી ઇચ્છા પાર પડે તેમ નથી ? છેજ
 પણ મારી ઇચ્છા તે જાણે છે. ચોકકસ આજે ચિન્તામણી
 મારફ હકીકત જણાવું ’

રાજસિંહ ઠાકોરે આ ખટપટમાં વધુ ન રોકાતાં મેમા-
 નોનિ પાસે જઈ ગપાટા મારવા શરૂ કર્યા ગંજરાએ હરેકને
 મટે આ બતાવી હીધી બાપાલાલે રસોઇની સામગ્રી એકઠી
 કરી પોતાનું કાર્ય શરૂ કર્યું ગામમાંથી એ ચાર આગેવા-
 નોને બોલાવવામાં આવ્યા કરણ વિનાહ સંબંધીનું કામ
 એટલે ખાસ બોલાવવાજ જોઇએ. ચિન્તામણીને આ સમાચાર
 મળતાથી તુર્ત પોતાની સખીના ઘેર આવી “ અરે ! ગજરા
 બહેન આ શાની ધમાલ ચાલે છે ? ”

“ એહો ? સખી હું તંનેજ સંભાળતી હતી જોને
 આ મારો દુષ્ટ પીતા આત્માને હોમવા બેઠો છે તું કંઈક

એને સમજાવે તો ઠીક મારાથી તેમના સામું બોલી શકાશે નહિ ને જે બોલવાનોજ પ્રસંગ આવ્યો તો જે છે તે પ્રદર્શિત કરવા જરા પણ હોલ કરીશ નહિ. ” “ ગજરા શાન્ત થા, ઉતાવળ કર નહિ. તહાફં બવિખ્ય જેના પ્રત્યે નિર્માણ થએલું છે, તેમાં અન્યથી કંઈ થઈ શકનાર નથી. જેને પેલા લજનમાં પણ કહ્યું છે કે

મન તું શીઠને ચિન્તા કરે કૃષ્ણને કરવું હોય તે કરો

એની હું ઠાકોરને ઘરમાં બોલાવી ચુકતીથી, મારણ સફળ થાય તેમ કરીશ. ”

એટલે તો ક્યારનોએ ગજરાનો વિવાહ થઈ કંકુમાં પાણી પડી ચુક્યું હતું; આ ખ્યાલ એમને હતો નહિ જેથી ચિન્તામણી હિંમત રૂપી વચનામૃતો ગજરાને આપતી હતી. સમગ્ર થએલા યુવકો પોત પોતાના સ્થાને જવા માંડ્યા, અથી ચિન્તામણી કંઈક સમજી કે વિવાહ થઈ ગયો. ગજરાને આ સમાચારથી હૃદયમાં એકદમ આઘાત થયો, ને એભાન સ્થિતિમાં નીચે પડી ગઈ ચિન્તામણી એ કેટલીક સારવાર કરી પણ ઉઠી શકી નહિ. તેની માએ બાણવાથી એકદમ ઢોડતી બાવીને ગજરાનો હાથ પકડી બોલાવવા લાગી. બેટા, ગજરા ? કેમ આમ કરે છે ? બોલ તો ખરી ” પણ પ્રત્યુત્તર ન મળવાથી સરદારબાની

અહુ આંમુથી ભીંખઈ જાય છે. એક બાબુ ચિન્તામણી
 યણુ શોકાતુર ચહેરે બેસી રહી છે. એટલામાં ઠાકોર
 ઘરમાં આવ્યા ને આ બનાવ જોઈ ગાજરા બની ગયા કે
 આ છે શું ? “ અરે બેટા આ શું ? કેમ બોલતી નથી ?
 શું વિવાહમાં વિધન તે આનુંજ નામ ? ”

ચિન્તામણી ઠાકોર તરફ જોઈને “ મામાશ્રી આ
 સ્થિતિના કર્તારૂપ તમેજ છો જરાક મન સાથે વિચાર
 કરી દીર્ઘ દ્રષ્ટિથી કલ્પના કરીને આરંભ કર્યો હોત તો
 કદાપી આ સમય દ્રષ્ટિગોચર થાત નહિ. ”

“ શું મેં આ કાર્ય ખોટું કર્યું ? ” “ હા, એક
 વખત નહિ યણુ હજાર વખત ખોટું, ” “ ત્યારે શું તું
 એમ કહેવા માંગે છે કે, વિવાહ કરવાનો અધિકાર દીક-
 રનો છે ? ” “ ના યણુ એટલું તો શાસ્ત્રાધારે કહી
 શકું છું કે દરેક માળાપે પુત્ર અગર પુત્રિનો સંબંધ
 જોડતા પહેલાં તેમનો ખાસ અભિપ્રાય લેવોજ જોઈએ.
 કારણકે ઉત્તમના ગુણ, ભાવના, આકૃતિ, ઉન્નત, જ્ઞાન
 દરેક ઇચ્છાનુસાર હોયતોજ, તે જોડું સંસારમાં પોતાની
 ફરજો બજાવી, સુખી નિવડે, અને વહીવટોની આબરૂમાં કંઈક
 વૃદ્ધિ કરતા થાય ” ચિન્તામણી ! તહાડું ડહાપણુ જવા
 દે, ને બજરાને અમજાવી ઉઠાડ ” “ મામાશ્રી તે તો
 ઉઠશેજ કંઈ આ સ્થિતિ કાયમ નહિજ રહી શકે પરંતુ

મોટાનાં ફરજ દો, આમ દુઃખિ થાય, એજ હાલનો જમાનો છે, આથી તમને સ્વાર્થિઓને પ્રયત્ની લલે શેષ્ટ માનશે પણ હું તો ખાસ કૃતદ્વિ ને ચંદાળજ માનીશ લલે મારા મામા છે તેની દરકાર મને નથી. મને પણ હોમવામાં તમેજ સામેલ હતા. તેનું પરિણામ નજરે જુઓછો, છતાં પુનઃ સાહસિક બનોછો જેથી અલખત મારાં વાકયો થટીટજ છે શું આ બિચારી મિનસ્વાર્થિ નિર્દોષ બાળાને બળાત્કારે હોમશે ? કદી એમ નહિજ બને .”

“ અરે નાહાન છોકરી, આવા શબ્દો ઉચ્ચારતાં જરી પણ ડરતી નથી ? શું ત્હારા મનમાં અભિમાન ભરાયું છે ? ત્હારું નસીબ એમાં બીજાને દોષ દે છે ? વળી ચાંપલી થઈ ડહાપણ કરી આ છોકરીને પણ લભાવે છે ? બળરદાર જો હવેથી એ સંબંધી એક શબ્દ ઉચ્ચારેતો બળર નથી કે તે દિવસે મરતાં મરતાં બચાવી દતી. ” પોતાની સ્ત્રીના સામું જોઈ “ કેમ આટલું બધું બકી રહી છે, તેનું જ્ઞાન નથી ? ”

“ હું શું કહું ? તમારો દોષ છે, એટલે જમે તે બોલે “ શું મારો દોષ ? ” “ હા. તમારો. ” પટેલ ગુસ્સે થઈ “ ઠીક હું જોઉં છું કે અટકાવ ઠાણુ કરે છે. ” ચિન્તામણીને હવે અહિં વધારે રોકાવું ઠીક ન લાગવાથી ઉઠીને જતી વખતે બોલી કે “ ધ્યાન રાખજો : મામાશ્રી, આ લગ્ન

કહાપી પરિપુર્ણ નીવડે તો. ” એમ કહી પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ.

અજરાને કંઈક શુદ્ધિ આવી હતી જેથી પડી પડી આ બતાવ બેચા કરતી હતી. ચિન્તામણીના ગયા પછી એકદમ ઉભી થઈને તેની માને કહેવા લાગી. “તે” શામાટે ચિન્તામણીને કાઢી મુકી ? ઠાકોરના તરફ બેઠાને. “બાપુ પણ નાના બાળક જેવા બન્યા. એતો ફાવે તેમ બોલે. તમારે મનમાં લાવવું ન બેઠાએ. આપણો દોષ હોય તો ગમે તે માણસ કહી શકે છે. ”

દોષ શબ્દથી કંઈક વિચારમાં પડ્યા કે “આ છોકરી પણ મારો દોષ કાઢે છે. ખરી વાત છે કે મેં કોઈની સલાહ લીધા સીવાય આ કામ કર્યું. પણ ક્ષત્રિનું વચન હવે ફરી શકે નહિ રહાય તો દીકરી મરે કે જીવે કંઈમાં પાણી પડ્યું એટલે થઈ રહ્યું, બેટા મેં જે કંઈ બોલ્યું છે તે સારુંજ છે હરેક જગ્યાએ નજર પહોંચાડી બોલ્યું, ઉપરે મારી ધ્યાનમાં આવજ ઠીક આવ્યું. ”

છોકરી કંઈ બોલી શકી નહિ. ઉપરે આપને કહ્યું કે “ચિન્તામણી અહિં આવશે તોજ હું જમવા બેસીશ. ” તેને ઠાકોરે નોકર મોકલી બોલાવી. તે રાજકોટના કાગળને જવાબ લઈને અજરાને મલી. “બહેન લે આ કાગળ ”

કાગળ લઈ ગજરાએ હર્ષથી છાતી સાથે દાબી ચુમ્બનથી વધાવી લીધો. ને સખીને વાંચવાને ફરમાન કર્યું:-

“ બહાલી રમણી. હું તંને બુલી નથીજ ગયો. કેટલીક બાદ્ય ઉપાધીઓથી આવી શક્યો નથી તો ક્ષમા ચાચું છું. ત્હારા ગિતાથી જે કાચુંને માટે ગયા હતા તે વૃત્તાંત જણાવવા હરકત ન હોય તો જણાવજો. હું તંને જરૂરથી મલીશ. જે કે હૃદય તો મળેલુંજ છે. ત્હારી દિવ્ય મુર્તિ ચક્ષુઓની દૃષ્ટિમાં રમ્યા કરે છે. મારી છળી આ સાથે મોકલી છે. પત્ર દ્વારા કુશળતા જણાવતી રહેજે. ”

લીંબ હવેતો તારો

આઠાંક્ષી

પત્રમાંથી મળેલી પ્રિયતમની છળી કુમકુમથી વધાવી આજની દિવસગીરી દૂર કરી હર્ષવંતી થઈ. સરદારખાના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. કારણકે જે પાંચ મિનિટ ઉપર બેઠાનાવસ્થામાં હતી તે ગજરા અત્યારે આનંદિત ચહેરે પોતાની સાથે વાતચીત કરતાં જોઈ. ઠાઠાર પણ મનમાં કંઈક આનંદ પામ્યા.

આવતા માસમાં ‘લગ્ન’ મુહૂર્ત આવતું ન હોવાથી બાપાલાલે આજ માસમાં લગ્ન કરવા ઠાઠારને જણાવ્યું જેથી મુહૂર્ત જોવા ઠાઠારે જોરને કહ્યું. બાપાલાલે સંસ્કૃત રૂઢા અક્ષરો ઓળખતા હતા. ચળકાર્યું જ્ઞાન હતું નહિ

છતાં પોતાનો ધંધો આલાકી વાપરી હીપાવતા હતા. મુહૂર્ત
 બેઠ કંઠેતરી લખવા ગોર બેઠા. ચિન્તામણી ને ગજરા આ
 બનાવ એક ચિત્તથી સાંભળીજ રહ્યાં હતાં ચિન્તામણીએ
 કહ્યું “ બેન આમાં ગભરાવાનું કંઈ કારણ નથી આપણે
 તેમને હાલ આ સંબંધી ખબર આપીએ છીએ જો કે
 તારા બાપ તરફથી કંઠેતરી તો જશેજ. પણ આપણે તે
 પહેલાં વિદિત કરવું તેજ ઠીક છે. ને વખતે લગ્નમાં તે
 ન આવે તો પણ હરકત શું છે ? ત્હાડું હૃદય તો અર્પણ
 થઈ ગયું છે. પછી શરીરને ભલેને ફાવે તેમ કરે. હૃદયનું
 માલિક કોઈ નથી. ઠીક લગ્ન ખબર જલદી આપીએ.
 ખબર તો પડશેને કે તેમનું વચન કેટલી સત્યતા સાચવી
 શકે છે.” ચિન્તામણી ગજરાના કહેવા પ્રમાણે લખવા
 બેઠી “ નીચેની હકીકત વાંચી હીલગીર ન થેતાં હૃદયને
 ખીરજ ધરવા બલામણુ કડંછું.

“ નાથ મારા બાલુ તો આ લગ્નની કંઠેતરીજ વાંચશે;

“ કંકુ નથી નથી મમ અશ્રુના છાંટા પાડ્યા અવલોકશે.

“ આ લગ્નમાં આવશે ? અંતર દુભાશે આપનું;

“ મેળાપ ના ના મારો થશે દર્શન થશે ત્યાં બાપનું.

“ સગાં સંબંધી તેડાવવા કંઠેતરી પ્રિતે લખાં;

“ તે સૌ આવશે પણ દેખતાં થાશે દુઃખી.

“ લગ્નની ચોરી નથી પણ છે મરણ તૈયારરે;

- “ મમ લગ્ન કરશે ત્રાસથી પામીશ દુઃખનો પારદે.
 “ હિમત હોય આપની તો આપ્યું વચન તે પાળજો.
 “ દુર્ભાગી નિર્ભાળ જીવને આવે સમય સંભાળજો.

લીંઠ ચોઠંરથી

ચિન્તામણીના આર્થિવાદ.

“ પ્રિયતમ !

“ ખીનું શું લક્ષ ? આટલુંજ બસ છે. આપની કુશળતા ઇચ્છું એજ મારે બસ છે. કાર્ય કરવું એ આપની પ્રેમસત્તાનું બળ છે. પણ આપના કોમળ હૃદયને આઘાત ન પહોંચે તેવો રક્તો શોધશો. મારું તો થવાનું હશે તે થશે. તમો કુશળ હશો જેથી હું મને કૃત કૃત્ય માનીશ.

વળી અભ્યાસ કરી પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ નીવડશો ને આશાઓને પોષશો એજ ઉત્તમ માર્ગ છે.

પણ વચન પાળવું એજ નિશ્ચય મારું હોય તો સ્વતંત્ર છો. હું મારા શરીરની સ્વતંત્રતા લોગવતી નથી. કૃષ્ણ જે કંઈ સ્વતંત્ર રૂપી હૃદય હતું તે આપને અર્પણ કરો હીધેલું છે. હવે મારી પાસે કંઈ નથી.

લીંઠ હવે તો ચિન્તામાંથી ચાલી જવા તૈયાર થયેલી

આપની બાળપણની ગજરા તે હાલ એક અબળા પત્ર મોકલવાને માટે પુર્વના જેવી વ્યવસ્થા ચિન્તા-

મણીએ કરી. આ માણસ બોડિંગમાં આવ્યો, પણ કોલેજનો ટાઈમ હોવાથી દરેક વિદ્યાર્થીઓ કોલેજમાં હતા. જેથી તેણે કોઈ વખત કોલેજ જાયેલી નહિ, બોડિંગ પણ બેજ વખત જાયેલી. તે બાલુની હયાતીમાંજ.

આજે આ માણસ કંઈ વિચારમાં પડ્યો. કે “શું આ જગાએથી ભણનારાઓ આવ્યા ગયા હશે ? કે એમને લડાઈમાં લઈ ગયા હશે ? રખેને પણ પણ પકડી જાય.” આમ ઉભો ઉભો વિચાર કરે છે એટલામાં ત્યાંનો એક નોકર આવ્યો. ને તે બાલુને ખાસ ઓળખતો હતો જેથી કોલેજમાં આ માણસને તેડી ગયો. કોલેજનું મકાન દૂરથી જોનારને ઘણું શોભાયમાન તેમજ ધુમટદાર લાગતું. આ તો ગામડાનો માણસ જેથી તેના સામુંજ જોઈ રહ્યો. “અહર જઈ કોને પૂછવું” હવે મારે જેમ બને તેમ પાછું પણ વહેવું જવું છે કારણ ગાડીનો ટાઈમ પછી મલતો નથી.” આમ વિચાર કરે છે. કંઈ કારણસર બાલુને પ્રિન્સીપાલે બોલાવવાથી તેજ રસ્તે ચઈ ઓફીસમાં જતો હતો આ માણસને તે ઓળખતો હોવાથી. તુર્ત કાગળ મળ્યો. કાગળને ગજવામાંવાળી પેલાને ઉભા રહેવાનું કહી પ્રિન્સીપાલને મલવા ગયો. થોડાજ વખતમાં પરત આવી પેલા માણસની સાથે બોડિંગમાં ગયો ને કાગળ ફાડી નિરાંતે વાંચ્યો.

વાંચ્યા પછી તેની સ્થિતિ કંઈક બદલાઈ ને છેવટે આપોઆપ ભોંય ઉપર પડ્યો. તુતંજ પાછો સચેત થઈ બેઠસ્તથી પોતાના માથાને સમ્પુટ કરી ઉંઠા તર્કો કરવા લાગ્યો છેવટે પેલાને જવાબ આપવા બેઠો.

“ બહાલી ! તું ચુંબક છે, હું લોહ છું. તું સુકાની છે, હું નાવિક છું તું વાદી છે, નાગ છું. તું દીપકનું તેલ છે, હું તેની વાટ છું. છેવટે એટલુંજ લખું છું કે ”

“ ધીરજ ધરજે શાણી સતી, પુનઃ મલીશ તુજને; છે દહ નિશ્ચય તો પછી, શાને દુભાવે મુજને. ”

લીં ત્હારો બાલુડો.

પેલા માણસને વિદાય કર્યો. સાંજના પાંચ વાગ્યા. દેવરાજ ડાલેજમાંથી આગ્યો. બાલુને પુછ્યું. “ કેમ બાઈ બહાદુરસિંહ આજે વહેલા આવી શા માટે સુઈ રહ્યા છો ? શું શરીર તો નરમ નથી ને ? ” “ બાઈ એમાંનું કંઈએ નથી, પણ જોને આ કાગળ. હવે મારે કરવું શું ? ત્હારા સિવાય કશું જોને તેમ નથી. વચન આપેલું, તે કદી ફરે નહિ. ચઢાયતો શિર જાય, યા લાડુ ખાય પણ મનનો નિશ્ચય ફેરવી શકું તેમ નથી. ”

દેવરાજ કાગળ વાંચી જરા હૃદયમાં દયા ઉત્પન્ન થવાની બોલ્યો. “ તે બિચારીને શા માટે તેં ખાડામાં નાખી ?

ને હવે બીજાની મદદ માગે છે. કરવું તો કરવું નહિ ને કરવું તો કરવું નહિ. ક્યાં તને સમજાવવું પડે તેમ છે ”

“પણ બાઈ હું ડરે છું ક્યારે? ફક્ત ત્હારી સલાહજ માગું છું ને તે પણ તું દુર રહીશ તો હું કંઈ બે વચની થઈ શકું તેમ નથીજ. આતો એક કરતાં બે બહા દેવરાજ સમજી ગયો કે આપણે મિત્રને મદદ તો આપવીજ છે પછી દુભાવાની શી જરૂર છે.

“બહાદુર! જરાએ ગભરાઈશ નહિ તારો મિત્ર તૈયારજ છે. બોલ શું યુક્તિ રચવી છે!” બાલુએ થોડી-કવાર વિચાર કરવાની રજા માગી બહારથી પોષ્ટમેને કંકે-તરી આપી દેવરાજે જોઈનેજ કહ્યું કે “લો બાઈ આ તેજ કંકેતરી આવી. મારે પણ ખાસ જવુંજ પડ્યો કારણ ઠાકોરનું આમંત્રણ વધારે છે.”

શું યુક્તિ રચવી તે બાલુએ દેવરાજને કહી દીધાં તેને પણ ઠીક લાગવાથી બન્ને મિત્રો વાર્તાલાપના અંતમાં નિદ્રાની સત્તામાં સપડાયા.

આવતી કાલે સવારે લગ્નમાં જવાનું હતું. જેથી પૈસા વિગેરેનું સાધન જોઈએ તે સુપરિટેન્ડેન્ટ પાસે મુકેલી ચાપલુમાંથી કરી લીધું ને ઠાકોરને ત્યાં લગ્નમાં જવા બન્ને મિત્રો માતાકાળે ટ્રેનમાં બેસી રવાના થયા.

બાહ્યને એટલું અશ્વીમાન ખાસ હતું કે લગ્ન થઇ
હસ્તમેળાપ થયેલી સ્ત્રી મારે ન જોઇએ. આ કારણે પેતેજ
વરરાજા બની પ્રિયા સાથે પાણી ગ્રહણ કરવાને દૃઢ નિશ્ચય
કર્યો હતો.

પ્રકરણ ૪ થું.

“ આરાતે નિરાશા ”

જના છ વાગ્યાના શુભારે ચિતોડગઢના
કિલ્લા ઉપર એક યુવાન કંઈક નિરીક્ષણ
કરતો, કરતો, ચર્ણશ્રમથી પહાડની ઉપર
જતો હતો. ત્યાં જઈ એક શિવાલય પ્રાચીન
કાળનું, ખંડેર જેવું હતું; તે જોવા બેઠો. દરેક સુતિ
ખંડન કરેલીજ હતી. થું હિન્દુઓ ક્ષમા અર્પી શકે છે
તેમ તેમના પ્રાચીન દેવોએ આ પવનોને હુમા આપી
હશે ? કમળારાણીએ સતીત્વનાં પ્રભાવથી ખારીથી પડતું
સુકી પ્રાણુભાગ કરેલો, આ જગા જોતાંજ જોનારનાં રોમાંચ
અડાં થયા વગર રહેશે નહિ. આ યુવાન આવી દરેક
જગાએ જોઈને તૃપ્તિનો લોભી હોવાથી નજીકમાં કાળકા
માતાનું મંદિર હતું. ત્યાં પ્રાણુ પાણી દરેકને પાતો
હોવાથી ત્યાં જઈ તૃપ્તિ શાન્ત થયો. એકાદ કલાક પહા-

ડની સ્વચ્છ હવા લેવાનું પસંદ કરી નિવૃત્તિ સ્થાન સ્વીકાર્યું. આ જગ્યાએ વસ્તી હતી, પણ પ્રમાણમાં થોડી હતી. ઘેર વિગેરે રાખી ખેતી પણ કરવામાં આવી હતી. કુવાના પાણીથી શાકભાજી પકવવામાં આવતું હતું. આશરે ૧૨ થી ૧૫ માઇલ ઘેરાવાનો પહાડ હશે એમ અનુમાન થતું હતું.

રાત્રિ પડી જવાથી આ યુવક ચાલતો ચાલતો નીકળેલો નજીક ગામ હતું ત્યાં આવી લાગ્યો ગામનો કિલ્લો પથરનાં મકાનો, પહાડમાંથી નીકળતી સરિતાનો કણું-ન્દ્રિયને કંઈક મધુરતા આપે એવો પહાડોથી ઘેરાયેલી, ઘટાને દેખાવ ભેતો ભેતો પોતે સ્ટેશને આવ્યો. આ હદ જેને આપણે હાલ ખરા ક્ષત્રી પુત્ર ગણીએ છીએ તેજ ઉપરના રાણાની હતી. પહેલાં ચિતોડમાં ગાદી હતી. પણ કેટલાંક કારણોને અવલંબી ઉદયસિંહ રાણાએ પોતાના નામથી ઉદેપુર વસાવી ત્યાંજ ગાદી સ્થાપી હતી તે વખતનું રાજધાનીનું સ્થળ ચિતોડ મટીને ઉદેપુર થયું છે. આ રાણા શૈવ ધર્મી છે ને પોતાના શહેરથી દશેક માઇલ દુર એકલીંગી મહાદેવ છે. તેની ઉપર વધારે આસ્થા રાખે છે. હાલ બ્રાહ્મણોને પોતે સારી રીતે પુજે છે. ખરું જોતાં આધુનિક સમયના રાજ્યોમાં આ એક નાગરિકની પં-ક્તિનું છે.

રાત્રે ઢોઢ વાગે રતલામ જવાની ટ્રેન આવી તેમાં આ યુવક રવાના થયો. સવારે છ વાગે રતલામ આવ્યું, તેને ડોઢ આગળના સ્થળે જવાનું હોવાથી સ્ટેશન ઉપર આરામ લીધો કારણ તેની ટ્રેન બપોરના સાડાબાર વાગે જતી હતી.

આ યુવાનની મુખમુદ્રા એટલી શોકવાન હતી કે બાહ્યજન કાળી શકે નહિ. ગજરાનાજ વિચારો, “હવે શું થશે ? હું ક્યાં જઈશ ?” આમ પળે પળે વિચારો અંદર સમાઈ જતા હતા. વડોદરે જઈ મુંબઈ જતાની ટ્રેન દિલ્હીજ સાડાબાર વાગે આવી, તેમાં દાખલ થયો. અંદર કેટલાક ગુજરાતીઓ બેઠેલા હતા, તેમાંના એકની સાથે સેજ પ્રસંગ નિમિત્તે વાતચીત થતાં બાલુલાલે તેને પૂછ્યું, “ભાઈ આપનું વતન ક્યાં ?” “મારું વતન મુરત” “આમ શા માટે ગયા હતા ?” કંઈ વેપાર સંબંધીના કામે કાનપુર ગયો હતો. ” “આપ કયી જ્ઞાતીના છો ?” “હું પાટીદાર છું.” બાલુલાલ એટલી નમ્રતાજ બોલતો કે સાચો માણસ ચાહીને ઉત્તર આપે પેલા યુવકે બાલુલાલને પૂછ્યું. મીસ્ટર આપના ઇતિહાસ પણ બાલુલાલની મારી ઇચ્છા છે.” ભલે ઘણી સારી વાત છે, હું જાતે રજપુત છું, ને મુંબઈ કેટલાક કારણસર બહિં છું આ તરફ ચિતોડ મુખી ગયો હતો. મારું નામ બાલુલાલ છે.

આપના જેવા શેઠીઆની નોકરી કરું છું.” આમ અરસ-પરસ માહિતી, બન્નેએ મેળવી લીધી.

દેનની મિત્રાચારી એક સ્વપ્ન જેવીજ છે. જ્યાં સુધી સ્વપ્નમાં સુખ નજરે પડે છે, તે જાગૃતિમાં આવ્યા પછી તેનું એક અંશ પણ જોઈ શકતા નથી તે મીસાલ સૌ સોને ઉતરવાનાં સ્ટેશન આવતાં દરેક ઉતરી પડતા ગયા અને પેલા યુવક તો સ્ટેશન આવતાં આગળ વધ્યો. આગલું ત્યાં દેનને ગાંઠાક રોકાણ હોવાથી બાલુલાલે પોતાના મિત્રને પોતાને આવવાના સમાચાર દેલીશાફથી જણાવ્યા દેન મુંઝાઈ તરફ રવાના થઈ ગઈ ત્રણ પહેલી હોવાથી બાલુલાલ દેનમાં જગા હોવાથી ઉંઘી ગયો.

દેન વસાઈની ખાડી ઉપર ઘણાજ ખોમાં વેગથી ચાલવા લાગી, બાલુલાલની આંખ ઉઘડી ગઈ, બહાર જોતાં માલુમ પડ્યું કે મુંઝાઈ હવે નજીક આવ્યું છે. તામેથી દરીઓ પાસેજ છે એવાં વિન્દુ જોતારને જણાઈ આવતાં સવારના સાત વાગે ઘાંટરોડ સ્ટેશન આવ્યું બાલુલાલ પોતાને જવાનું સ્ટેશન આવવાથી ઉતરી પડ્યો. જોટલામાં મીંઠાણુલાલ સામે આવેલાજ હતા તેમની મુલાકાત થઈ અરસપરસ બન્ને મિત્રોએ કુશળતા પૂછી વિકટોરીઆ કરી ઇવજુલાલના મુકામે ગયા. ઘરમાંથી ગંગાના સમા-

ચાર પુછવામાં આવ્યા “ તે ખુશીમાં છે ! આ શબ્દોએ બાલુલાલની કણ્ઠેન્દ્રિયને સચેત કરી કેમ અપસંગોપાત સ્ત્રીનો સ્વર ને પ્રિયાનુંજ નામ તેના મુખમાંથી નીકળવાથી પાંચ મિનિટ સુધી કંઈ પણ પ્રત્યુત્તર આપી સકયો નહિ, ને સ્વચ્છ રહ્યો આ બાઈએ રૂબરૂ આવીને કહ્યું કેમ બાલુલાલ ગંગા તો ખુશીમાં છે ને ? હારયવદને બોલ્યો, “ હા, પણ તમે તેને ક્યાંથી જોળખો ? શું તમે તેનાં કંઈ રનેહીયા મારા અપરિચિત કોઈ સગાં છો : કેમ મીસ્ટર આ કોણ છે ? હરહત ન હોય તો મહેરબાની કરીજરા જોળખ આપો તો ઠીક ” જીવણલાલે કહ્યું “તું” એને નથી જોળખતો ? “ ના મારા પરીચયમાં કોઈ વખત આવેલાં નથી ” મિત્રોની સ્ત્રીને જોવાનો આ પ્રસંગ પહેલોજ હતો. “બાઈ જોતો તારી બાબી છે, ને ગંગા, એ નામ પાડનાર પણ તેજ છે ” “હા ત્યારે તો કેમ ખબર ન પૂછે ? અરે બાબી તમારી ગંગા મઝામાં છે ને હરરોજ તમારું નામ બુલતીજ નથી.” પોતે કયા ઠેકાણેથી આવ્યો છે તે કોઈ બાણતું નથી. જીવણલાલને પણ મુરતનો તાર મલ્યો હતો, તે સિવાય બીજી માહિતી નહોતી.

વાંચકો ! ગંગાને અને જીવણલાલની સ્ત્રીને ક્યારે જોળખ થઈ હતી, તે પુસ્તકની પૂર્ણતાએ આપ સમજી શકશો.

બાલુલાલ જે ઉદ્દેશથી અહિં આવ્યો હતો તે હકીકત
 એવણલાલને ખાનગીમાં જણાવી કે “હું નકામે ખર્ચના
 બેબામાં આવું છું, ને તેને લઇને રાજગાર નિનિતે બહાર
 ફરવું તે વ્યાખી નથી. જો તેને કહીને જવા ધારું,
 તો રજા આપતી નથી. મારો તેની ઉપર એટલો પ્રેમ છે
 કે તેની ના ઉપર હું જઈ શકતો નથી. હવે મારે દેશા-
 વર જવું એતો ચોક્કસ. માટે કંઈક યુક્તિ કરી છુટો
 થાઉં તો ઠીક.”

એવણલાલે ગંગાને મુંબઈ મુકી નોકરી મળે ત્યાં સુધી
 બહાર ફરવું ને પછી સવડે બોલાવી લેવી. આ સલાહ
 આપી. બાલુલાલને પણ ગમતીજ વાત હતી. જેથી આઠમે
 દિવસે એવણલાલને અમુક સ્થળે આવવું એમ નક્કી કરી
 બાલુલાલ પરત જવા તૈયાર થયો. એવણલાલની સ્ત્રીએ બન્નેનો
 સંકેત જણવાને પુછ્યું. ઉભયે જવાબ આપ્યો નહિ.
 પોતે કંઈક સમજી હતી તે ઉપરથી કહેવા લાગી. “તમારા
 જેવા પુરૂષોનો કેણુ વિશ્વાસ કરે ? જુઓને બિચારીને
 એકલી મુકી પોતે રાજગતા ફરવું છે.” આ તરફ બાલુએ કંઈ
 લક્ષ આપ્યું નહિ. સ્ટેશને જવાનો ટાઇમ થયેલો હોવાથી એવ-
 ણલાલ સાથે રવાના થયો. અહિંથી બી. બી. શી. આઈ રેલ્વેનો
 પંજાબમેલ રતલામ જતો હતો. તેનીજ ટીકીટ લઈ મિત્રને
 વાપદાસર હાજર રહેવાનું કહી રવાના થયો. એવણલાલ પણ
 મુકામે આવી પોતાના આનંદક કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયો.

બહાલીને વિયોગ લવિષ્યમાં થનારો હોવાથી બાલુ-
લાંલેને દેનમાં જરાએ એન પડતું નહિ. ને વિચારેના ઉભ-
રામાં નિદ્રા પણ પતિકુળ નીવડી “ અરેરે ! બિચારી કેના
આધારથી રહેશે ? કુદરત તું શામાટે વિયોગ કરાવે છે ?
શું હું નહીં વિયોગીજ બનવાનો ? ” આમ પળે પળે
બાલુનું હૃદય પજળતું હતું. દેન તો પોતાના કાર્યમાં પ્રવૃત્તજ
હતી, એટલે રતલામ સ્ટેશન આવ્યું, તેની પણ ખબર
બાલુલાલને રહી નહિ.

પણ પોર્ટરોના અવાજથી તેને ભાન થયું. ને ઉતરી પડ્યો.
રાતના દશની ત્રેનમાં ચિતોડ તરફ જવા રવાના થયો. સવા-
રના છ વાગે આ સ્ટેશન કુદરતી કિલ્લામાં સપડાયેલું
જેનારની દ્રષ્ટિને આનંદ આપતું નજરે પડ્યું. ઉતાડચો
પોતપોતાનો સામાન લઈ ઉતરી પડ્યા. પ્રિય વાંચકો આ-
પણા નાયક પણ બહાલીને મળવાની શીઘ્ર આશાથી બહા-
વરો બની ઉતર્યો.

આ તરફ જવારથી બાલુલાલ ગંગાથી છુટો પડ્યો
હતો. ત્યારથી ગંગા દરરોજ નિખાલસ દ્રષ્ટિથી બાલુ
નુંજ સ્મરણ કર્યા કરતી હતી. પણ આજે તે પ્રતિ આવ-
નાર છે એમ બહુતી હતી.

કારણ કે સવારે તેને પોન્ટક્યાર્ડમાં સમાચાર મળ્યા હતા. પણ સાંજના આવશે એમ ધારી તે પોતાનાં તેમજ પિયુનાં કપડાં લઈ ઘરનું દ્વાર બંધ કરી તળાવ ઉપર ગઈ.

બપોરના બે વાગ્યાના સુમારે બાલુલાલે પોતાના મકાન માં આવી બેથું તો તાણુ દીકું આથી કંઈક ગુસ્સે થઈ તૃપાતુર હોવાથી પડોશમાં રાધા રહેતી હતી, ત્યાં જઈ પીવાનું પાણી મંગાવીને પીધું. રાધાએ બેસવાને માટે જાટલો પાથરી આપ્યો. ને તળાવ ઉપર ગંગાને બ્રોજાવવા માટે ગઈ. પ્રિયાનાં દર્શન કરવા બાળુના ચક્ષુઓ તલપી રહ્યાં હતાં એટલામાં રાધા, ગંગાસહુ આવી ઉભયે નયનો દ્વારા કુશળતા પુછી પણ બાદ આકૃતિ ક્રોધયુક્ત બતાવીને કહ્યું કે “આવા મધ્યાહ્નકાળે એકલાં. જવું એ કંઈ ભાન છે ! અને હું આવનાર છું એતો તું બચતી જ હતી. ઠીક છે કે એતો રાધા બેન હતાં એટલે મને વિશેષ અડચણ પડી નહિ. આવી ક્યાં સુધી રહીશ ? પરદેશમાં આવું નહોતું નહિ.” ગંગાએ બારણું ખોલ્યું, બાલુએ અંદર જઈ પ્રેમ યુક્ત એક ખુશાલીની લપડાક ચહોડી દિધી “અરે ંહાલા હજી તમે એવાને એવાજ રહ્યા ધોલ મારવાથી શું હાથમાં આવ્યું ?”

“એતો આનંદની મસ્કરી કહેવાય અરે ! પણ તને શું શું અડચણ પડી હતી, તેતો કહે” “ંહાલા અડચણ

ફક્ત તમે નહોતા તેજ હતી, તે હવે ટળી ગઈ બાકી
 તો બચી અનુકુળતા કરીનેજ તમે ગયા હતા, એટલે શું
 હરકત હોય ? રાધાએન હરવખત અહિં આવતાં હતાં.
 અને હું તેમની સાથે દેવ દર્શન જતી હતી વળી કંઈ
 કામ પડે તો પેલા ચુનીલાલજી કરી આપતા હતા.” “ત્યારે
 ઠીક મને તો તારીજ ચિન્તા હતી.” “પણ તમે શું કરી
 આવ્યા તે તો કહો” “ કરવાનું શું હતું !” “ ત્યારે
 ગયા હતા શામાટે ?”

“ વળી નોકરીની તપાસ કરવા.” ત્યારે કહિજ નાએને
 કે આમ થયું છે.”

“ ત્હને કદા વગર ચાલવાનું છે ? તારે તો ત્યાં
 આવવાનુંજ છે. બોલ ત્હને મુંબઈ રહેવું ઠીક પડશે કે
 નહિ ?” “ તમે રહેશો ત્યાં મારે સર્વ બાબતની અનુકુળ-
 તાજ છે.” “તું ત્યાં કેઈને ઓળખે છે ?” “હા” “કોને”
 “ તમારા મિત્રની સ્ત્રીને ” “ કયા મિત્ર ?” “વળી જીવણ
 લાલ તમે જાણો છો છતાં મને પુછો છો ” “ એ તો
 એણે તારી ખબર પુછી છે માટે હું તેને ઓળખાઉ છું ”
 “ ત્યારના આડું અવળું શા માટે પુછો છો ? એમજ
 કહોને કે અમુકે ખબર પુછી છે.”

“ અરે ! પણ એક તારી સલાહ લેવાની મારે ખાસ
 જરૂર છે વખતે મારે વેપારના કે નોકરીના કામે બહાર

ગામ જવું પડે તો તું ત્યાં એકલી રહે કે કેમ?" "ના તમારા વિના તો જરાએ વાર નજ રહુ" "હીક છે, હવે હાલતો એ વાત નથી. વીંશી વાગે થાળી બરાબર મુકી બાય છે ને?" "હા સાતેક વાગે આવશે" "પણ મને ભુખ લાગી છે માટે કંઈક નાસ્તો કરીએ એવું લાવે તો હીક" લો આ મારી પાસે થોડીક બરફાને પુરીઓ પડી છે. ખાઈ લો."

ખાલુલાલે થોડુંક ખાધું ને પીવાનું પાણી માગ્યું, માટલીમાં જઈ ગંગાએ જોયું તો તે પણ ખાલીજ હીક, હવે શું કરે જરા ગલરાઈ તો ખરી કારણ આજે ગામ ઉપરા ઉપરી બુલો થતી હતી જેથી વખતે સ્વામી ગુરૂસે થઈ બાય રાધા પાસેથી પાણી લાવીને આપ્યું ખાલુલાલે તેને ઠપકો આપ્યો કે "તું નવરી બેસી ગપાટા મારે છે પાણી સરખું ન રાખે, એ શું કહેવાય? તારે ત્યાં કોઈ બે માણસ આવ્યા તો પહેલાં પાણી વગર શું આપવાની?! હવે તો પુરેપુરી ઠકરાણી બની ગઈ છે. બાપને ત્યાં ગાડીવ લોડા ને મોટરો હીંકેલી એટલે અહીં પણ એવુંજ કરટો બાય છે. તુને ખબર છે કે પરદેશ મા કેવા કેવા સંકા-થી બચાવ કરવો પડે છે."

ઠપકો આપી પોતે શાંત થયો કારણ ગંગા એના સ્વભાવની હતી કે પતિ સમુ ઉંચા સ્વરે કદાપી બાપણુ કરતી નહિ.

આજનો દિવસ ઉભયને માટે ઓનંદમય હતો. લોજન ક્યાં બાદ વિયોગી જોડું અત્યાનંદ લોગવવા લાગ્યું. કેટલાક કારણસર રાધાના બોલવાથી ગંગાને ત્યાં જવું પડ્યું આથી બાલુલાલને જો કે વિશ્લેષ જેવું થયું પરંતુ રાધા પ્રેમથી ચાહતી હતી, એટલે અન્ય ઉપાય થઈ શક્યો નહિ. થોડીક વારે તેણે બળતો દીવો બંધ કરી દીવાસળી જડતી નથી, આ નિમિત્તે ગંગાને બોલાવી તેતો બાલુલાલની ટેવ બાણુતીજ હતી, કે મને બોલાવવા આતુરજ આ પ્રયત્ન આરંભ્યો છે જોકે હૃદયેચ્છા તો ઉઠવાનીજ હતી છતાં બેસી રહી હતી તેનું કારણ એજ કે રાધાનું મન દુભાય.

“લો શું કહો છો? જરીએ વાર બેસવા દેતા નથી. તમારી પાસે તો પેટી પડી છે.”

“ઠાણી મારે કંઈ પેટીની જરૂર નથી, પણ તારી દીદીખતમાન આકૃતિનાં દર્શનનો વિયોગ સહન થઈ શકતો નથી. તને બળતો છે કે કેટલે દુરથી હું થાક્યો પાક્યો આળ્યો છું” “અરે ઠાણા હું આપની સેવામાં નિરંતર હાજરજ છું. પણ કોઈ માણસ આપણે માટે પોતાની ઠાણી વસ્તુનો ત્યાગ કરે તો પછી શું તેનો બદલો નજ વાળવો?” “હું એમ ક્યારે કહું છું કે નજ વાળવો

બેશક તેનો બહલો તો થું પણ તેથી અધિક અર્પણ કરવું
જોઈએ. પણ અત્યારે કંઈ ખાસ જરૂરી કામ નહોતું ટલેએ
શીદને નકામા રોકાઈ રહેવું.” “ઠીક હવે એ અધ્યાયને પુરો
કરી કંઈક ઉપયોગી વીષય થાય તો ઠીક.

“ઉપયોગીમાં એજ કે આપણે હવે અત્રે વધુ વખત
રહેવાનું નથી” ગંગા પતિ સેવા કરતાં ઉત્તર આપે છે
“પ્રાણનાથ ! કયા નિશ્ચય ઉપર આવ્યા છો ?” “નિશ્ચય
એજ કે મુંબાઈ રહેવું” ઠીક અહિંથી કયા દિવસે નકકી
કરવાનું છે ?” “કાલે કહીશ” સેજ નિંદ્રા આવવાથી
બાલુલાલ બોલતાં બંધ થયો, ગંગા પણ અમિત થયેલાને
વધુ પ્રવૃત્તિથી દુર રાખવાની ખાતર સુઈ ગઈ. પ્રાતઃકાળે
અહધાર્થી પરવારી, પતિની સેવામાં હાજર રહેનારી ગંગાએ
બાલુલાલને માટે આ બનાવી પોતાને આજનો દિવસ ઘણાજ
હર્ષનો છે એમ માની આનો કપ પ્રાણનાથની આગળ
રજી કર્યો.

આજનો દિવસ વ્યક્તિ કરી બીજા દિવસે જવાનું
નકકી કર્યું તેમની સાથે રનેહ ધરાવનાર રાધા તથા અંબળ
પણ આજે આ સ્થળનાં વિયોગી બનવાના હતાં એટલે
હવે બીજા પાડોશીઓમાં કંઈ ગુજરાતી હતા નહિ. જેથી
સી વર્મને એકલાં રહેવા અડચણ હતી.

સાંજે ભાડાની ગાડી કરી સવારે મુંબઈ જવાને તૈયાર થઈ, યુનીલાલજીને બક્ષીસમાં રૂા. ૨) આપી, પરમાત્માના દિવ્ય સ્થાનને પ્રણામ કરી ઉઘમથે બાલુલાલ ગંગા સહ સવાના થયો ચિતોડ આવી ખંડવા જતી ત્રેનમાં બેઠો ખંડવા સ્ટેશને જીવણલાલને સામા આવવાનો આજનો દિવસ મુકરર કરેલો હતો. જેથી બાલુલાલે તપાસ કરી પણ કોઈ સ્થળે ધારેલો સંકેત પાર પડ્યો જણાયો નહિ. આથી બાલુલાલનું મન ઘણુંજ ઉદ્વેગ પામ્યું કે હવે કયા રસ્તે ઉતરવું “ધોળીનો કુતરો ધરનો એ નહિ ને ઘાટનોએ નહિ.” નજીકમાં ધર્મશાળા હતી ત્યાં બન્નેએ મુકામ કર્યો સાંજના ચાર વાગે મુંબઈથી ફાસ્ટટ્રેન આવતી હતી તેનાં પેસેન્જરો જોવાને બાલુલાલ સ્ટેશને ગયો એટલામાં ટ્રેનમાંથી ઉતરતાં જીવણલાલને જોયો બન્ને મિત્રો હર્ષથી ભેટ્યા જીવણલાલ સવારની ગાડી ચુકી ગયો હતો જેથી મુકરર કરેલા વખતે આવી ન શકાયા બદલ મિત્રની માફી માગી ધર્મશાળાએ જઈ ગંગાના સમાચાર પુછ્યા ગંગા તો કંઈક વિસ્મયતાથી જોઈ જ રહીને બોલી “તમે અહિં ક્યાંથી ?” “હું મારા પ્રોફેસરના કામે ઇન્દોર ગયો હતો તે આવતાં અહિં આં ટ્રેન બદલવી પડે છે માટે હું ઉતર્યો. એટલામાં તો આ તમારા સ્વામીનાથની અકસ્માત ભેટ થઈને કહ્યું કે ગંગા પણ અહિંજ છે જેથી

તમારી મુલાકાત લેવા ખાસ હું અહિં આવ્યો” ગંગાએ પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે “ઘણીજ આનંદની વાત છે કે અણુ-ધાર્યા તમો મળી ગયા અમો ત્યાંજ આવતાં હતાં. એતો ખરું પણ મારી બેનપણી મજામાં છેને ! તેની તો ખબર કહેતા એ નથી.” હા તે દરરોજ તમારુંજ સ્મરણ કરે છે ઘણેજ ઉત્તમ યુયોગ આવ્યો કે તમોત્યાંજ આવે છે પણ બાલુલાલ ગાંધી કેટલાવાગે આવે છે મારેજવાની ત્રેન તો ચુકી ગયો હવે જુઓને રાત્રે મેલ આવશે તેમાંજ જવાનો વિચાર રાખીએ બાલુલાલે ગાંધીમાં જોઈ કહ્યું “હા બાઈ તેમજ કરો રાત્રે દશ વાગે મેલ આવે છે.”

પેતાની પાસે બાથું હતું તે ગંગાએ દરેકને આપ્યું ઇચ્છાનુસાર ખાઈને આ ત્રીપુટી સેજ આરામ નિમિત્તે પયારીવશ થઈ જીવણલાલને ઉબગરો હોવાથી તે તુરં ડંધીજ ગયો બાલુલાલને તો શાની ઉંઘ આવે કારણકે ત્રિપુટી આજે ત્રિપુટું પડવાનું હતું કંઈક એકાદીધું વિચારો પર આવિ ગયો કે ગંગાએ જે વખત જુમ પાડી છતાં સાંભળી શક્યો નહિ છેવટે કંઈક કહેુંન્દ્રિયને ભાન થવાથી જાણે ચમકી ઉઠ્યો હોય તેમ બેબાકરો બોલી ઉઠ્યો. “બહાલી શા માટે જુમ પાડે છે ! મારું મગજ હાલ ઠેકાણે નથી કેાણ જાણે શા માટે આમ થતું હશે ?” ગંગા બોલી “પ્રાણનાથ તમો દરરોજ વિચારો કર્યા કરો

છો. કોણ જાણે શું થાયું છે તેની મને કંઈ સુજ પડતી નથી. આમને આમ શરીરની ખુવારી કરવાના છે. જે તે એકજ નિશ્ચય ઉપર આવી તે કામ કરવુંજ ફાયદાકારક છે, તેમાં મને તો કાંઈપણ કહેતાજ નથી. આનો મુદ્દો હું કંઈ સમજી શકતી નથી, હશે જે થવાનું છે તે થયાજ કરશે. પણ હવે તમારે કોઈ પણ વિષય ઉપર વિચાર કરવો નહિ જુઓ. ઘડીઆળમાં દેટલા વાગ્યા ! ” “ઝાહો નવ વાગી ગયા ચાલ બિસ્ત્રો ટુંક તૈયાર કર. ગાડીનો વખત થવા આવ્યો છે. જીવણલાલ જા. જીવણલાલ ઉઠો. નવ વાગી ગયા છે. જીવણલાલે ઉઠીને પોતાનો બિસ્ત્રો તૈયાર કર્યો. બધા સ્ટેશને ગયાં મુંબઈની ટીકીટ લેવા ની હતી. ગંગાને જાજરૂ જવું હતું એટલે જીવણલાલ તેને દેખાડવાને માટે ગયો. આ ટાઈમ બંને, બિસ્ત્રોને ઘણોજ જરૂરી થઈ પડ્યો. કેમકે ગંગાની ફળદ્રુપતામાં વાતચીત થઈ શકે તેમ હતું નહિ, જીવણલાલે ગંગાને તેડી મુંબઈ જવું ને બાલુલાલે અહિંથી કોઈ બીજાજ સ્થળે જવું આ પ્રમાણે ઠરાવ કરી ગંગાને ખબર પડે નહિ તે પ્રમાણે જીવણલાલ ટીકીટ લઈ આવ્યો. દેન આવી ગંગા સહ જીવણલાલ ત્યાં બાલુલાલે પોતાની જગા સંભાળી લીધી. પૂર્વનો સંકેત પરિપૂર્ણ કરવા પાણી લેવા નિમિત્તે બાલુ-દેનમાંથી ઉતરી સ્ટેશનના કમ્પાઉન્ડમાં ગયો. દેન ઉપડી

મર્મ. ગંગા પોતાના સ્વામીની રાહ જોઈ બારણા આગળ ઉભીજ રહી હતી. તે જીવજીવાલને કહેવા લાગી: “તમે કંઈ પ્રયત્ન કરતા નથી ગાર્ડને. કહી દેન અટકાવો. યા તો આ સિંગલ જેથી ચાલતી દેનને અટકાવો, તે કેવી રીતે હવે આવી શકશે. ”

જીવજીવાલને તો આ બાબત પ્રિય (અનુકુળ) હતી જેથી ગંગાના બોલવા તરફ કિચિંત્ર દ્રષ્ટિ ન કરતાં આશ્વાસન પુરતાજ એ શબ્દો કહ્યા “ગંગા બાલુલાલની કંઈ પણ ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી બીજી દેનમાં આવશે આવા જીજ કારણે સિંગલથી દેન ઉભી રાખવી એ કાયદા વિરુદ્ધ છે. ” આ શબ્દોથી ગંગાને શાન્તિ થાય તેમ હતીજ નહિ, છેવટે નિરાશાની છાયામાં આવી કંઈક સ્વ મુખમાંથી પઘરસનું જ્ઞાન ઇચ્છાનુસાર પ્રેક્ષકોને આપવા લાગી.

“વિસરી સઘળો મુજ પ્રેમ ભલે, થઈ ભગ્ન પ્રતિજ્ઞા ભલે પ્રિય એ; ”

“પ્રતિકારની ના અભિલાષ ઉરે મુજને હજી બહુ પતિનું ગમે. ”

“પરિવર્તનને વિલપુ કહિ હું પણ દુર અરે કહિએ ન બનું. ”

“મુખ એ પર કોમ જરી ન કરે, અરતાં મરતાં પણ એજ સમરે. ”

“ સુખને સમયે બહુ વાર મળ્યાં, ઉઠી હવેની છાજ
કીલે લપટ્યાં. ”

“ સુખી કાલ ન એ ટકી નિત્ય શકે ઉર લોભ હજી
ય છતાં ન ત્યજે. ”

“ મુજ હાલત આ કદિ ગાઈ રહું, અરથે જલતો કદિ
રોઈ રહું. ”

“ ગત કાલ સ્મરી ઉપકારી બનું, પછી વૈરની કેમ
ઉમેઠ ધરું. ”

પ્રકરણ ૫ મું.

શ્રી મ જનુ પોતાનું પ્રચંડ રૂપ દર્શાવી રહી
હતી, પક્ષીઓ પણ મધુર ફળોને સ્વાદ
આખવા વૃક્ષની ડાળીઓને હલાવી રહ્યાં હતાં
બપોરનો સમય થઈ ગયો હતો, સુર્ય
પોતાનું બળ પુરેપુરી રીતે અજમાવ્યું હતું. પવન પણ મંદ
મંદ ફરકતો હતો, રસ્તે આલતાં મનુષ્યોને કંઈક ઉકળાટ
થતો હતો. આ અરસામાં બે યુવાનો એક આબાના વૃક્ષ
તળે વિસામો લેવા માટે ગરમી દૂર કરવા બેઠા હોય તેવી
સ્થિતિમાં જણાયા. એકની ઉંમર વીશેક વર્ષની, શરીર

યોજાત, ખાંધો લલકાર અહેરાવાળો, ને ચાલાક જણાતો હતો,
 બીજની ઉમ્મર કંઈક ઓછી, શરીરે શ્યામ વર્ણી,
 પણ બુદ્ધિમાં કંઈક આગળ પડતો હતો, એવું તેમની
 અન્યોન્યની ચર્ચા ઉપરથી કદપી શકાતું હતું આજ અર-
 સામાં ઉત્તર દિશાએથી કેટલાંક માણસો અધારૂઠ થઈ આ
 તરફ આવતાં જણાયાં. ત્રિખમની સત્તાથી થોડોક વખત
 તદ્દર રહેવા આજ આંખાના વૃક્ષ તળે તેમણે આશ્રય લીધો.
 પૂર્વના યૂવકોમાંના એકે તેમને પુછ્યું “ મોટાઓ આમ
 ક્યાં પધારશે ? ” વૃદ્ધ ઘોડેસ્વારે જવાબ આપ્યો. “ લાઈ
 પેલું સામે જે દેખાય છે. ત્યાંના દરબારને ત્યાં જાન લઈ
 અમે જઈએ છીએ. આપ ક્યાં જાઓ છો ? ” અમારે
 પણ એજ ગામમાં જવું છે પણ પાંચેક મિનિટ રોકાઈ
 તુર્ત પાછા ફરવાનો વિચાર છે. “ ત્યારે એટલા માટે
 આવવાનું શું કારણ ? ” “ કાકા એક માણસની મુલાકા-
 તજ લેવાની જરૂર છે પછી વધુ વખત રોકાવાથી તમોને
 ઘણું નુકસાન વેઠવું પડે તેમ છે,, “ બાઈ આપ શું
 ઉદ્દેશ કરો છો,, હું અમદાવાદમાં ફાલસાનો વેપાર કરું
 છું ” ડોસાએ બીજને પુછ્યું “ બાઈ તમો શું કરો છો ?
 “ હું એમનો શુભાસ્તો છું ” આ ડોસો વરરાજનો મોટો
 ભાઈ હતો. પ્રિય વાંચકો આ વૃક્ષ તળે પ્રથમ જે યૂવકો
 આવેલા તે બાહુ ને દેવરાજજી હતા.

બાલુએ ડોસાને કહ્યું “કાકા જાનમાં તો વરરાજા, ખીજા
કેટલાક સેવકો, વજી વાજીન વિગેરે હોયું જોઈએ તેમાંનું
કંઈ જમ્યાતું નથી તેનું શું કારણ ?” “ભાઈ એ બધું
પાછા આવે છે અમો ફક્ત વેવાઈને ખખર આપવા માટે
આગળથી જઈએ છીએ” “આપ વરના શું સંભાળી
યાઓ ?”, “હું તેનો મોટો ભાઈ છું.” “ત્યારે તો વાંધે
નહિ જમારી ઇચ્છા પુર્ણ થશે” “કેમ ભાઈ તમારી
શું ઇચ્છા છે ?” બુચો અમોએ તમારી રાતિની જાન
કોઈ વખત જોઈ નથી તે અત્યારે જોવાનો પ્રસંગ આવ્યો
છે. પણ કાકા વિદ્યન તેટલુંજ છે કે જાન રાત્રે આવશે ને
અમારે તુર્ત પાછા જવું છે. તો કેવી રીતે ઇચ્છા પુર્ણ
થશે ?” “ભાઈ તમારે ખાસ વિચાર હોય તો રોકાઈ
જાઓ” “પણ રોકાવાથી અમને જીંદગીનું નુકસાન થોડવું
પડે તેમ છે” “ત્યારે અહિંથી આઠેક માઈલ ઉપર
જાનનો મુકામ છે ત્યાં જાઓને મનેચ્છા પુર્ણ કરો,”
“પણ કાકા અમો થાકી ગયા : છીએ તે કેવિ રીતે જઈ
શકીએ ? જો તમારાં ઘોડાં આપો તો તમારી ઇચ્છા પુર્ણ
થાય” ડોસાએ બન્ને જણને પોતાનાં ઘોડાં આપી જાન
જોવા રવાના કર્યા, આ બન્ને નિનોએ પુરાવા માટે ડોસા
પાસેથી એવું લખાવી લીધું હતું કે આ બન્ને વરરાજા
જોળખાવશે. આઠ માઈલનો રસ્તો ફક્ત ગાંધી કલ્કમાં કાપી

જ્યાં જનને મુશ્કેલી પડે છે ત્યાં આવી પહોંચાણે એક
 જણને ચિઠ્ઠી બતાવી બાલુએ વરરાજાને જોઈને કહ્યું કે
 ઠાકોર સાહેબ ઘણું જ ગુસ્સે થયા છે કારણ કે લગ્નનો
 ટાઈમ વિતી જાય છે. આજ કારણે તમારા જનના માથુ-
 સોએ વરરાજાને લેવા માટે અમને પોતાનાં ઘોડાં તથા ચિઠ્ઠી
 લખી આપી તાત્કાલીક મોકલ્યા છે ” આ પ્રમાણે હકીકત
 જાહેર કરવાથી વરરાજા પોતાના ઘોડા ઉપર સવાર થઈ ગયો.
 આ ત્રિપુટી સવાર થઈ ગઈ ત્યારેક માર્ગ ઉપર એક ભયંકર-
 ઝાડીવાળું જંગલ આવ્યું ત્યાંથી પેલા મિત્રોએ રસ્તો પલટ્યો.
 વરરાજા બોલી ઉઠ્યો “ ભાઈ એ રસ્તો શા માટે વળ્યો છે ?
 બાલુએ કહ્યું “ તમે તમારી મેળે ચાલ્યા આવોને અ-
 નજીકનો રસ્તો છે. જો ટાઈમ વિતી જશે તો ઠાકોર સાહેબ
 તમને ને અમોને પણ ઉભા રહેવા દેશે નહિ, આ ધમકીથી
 વરરાજાએ પાછળ પાછળ પોતાનો અશ્વ હાંકવા મંડી
 આગળ વધતાં મોટી ખીણ આવી આ સ્થળે પેલા બંને
 જણે પોતાના અશ્વો ઉભા રાખી વરરાજાને તેનો તમામ
 પોષાક ઉતારવા બાલુએ કહ્યું. જિજ્ઞાસુ આશા ભર્યા રજપુત
 પુત્ર આવોજ બની ગયો કે આ શું છે કંઈ સમજાતું
 નથી એમ વિચાર કરે છે ત્યાં તો બાલુએ તમને કાઢીને
 બતાવી કહ્યું કે જો જલદી અમારા કહેવા પ્રમાણે નહિ વર્તો
 તો તારું મૃત્યુ કરતાં મને જરાયે વાર લાગવાની નથી

હજી તું અમોને ઓળખતો નથી અમારાં નામ તારા
જાણવામાં આવીજ ગયાં હશે જેને લોકો બારવટીઆ કહે
છે તેજ અમો આલ કેટલી વાર લગાડે છે ? જલદી કર
એટલું તારું પુર્વતું પુણ્ય સમજજે કે તને જીવતો મૂકીએ
છીએ આ પ્રમાણે અણધારી આકૃતમાં આ ક્ષત્રી પૂત્ર
કંઈ કરી શક્યો નહિ ને જન્મેના તાપથી પોતાનો તમામ
પોશાક ઉતારી આપ્યો. બાલુએ તે પોષાક પહેરી લીધો ને
વરના ઘેડા ઉપર સ્વાર થયો. પોતાના ઘોડાને ત્યાં જાડના
થડે મજબૂત બાંધ્યો ને વરરાજાને ઘોડાની રાસ ત્યાં તેનાં
લુગડાં વડે ખેરના વૃક્ષ સાથે સજ્જડ બાંધ્યો કે, બીજા કેાઇને
બંધન મુક્ત કરતાં ઘણુંજ બળ અજમાવવું પડે આ
સ્થળ એવું હતું કે દિવસોના દિવસ વીતી જાય પણ માણસની
દૃષ્ટિએ ગડે નહિ આ પ્રમાણે પોતાના સ્વાર્થ સાધવાની
ખાતર અધમતા વાપરી જન્મે મિત્રો પોતાના કાર્યને પરિ-
પુર્ણ કરવા ઠાકારના ગામ તરફ વિદાય થયા.

મરણ સ્વાધીન તુજને કરશે તુજ દેહ આ વનમાં પડશે
સ્વાધીન થવું જો નહિ સમજે ? પ્રાણ તારો કદી ન જાયશે

દેવરાજે કહ્યું “ ભાઈ આ ઘોડાઓને આપણે ક્યાં
બાંધીશું ? ” “ અરે ગમે તે ઠેકાણે બાંધીશું તેની
જરાએ તારે ચિન્તા કરવી નહિ, પણ આ આપણી મુક્તિના
સમાચાર મજરાને પહોંચાડવા કે કેમ ? ” “ અલબત્ત

પહોંચાડવાજ જોઈએ નહિતર વળતે સ્ત્રી જાતી છે શું એ કરે ! ને સમાચાર મોકલ્યા હોય તો કંઈક ધીરજ રહે. ” બાહુને એક યુક્તિ એવી સુઝીકે દેવરાજને “ ઠાકોરના ત્યાં મોકલવો ને કહેવરાવવું કે બહાદુર સવારે આવશે કેટલાક કારણ સર રોકાઈ ગયો છે. ચિન્તામણી માર્ફત ગજરાને સમાચાર પહોંચાડવા દેવરાજને આ પ્રિન્સીપલ ઠીક લાગ્યો, ને બોલ્યો “ બાઈ એ બધી યુક્તિ બોલરાઈ છે, પણ તમારે ખાસ સાવધ રહેવાની જરૂર છે. જો કંઈ પકડાઈ ગયા તો તમારા પુરેપુરા ખાર વાગશે, લેખા મારે પણ દોરાવું પડશે. ” “ અરે બાઈ મારનાં ઇંડાંને ચીતરવાં પડતાં હશે કે ?

“ રચવો છે કઠણ દાવ પછી ઠર શાનો !

“ મરવું, કે જીવવું એજ નિશ્ચય છે મારો.

“ પ્રયત્ન કરવાથી મળે છે ધનને દારા,

“ વળી શું મળતું નથી કહેને મિત્ર મારા

દેવરાજ ભાગેળ આવવાથી પૂર્વની યુક્તિ પ્રમાણે ધારેલી મારણા બર લાવવા નિમિત્તે ઠાકોર રામસિંહને ત્યાં ગયો. મિત્ર બંજના આકર્ષણથી તમામ શ્રદ્ધાસીઓએ દેવરાજની કુશળતા ઇચ્છી બહાદુરપુરના સમાચાર પુછાસ આકર્ષણથી દેવરાજે પ્રત્યુત્તરમાં જણાવ્યું કે “ તે સવારની ટૂંકમાં આવશે

કેટલાક સાહેબના અગત્યના કામો રોકાઈ ગયા છે. ” દેવ-
રાજને જે ચિન્તા હૃદયમાં પ્રજ્વલિત થઈ રહી હતી તે હવે
દુર થઈ કારણકે રસ્તામાં જે બીજા તરફના માણસો મળ્યા
હતા તેમનો સુકામ બીજા સ્થળે હતો. જેથી પરિચયમાં
આવી શકાય તેમ ન હોતું. દેવરાજને એક ચિન્તાનો પાયો
દુર થયો નહોતો તે એજ કે પોતાની યુક્તિ કોની માફત
ગજરાને કહેવી. વખતે હાલ ન કહેવાય તો લગ્નમાં કંઈ
વિધન પણ આવી પડે. આમ ચિન્તાના રાજમાં ગરક થઈ
ગયો છે. પાછળથી પોતાના નામાક્ષરોનો ધ્વનિ સંભાળ્યો
“ કેમ દેવરાજ બાઈ બાવ્યા કે ? તમારા મિત્ર ક્યાં છે ?
તેમનો તો ઠાકોરને પુણું ભરોસો હતો. ” પોતે આ સ્ત્રીને
ઓળખી શક્યો નહિ પણ તેના વચનો અચારથી કંઈક નિશ્ચય
થયો હતો કે આજ ચિન્તામણી હશે થોડીક વાર વિચાર
કરી “ હું તમને ઓળખી શક્યો નથી, તો અડચણ ન
હોય તો ઓળખાણુ આપશો. ” “ હા, તમે મને ક્યાંથી
ઓળખો હું ગજરાની બહેન ચિન્તામણી ” “ શું તમારું જ
નામ ચિન્તામણી ! ” “ હા કંઈ લાવ્યા છો ? ” “ લાવવાનું
શું હોય ? પણ સેજ એકાન્તની જરૂર છે. ” “ હરકત નહિ
હમણાંજ હું તમને મારે ત્યાં તેડી ભઉ છું ” એમ કહી ઠાકોર
પાસે ગઈ. ને કહ્યું કે “ મામા શ્રી દેવરાજ બાઈને ગઢબડમાં અહિં
ઠીક પડશે નહિ આટે તેમને હાલ મારે ત્યાં તેડી ભઉ ”

છું. ” આવતું હતું ને વૈદે કહ્યું ઠાકોરે બાણે એક તો ચિન્તા એછી થઈ એમ સમજી ચિન્તામણીને દેવરાજની સારવાર કરવાનું કામ સોંપ્યું ને નજર પડતાં સાધન ઘેરથી લેઈ જવા ફરમાવ્યું.

ગજરા તો તલપાપડ થઈ રહી હતી, કે કયારે ચિન્તામણી સમાચાર કહે. ચિન્તામણી એકાન્તમાં મલી “ખેન તે તો કંઈક કારણસર રોકાયા છે ને સવારે આવનાર છે. પરંતુ દેવરાજના બોલવા ઉપરથી કંઈક બુદ્ધિ સમજાય છે, હું હાલ તેમને તેડીને મારે ઘેર બાઉ છું, સર્વ વૃત્તાન્ત સાંભળીને ત્હને પણ જલદી બાઉર કરીશ. કોઈ પણ બળતે ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી. ” “ ખેન જેની ખેનપણી ચિન્તામણી, તેને શાની ચિન્તા હોય? ”

ચિન્તામણીને ઘેર જતાં રસ્તામાં પોતે કાર્ય સિદ્ધિ અર્થે જે કુંભ શરૂ કર્યો હતો તે તમામ દેવરાજે બાઉર કર્યો. ચિન્તામણી આ વૃત્તાન્ત સાંભળી બેબાકળી બની ગઈ ને વિચારવા લાગી કે “ હું નહોતી બાણતી કે બાલુ આટલા બધા સપ્તેમથી ગજરાને આહતો હશે, ધન્ય છે ઉભયના પ્રેમને કે જેણે મરણની પણ ફરકાર કરી નથી. કુદરત ! શું તારી કૃતિ ? હૃદયને હૃદય ધ્વનિજાનુસાર મલ્યાજ કરે છે. ”

આઠ માઈલ ઉપર રહેલી બાન બાગોળે આવી પહોંચી. કાસારમાં જન્મેલાં કમળો વિયોગથી બીકાઈ ગયાં હતાં.

પૃથ્વી પરનું રાજ્ય ચન્દ્રિકાના પતિને આધિન થયું હતું. પલકતા આગીઆઓની પેઠે આકાશમાં તારાઓ એક એક દ્રષ્ટિગોચર થવા લાગ્યા હતા, આ અરસામાં આપણો નાયક ખાલુ ઘોડેસ્વાર થઈ વૃક્ષ તળે ઉભેલો છે. તેની ઉપર મસાલનો પ્રકાશ પડવાથી પહેરેલાં વસ્ત્ર ઉપરથી સર્વ કાંઈ ઓળખી શક્યું કે આજ વરસાદ. જોતાં વારજ સર્વ ગજરાટમાં પડ્યા, ને વિદિત થયું કે કેમ લાઈ આ જગાએ એકલા શા માટે ઉભા છો ? ” “ હવે જે થયું તે ખરું કાંઈએ આ બાબત કાંઈને પ્રશ્ન કરવો નહીં તેમાંજ આપણી આખર સમવાશે દારણ જે પેલા બે ઘોડેસ્વાર સમત્યાર લઈને આવ્યા હતા તે તો બહારવટીઆ હતા. હું આપના ફરેકના પુન્ય પ્રતાપેજ જીવતો આવી શક્યો છું નહિતર વર વરની જગાએ. ને જાન, જાનની જગાએ મઈ મઈ હોત. માટે હવે તે બાબત ઘેર મયા પછી મને પૂછશે ત્યાં સુધી કાંઈએ કંઈ પણ સંભાળવુંજ નહિ. ” આમ ખાલુએ ફરેકને આશ્વાસન આપી શાંત કર્યા.

ઘોડીક વારમાં વેવાઈ તરફથી ગોળપાણી આવ્યું, પોતાના રિવાજ પ્રમાણે સામૈયું લઈને આવ્યા. બન્ને પક્ષે અન્યો અન્ય મુલાકાત લીધી. ખરું શું છે ? તે કાંઈ બહાનું નથી. “ વરને પોંખવાનો વખત થયો છતાં હજી ચિન્તામણી આવી નહિ, કાંઈ જાણે શું કરતી હશે ? તેના

આબ્યા વગર હું પરણવા બેસનાર નથી ” આમ મનમાં સંકલ્પ વિકલ્પ કરે છે એટલામાં ગજરાએ કંઈક આનંદીત ચહેરે ચિન્તામણીને આવતી બોધ.

“ જહેન ગજરા ! શું તને કહું ? પ્રભુએજ તારા ઉપર મ્હેર કરી છે. ” “ જહેન પણ કહે તો ખરી કે શું છે ? ” “ વળી મેઘરાજા દુવખે ત્યાં શું ખામી હોય ? તારા બાલુજ વરરાજાના પોષાકમાં ઘેડેવાર થઈને આબ્યા છે. ” “ હે ? શું તું ખરું કહે છે ? ” “ હા ” “ ત્યારે જાનમાં આવેલો વર ક્યાં ગયો ? ને આ તું કહે છે તે શું ? મ્હેને તું જલદી તમામ જીનાથી વાકેફ કર. ” ચિન્તામણીએ બાલુ ત્યાં દેવરાજની તમામ સુખિત ગજરાને કહી. આથી પોતે ઘણીજ ખુશાલીમાં આવી વિચાર કરવા લાગી કે “ હે પ્રભુ ! જેણે મારી ખાતર પોતાના પ્રાણની દરકાર ન કરી એવા મારા નાથનો બહલો હું ક્યારે વાળીશ ? ” ગજરાની માએ કહ્યું. “ જહેન હવે કન્યા પધરાવવાનો સમય નજીક છે માટે કપડાં પહેરી તૈયાર થા. ” “ બા હું બધું સમજું છું હું કંઈ નહાની નથી કે રડવા બેસીશ ” આ શબ્દો કદાપી ગજરાના મોંમાંથી નીકળે નહિ તે આજ સરદારબાએ સાંભળ્યા જેથી તેના આનંદોત્થવનો પાર રહ્યો નહિ.

જનમાં કોઈએ પુરી તપાસ કરી નહિ આથી બાલું નું
 લોપાળું બહાર પડ્યું. નહીં “રામરાજે તેને કોણ આપે.” માથે
 ખુંપ એટલો ઘાડ હતો તે વરની મુખાકૃતિ બેનાર બેધ
 શકેજ નહિ. નિયમિત કરેલા આસોપદ્મવના વૃક્ષના પાનના
 બનાવેલા તોરણ આગળ નૌશાને પોંખી લેવામાં આવ્યા.
 માંડવામાં સુકરર કરેલો જગાએ વરને સ્થાન મળ્યું. બાપા-
 લાલે પોતાનો ગયાટાધ્વાય શરૂ કર્યો. સાંભળનારને મુંઢસીઓ
 ના ગીતના રણકાર આગળ ગોરદેવ શું બોલે છે તે સમજી
 શકાતું નહિ. ગામડાના રિવાજ પ્રમાણે દેશી વાણંત પણ
 ગોરને કંઈક મદદ કરતાં હતાં. મંગળાચરણની શરૂઆતમાં
 કન્યાના મામાએ હિન્દુધારાનુસાર કન્યા પધરાવી. હસ્ત
 મેળાપમાં હસ્ત સમ્પ્રતની ક્રિયા ઉભય સિવાય કોઈ બાણી
 શકે તેમ હતું નહિ. લગ્નવિધિ પુરી થઈ વરરાજસહ જન
 બનીવાસે ગઈ. ને રાત્રિના ઉજાગરાથી પાથરણાની કે
 ઓઢવાની દરકાર ક્યાં સિવાય સર્વ કોઈ નિદ્રાને વશ
 થઈ ગયું.

ઠાકેરે અઘાપી સુધી દેવરાજ તરફ જઈ આવ્યું ન
 હોતું તે બણતાજ હતા કે ચિન્તામણીને ત્યાં સુતા હશે.
 નકામો ઉજાગરો એમણે શા માટે વેઠવો બેઠ્યો? આમ ધારી
 દેવરાજ પોતાના કામમાં મદદ કરતા ન નીવડ્યા
 એમ માની લીધું પુર્વના સંકેત પ્રમાણે દેવરાજ
 નિમિત્ત કરેલા સ્થળે જઈ પહોંચ્યો. વરરાજ પણ

જનમાંથી જાજર જવાને જહાને છટકી આવી મિત્રને
 મલ્યો. ઉભય બન્નેએ અરવોને હીધં દોડથી પુર્વનું જંગલ
 આવતાં મુધી દોડાવ્યા. વરરાજા બિચારો બંધનાવસ્થામાં
 બેઠેલો હતો. બાલુને કાંઈક કયા ઉત્પન્ન થઈ પણ “પ્રિય
 ની ખાતર કંઈ દોષ નથી?” એમ માની લીધું. બન્નેએ
 પોતાનો મુળ પોષાક ધારણ કર્યો ને બાલુએ વરરાજાને
 ધમકી આપતાં કહ્યું કે “ત્હારે આ ઇતિહાસ ઠાંધને
 માટે કદાપી કહેવો નહિ. ને હુંજ પરણ્યો છું એમ ધારવું
 કેમકે કન્યા તો ત્હારે ત્યાંજ આવવાની છે. આ જમ અમો
 ત્હને એક માસ પછી બતાવીશું. જો અમારા કહેવા પ્રમાણે
 તું નહિ વતે તો રાતમાં આવીને સુતો બાળી મુકીશું.
 માટે જા સુખેથી જનમાં જઈ સુપચુપ મુઠ રહે ને કન્યાની
 સાથે વર્ધભવ ભોગવ,”

આટલું કહી આ ત્રિપુટી વિપુટી પડી. વરરાજા જનમાં
 ગયો- દેવરાજ ચિન્તામણીને ત્યાં ગયો. બાલુ સ્ટેશન ઉપર
 ગયો. પ્રાતઃકાળે દેવરાજે ઠાકોરને કહ્યું “બહાદુર આવનાર
 છે માટે હું સ્ટેશન ઉપર બહી છું” “પણ કંઈક વાહન
 તો લઈ જાઓ” “નાના કંઈ જરૂર નથી બેઠે બેઠે
 આજમુ થયા કરતાં કંઈક અરણ્યશ્રમ કરવો હીક.” ઠાકોરે
 ચાની સગવડ ચિન્તામણીને ત્યાંજ કરાવી. તે પછી
 સ્ટેશનેથી દેવરાજ સાથે આવી બાલુ ઠાકોરને
 મલ્યો ને પોતાનાથી મધ કાઢે ન આવી શકાયું તે બહલ

માફી માગી. બાહુની બેઠક તાત્કાળીક ઓટલે કરવામાં આવી. ચિન્તામણી આ તૈયાર કરીને અહિંજ લાવી. બાહુ જે સ્થળે બેઠો છે તે ભીંતમાં એક બારીઆ દ્વારા ગજરા પોતાના પ્રાણેયને પુનઃ પુનઃ બોલા કરતી ને અંતઃકરણમાં તમની અલૌકિક કળાને ધન્યવાદ આપી, દેવરાજ જેવા મિત્રો પેદા થયા તે બહલ પ્રભુને વારંવાર પ્રાર્થના કરતી હતી.

બીજે દિવસે જ્ઞાન તરફથી કન્યાને વળાવવા આમંત્રણ આપ્યું. ગજરાએ “ માડું શરીર કંઈ ઠીક નથી માટે થોડા દહાડા પછી સાસરે જવાનું થાય તો ઠીક. ” એમ પોતાની માને જણાવ્યું. જ્ઞાન કન્યાને તેડયા વગર રવાના થઈ. બાહુને દેવરાજ પણ ત્રિપુટીની રજા લઇ પોતાનો પ્રોગ્રામ પાછળથી જણાવવાનું ચિન્તામણીને કહી વિદાય થયા. ગજરાથી ચિન્તામણીનો વિયોગ હવે સહન થઈ શકે એમ ન હોતો. તે હરનિશ ત્યાંજ રહેતી. ને અત્યેક ઘડીએ બાહુનીજ પ્રશંસા કરતી. ને કહેતી કે “ જ્ઞેન ત્હને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ હતો કે તે આવા મહાન કષ્ટમાં ઉતરશે ? ગમેતેમ કહે પણ તે બહાદુર તો ખરાજ. વળી જેને જોઇએ તેવું પરમાત્મા આપ્યાજ બાય છે. જોને તેમના મિત્ર પણ કયાં સુધી સામેલ રહ્યા ? ” ચિન્તામણીએ કહ્યું “ જ્ઞેન ત્હારે હવે મોડું વહેલું પણ સાસરે તો જવું પડશે ને ? ”

“ અરે જ્ઞેન તું આ શું ખાલે છે જેણે લગ્નમાં જીવની
 દરકાર કરી નથી તે હવે શું બેસી રહેશે ? હું ત્હને કહું
 તે પ્રમાણે આજે તેમની ઉપર પત્ર લખ. ” અચ્ચર પોતાના
 ઉદ્દેશારો જ્ઞાર કાઢે છે તેમ તેમ ચિન્તામણી લખતી જાય
 છે પત્રમાં લખવું થઈ ગયું.”

તુજ પ્રેમ તણી થઈ જોડ, સખે, મમ પ્રેમની આ
 ભરતી ઉપડે ?

દિલની મમ ક્યાં ઠરશે ? ધુધવાટ હવે જઈ ક્યાં સમશે ?
 નહીં હોંશ મળું ભરી બાથ, સખે ! મમ ખાલો પડ્યા
 પથ હાથ, સખે !

થઈ દૂર, સખે ! થઈ દુર, સખે !
 વિષ ઘોળી મને કયમ આપ ? સખે ! વ્યવહારી બની
 પ્રણયી ટળીને !

વ્યવહારન શિખાવ મને ન સખે ! તુજ પ્રેમ થયું
 દિલ, ખાલકહું ;

બન પ્રેમી ફરી બની ખાલ સખે ! “ તુજ લાયક હું
 ન ” કહીશ નહીં,

તુજ એ વધુ નહિ પ્રેમ સખે ! “ નથી પ્રેમ ધટયો ”
 કહી કેમ શકે ?

કયમ કારણ હુંથી મનાય ? સખે ! તુજ કારણ લાખ
 મને ન ફરે !

નહિ કારણ પ્રેમ કહી સમજે ! ફરી નેત્ર ગયું ! ફરી
દિલ ગયું !

તુજ કામળમાં મુજ નામ ફર્યું ! હજી “ પ્રેમ ફર્યો
ન ” કહે તું સખે !

હજી સાબિત થું કરવું, તું સખે ? તુજ પ્રેમની જોડ
ચઢજ સખે !

(કલાપી, પ્રેમની જોડ)

પ્રાણનાથ ! હવે તો તમને કયા અલંકારથી લખવું ?
તે પણ હૃદયમાં અખુટ પ્રેમનો વાસ થવાથી, યાદ આવતું
નથી. પણ અંદર છે, ક્ષમા આપવા સર્જાયલા છે, પરીક્ષા
આપવા બેઠા તેથી કંઈ ઉત્તર થયા, એમ કલાપી મનાતું
નથી. તમારે શું કરવાનું છે ? તે આપ જાણે છે, છતાં
સ્મરણ કરાવું છું. કારણ આપણી બીજી વખતે મુલાકાત
થઈ ત્યારે હું તમને કયાં જોળખી ચકી હતી ? જેમ બને
તેમ જલદી અનુકુળતા શોધો તો હીક. સંસારનો વ્યવ-
હાર આપનાથી અજાણ્યો નથી. સ્ત્રીઓ લગ્નબંધન પછી
કયા સ્થળે શોભે ? હું જાણું છું કે આપની પાસે દ્રવ્યની
કંઈક ન્યુનતા છે, એથી મુંઝવાનું કંઈ કારણ નથી. બનતી
તબવીજ મહેં કરી રાખી છે. ફક્ત આપની આજ્ઞાની શક
જોયા કરું છું.

વિરૂપિ કડું છું કે, સાહસિક કાર્યો ક્યારે કરવાં ?

“આજ આજ બાઈ અત્યારે,”

લીં જવાબની ભિક્ષુક બાળાની સખી.

પત્ર લઈ ચિન્તામણીએ પોતાના માણસને રવાના કર્યો તેણે તાત્કાળીક જઈને બાલુના હાથમાં તે પત્ર મુક્યો. તેણે ઘણાજ સત્કારથી વધાવીને એકાન્ત વાસમાં ચિન્તામણીના સ્વાક્ષરોથી પ્રિયાનો ઉદ્દેશ બાણી લીધો ને વિચારવા લાગ્યો. અહો! શુ ત્હારી બાપા! શુ ત્હારૂ લખાણ! શુ ત્હારી આતુરી! અમલ છતાં વિચારોમાં ઘણીજ લીધું છે પરંતુ એ ક્ષણ કેવળ ચિન્તા મણીનાજ સંસર્ગનું છે એણે એનો ખાસ ઉપકાર માનવો જોઈએ. શું તેની મદદ જોઈ છે ધન્ય છે એવી રનેહીનીઓની શક્તિને એક હાથે તાળી પડેજ નહિ ચાલ આ પત્ર દેવ રાજને વંચાવુ એમ વિચાર કરે છે એટલામાંજ સામેથી આવતાં તેને ઢીઠો. બાઈ આ પત્ર લઈને ચિન્તામણીએ એ કહ્યો છે શુ લખ્યું છે લોને તમે વાંચી જુઓને ના બાઈ ઠાણનો ખાનગી પત્ર વાંચવો નથી,, પણ મહારા કહેવાથી વાંચવામાં શુ હરકત છે!! દેવરાજે પત્ર વાંચી કયા ઠરાવ ઉપર આવવું છે એમ બાલુને પુછ્યું બાલુએ કહ્યું. “બાઈ પછાળ્યું છે તો મૂઝાવ્યા વગર કયાં છુટકયો છે. ?!” હા તે હું કયાં ના કહું છું પરંતુ કયો રસ્તો ચોધયો ?”

“બાઈ આપણે બન્ને વિચાર કરી અમુક દિવસ મુકર

કરે ને તે પ્રમાણે તેને પત્ર લખીદો એટલે બસ. દેવરાજને
આ કાર્યમાં ભાગ લીધા વગર છુટકો હતોજ નહિ એટલે
દિવસ મુક્કર કરી બાહુને પત્ર લખવા કહ્યું “ના ભાઈ
તમે લખો તો ઠીક” “અરે તું ગાંડો થયો કે શું? મારા
થી ન લખાય?” આથી બાહુએ પોતાનો પોશ્તામ પ્રિયાને લખવો
ચડ કર્યો.

દુઃખ તુંથી ન થાય મને કહિએ?
કહિ દે દુઃખ તો મુખી તેજ દુઃખે ?
પછી માફ કરું તુજને શું? સખે ?
વિષુ બીજ તસ ઉપજે કહિએ ?
જગમાં કહિ માફી માધી ન સખે ?
મળી માફી ભલે સહુ લોક કહે ?
હિલ કાગ પડયો “ ન પડયો ” ન બને,
પછી માફ કરે જગ કયાથી? સખે ?
વિસરી ન જવાય બનેલ જોના ?
પછી “માફ થયું” કયમ થાય? સખે ?
તૂટી દોર ગયો? પછી એક થયો ?
કહી એમ બને ન સખે? કહિ છે ?
પડી ગાંઠ ભલે? પડી સાંધ ભલે !
પણ દોર તૂટેલ તૂટેલ રહે ?
બનશે નહિ તે બનશે ન સખે ?

પણ માગ ક્ષમા મુજ કહિતું !
 નથી કાંઈ તુલ્યું પછી સાંધીશું ?
 વિણ દઈ દવા કરવી ન ઘટે,
 વિણ દઈ દવા કડવું વિષે છે.
 જન માણી ભલે પ્રભુતા ઘણતાં !
 પણ એજ ક્ષમા મુજ છે દુઃખેડાં !
 કચમ દોર વણીજન તોડી શકે !
 કચમ અર્પી દીધેલ લઈજ શકે ! લે
 વળી દે ! વળી લે ! ફરી દે ! ફરી ?
 સહુએજ પુરાઈ કુદાઈ શખે ?
 મધુરી નદીઓ દરિયે મળતી,
 મધુરી મટીને કડવી બનતી !
 પણના દુઃખ કેં દિલમાં ધરતી !
 નવપાછી ફરે ! નવ માફ કરે !
 સુખ પ્રેમી દિયે ! દુઃખ પ્રેમ દિયે
 પણ લાગણી એકજ એક રહે !
 નવ માફીની કેંજ જરૂર રહે !
 ખરી એજ પ્રીતિ ! ખરી એજ ક્ષમા !
 પછી માફ કરું તુંજ ને શું ? સખે !
 નથી માફ કર્યે ખરી માફી, સખે !

ખરી પ્રીતિ, સખે! ખરી માફી, સખે!
 રૂપ આ દિલમાં નહીં એક રૂપે!
 પછી માફ કરું તુજને શું? સખે!
 કરી માફ થઈ પ્રીતિ કેમ? સખે!

(કલાપી ક્ષમા)

ઠાલી ત્હારું પત્ર મલ્યું! યોગ્ય ઉત્તર આપું છું.
 વખતે કંઈક હસ્ત દોષની ન્યુનતા જણાય તો ત્હારી સખી
 ને સુધારવા ફરમાન કરજે!

ત્હારી પેઠે હું પણ, વિયોગી સ્થિતિને દીશાવું તેમ
 નથી. જે સાધન તૈયાર રાખ્યાં છે, તે ભુલતી માં. પરંતુ
 છેવટે સુચવું છું કે, સાહસ કરતાં હજી વિચારવાનો સમય
 છે, તો તે ચુકીશ નહિ. કુટુંબ એ શું છે? તેનું ભાન
 હોય તો કલ્પના કરજે! ત્હાનામાં સહનશીલતા છે? મ્હને
 ત્હારા અંતઃકરણને દુભાવવાની કંઈ જરૂર નથી.

આ શબ્દો કંઈ અપ્રેમથી લખ્યાં નથી, પણ ખાસ
 કસોટીજ છે. સ્ત્રીઓ પ્રેમમાં અંધ થઈ પતંગીઆની માફક
 મરણને સ્વાધીન થાય છે. પણ શરૂઆતમાં સારાસાર સમ
 જતી નથી એ પુર્વનોજ કરાવ કબુલ હોય તો, વગર
 લખે શરનામું કરી એક પોષ્ટ કયાઈ રવાના કરજે! મ્હારા
 મિત્ર તા. ૧૨મીએ હું જે સ્થળે વસવાટના પોશાકમાં

ઘોડેસ્વાર થઈ મહારા મિત્ર સાથે ઉભો રહ્યો હતો, ત્યાં સૂર્યની સત્તા ઉતર્યા બાદ બાર વાગે આવવા ચુકીશ નહિ. હવે વધુ લખવું ઉચિત નથી. પણ એટલું તો લખવુંજ પડશે કે તું જે સ્થળે આવે ત્યાંથી ત્હને વિશ્વાસ પડેતોજ આવેલા માણસ સાથે રવાના થજે ! હું સેજ બહાર ગામ જવા ધારૂં છું. તે ત્હારા આવ્યા બાદ આવી શકીશ કારણ બાણવાની ત્હારે જરૂર નથી.

લી. પોતેજ.

પત્ર લખી રહ્યો પણ હૃદય કંઈક અધીરું બન્યું. તર્કોનું વાદળ ઉભરાવા લાગ્યું, “શા માટે એમ થતું હશે શું પત્ર ન મોકલવા કુદરત સુચવતી હશે ? બિનિય હુઃખ દાયક નિવડવાનું હશે ? કંઈ સમજાતું નથી ! ત્યારે હું કયે રસ્તે ઉતરું ? શું પ્રિયાને છેતરી વિશ્વાસઘાતી બનું ?” આમ કંઈક ઘેલછા ઉત્પન્ન થઈ ને, બિઝાનામાં એકાએક ગળડી પડ્યો સુખમાંથી કંઈક લવવા લાગ્યો.

“કીસી ઝોહરા શીમાઈલકા તસવ્વુર હેં મેરે દિલમેં,

“મુનજ્જમ યા કમરકા હે, શુજર ખુરસીદે મન લદમેં,

કદમ રંજ હો તો ફરમાવો કોઈ રહેને ન પાચેગા,

“નીકલ જાયેંગી છતની આરબુચેં હેં મેરે દિલમેં,

“ન આમાદા હુઆ હો કોઈ ગમગીન ઉસકા શુખીપર,

“ઇલાહી ખેર બીજલીસી ચમકતી હે મેરે દિલમેં”

દેવરાજે આસનાવાસના કરી જેથી બાહુને પૂર્વની સ્થિતિનું જ્ઞાન આવ્યું. તે બોલ્યો “ભાઈ આ પત્ર તું હવે જલદી રવાના કર. પરંતુ ત્હારી આત્મશક્તિ પર સત્તા અજ-માવીનેજ આ કાર્ય કરજે. સમયસુચકતા વાપરવા જેવી હોય તો તે પણ કરી જોજે.”

દેવરાજે ગાડીનો ટાઈમ થઈ જવા આવ્યો હતો જેથી પત્ર આપી પેલા યુવાનને રવાના કર્યો. ચિન્તામણીએ સખી સમક્ષ આ પત્ર વાંચ્યો. સર્વ બીના અક્ષરસઃ ગજ-રાના હૃદયમાં ઉતરી ને અક્ષુઓએ અમીનસમાંથી કંઈક રસ ચિન્તામણીને સ્નેહાકર્ષના સંબંધે આપ્યો. પ્રિયતમના અપ્પહો દ્રષ્ટિગોચર થવા લાગ્યા. પળે પળે શોકને હર્ષ રમવા લાગ્યા આથી સખીનું હૃદય પીગળી ગયું ને બોલી “જેવન આમ થેલી ન જાન, તહેણે કયા અપ્પહો અવરિત લખ્યા છે ? જોને આ વાક્ય કેવું સરસ લખ્યું છે “આ અપ્પહો કંઈ અપ્રેમથી લખ્યા નથી, પણ ખાસ કસોટીજ છે” હૈ ! હવે સમજી ? ત્હારી ઉપર કેટલો બધો પ્રેમ છે યોગ્ય ન પણ ઘડીને તૈયારજ કરેલો છે. ચાલ તૈયાર થા ! ત્હારા ઘરનાં સહુ જોઈ બેસી રહ્યાં હશે, હવે તો એજ કે અળેલા ટાઈમમાં પરતારી હાજર રહેવું.” ગજરા આ અપ્પહોથી કંઈક શાન્તિમાં આવવા લાગી ને ઘેર જઈ મુઠ રહી કુદરવાનુસાર દિવસો ગત થવા લાગ્યા. પારેલો સમય નજીક આવ્યો. ગજરા વીચાર કરવા લાગી

“અરે હે પરમાત્મા મહાશક્તી ચિન્તામણીને વિચેતન સહન કેમ થઈ શકશે ? તહેના જેવી નિખાલસ સખી મહને બીજી કોઈ મળી શકે તેમ નથી. સ્વામી સુખની ખાતર મહારે તેનો ત્યાગ કરવોજ પડશે. જોને એ બિચારી મારા કરતાં કેટલું અસહ્ય દુઃખ વેઠી રહી છે, ધન્ય છે એની ધૈર્યતાને” આમ ગજરાના તરંગો મગજ રૂપી સંસારમાં તર્યા કરે છે.

આજે પ્રાતઃકાળે ગજરા રનાનાદિકથી પરવારી છેવટનો દિવસ આનંદમય ગુજારવા, પોતાના લઘુ જ્ઞાતોમાં કેન્દ્ર સ્થાને બેસી દરેકની ઉપદેશીકા બની, ને દયા લરી બાણી થી ત્હેની નાની જ્હેનને કહેવા લાગી. “બાબા ! હું હવે ત્હેને જ્હેન કહી શકવા લાયક નથી. કારણ જ્હેનની ફરજે માંથી હું મુક્ત થવા ધારું છું. બહાલી ! ત્હેને પ્રભુએ શા માટે જન્મ આપ્યો ? જોને મારા કેવી દશા થાય છે ? ત્હારા લવિષ્યની કેને ખબર છે કે શું થશે ?” પ્રભુ માંમે જ્હેનના સુખ માટે માગણી કરવા લાગી ત્હેનું હૃદય મૈત્રી અતિ કામળ હતું. પણ કોણ જાણે ત્હેનામાં ક્યાંથી પીરજ આવી કે જરા પણ પીગળી શકી નહિ. ને ગ્રહચક્ષુમાં પ્રવૃત્ત રહી સુર્યાસ્ત પછી સરહારખાએ પૂછ્યું. “જ્હેન હવે ઘણા દિવસ થયા માટે આવતી કાલે સાસરું ખાસ ને કીક દશેક દિવસ પછી તેડવા મોકલીશ” “મા, હું પછી તેજ વિચારમાં છું કે, કીકરી તો સાસરેજ શોભે, ત્હારે

સુઝાવાનું કંઈ કારણ નથી. પણ હું ત્હને છેવટના એ
 શબ્દો કહેતી જાઉં છું તે ખાસ યાદ રખજે ! આ માફી
 બચુ બહેનને જાણી જોઈને કુવામાં ઉતારીશ નહિ. આ
 મહારા નાના ભાઈઓને તેમનો બાળપણનો સ્વાર્થ કરતાં
 અટકાવીશ નહિ. કામ તો બારે દહાડા પહોંચે એથી માળાપે
 બાળકોનો સ્વાર્થ બગાડવો નહિ. મહારા પિતાશ્રીની આજ્ઞા-
 નું ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ. ત્હેમના સ્વભાવને ઓળખી જે
 તે વખતે ઉત્તર આપવો, એમાં સ્ત્રીઓનું હિત સમાયલું
 છે. જોકે હું ત્હને કહેવા યોગ્ય નથી છતાં કંઈક કહું
 છું તેની માફી આપજે. ચિન્તામણી ને મહારામાં તફાવત
 ગણીશ નહિ. ત્હને જોઈતી મદદ કરજે તે બિચારો ક્યાં
 દરવાની છે ? ત્હારાં દુઃખમાં એણે ઘણી મદદ કરી છે તે
 જૂલો જઈશ નહિ આપણે સાબાં તાબાં હોઈશું તો પરમા-
 ત્માની ઇચ્છાનુસાર પુનઃ મલીશું, પણ હાલ તો હું ત્હારાથી
 વિયોગીની બનીશ.”

આમ એકાએક કદી નહિ સાંભળેલા એવા શબ્દો
 ગજરાના સુખમાંથી નીકળતા જોઈ સરદારબા સ્તબ્ધ બની
 ગયાં. પાએક કલાક સુધી પ્રત્યુત્તર પણ જડયો નહિ. ‘એવું
 તું આ શું બોલે છે ? શું તું કાયમને માટે સાસરે જવાનું
 છે ? શું ત્હને લાયક સાસરી મળી નથી ? દીકરી આમ
 ત્હને આ મટે સંતાપે છે ? ખરેખર હોય તેજ કહેજો.”

ગજરા સમયમુચકતા વાપરી પોતાનો શોક સમાવી દઈને બોલી, “ખા શું ત્હને ખોટું લાગ્યું ? એ તો હું સેજ વાત કરું છું. તું જ કહેને કે મ્હેં કયા શબ્દો ખોટા કહ્યા ? સાસરે તો મ્હારે જવાનું જ છે ને ! વાત જોઠે વાત નીકળી ત્યારે મેં કહ્યું એમાં ત્હારે ઉદાસી થવાની જરૂર નથી. ચાલ ઉઠ મ્હને બુખ લાગી છે, માટે કંઈક ખાવાનું આપ.”

લોખી સરદારખા કંઈ સમજી શકી નહિ. ત્રિ પડેલી હતી ઠાકોર પણ ઘરમાં જ હતા. ગજરાને સવારે સાસરે મોકલવાની વાત ઠાકોરે જાહેર કરીને સરદારખાને જે જે લુગડાં જોઈએ તે મંગાવી આપવા કહ્યું. “જેઠેન શરીર તો સાડું છે ને ? ત્હારે સવારે સાસરે જવાનું છે. જે ત્રણ સંદેશા આવી ગયા છે. મ્હોટાભાઈ જાડી જોડીને મુકવા આવશે.” ખાપનિ આગળ ઘોકરી શું બોલી શકે ? સવારે ગજરાને સાસરે જવાનું નક્કી થયું. પ્રિય વાંચકો ઠાકોર ગજરાના વિચારોથી અજાણ હતા, નિરાંતે શયનગ્રહમાં જઈ નિદ્રાને સ્વાધીન થયા.

સત્રિના અગિયાર વાગ્યાનો શુભાર થઈ ગયો હતો. ચોતે ખુશાલીની દીર્ઘ વૃત્તિઓમાં લીન થયેલી હતી, જેથી નિદ્રાને ત્યાગી જ હતી. મુકરર કરેલાં સાહત્યોનો સંગ્રહ કર્યો, બચથી મુકત થવાની ખાતર કંઈક હથિયાર લઈ, ગ્રામની વચ્ચે થઈ, એક ઠાળ સત્રિની માફક, નિહરપણે,

પોતાની સ્થાન ભુમિને વન્દન કરી, આશાઓના તરંગોથી નાચતી એક અજિત મુખને માટે, પોતાની નિખાલસ સખીને તણ હઈ પ્રિયતમના મુકરર કરેલા સ્થળે, આવી પહોંચી ને પ્રિયાના મિત્રને આમથી તેમ શોધવા લાગી.

આંખલીના વૃક્ષ ઉપર રહી માં. જીવણલાલ ડીટેક્ટીવનું કામ કરતો હતો એટલામાં ગજરાને આવેલી ભેઠ નીચે ઉતરીને કહ્યું “કોણ ગજરા?” “હા ત્હમે કોણ છે? ત્હારા પતિનો વીશ્વાસુ મિત્ર તેની મને શું ખાત્રી? તે ખાત્રીમાં લે આ ત્હારાજ હાથની મુદ્રિકા તેથી વિશેષમાં ત્હમારો પુર્વનો સંબંધ જોડાતાં પહેલાં રાત્રએ મ્હારા મિત્રે ત્હને સંજાવવાની ખાતર જે વાક્ય કહેલું તે સાંભળ.

“કેની શોભે છે રાત્રિ, પણ અંધ વિના આંખી દિસે; સ્મરણ કરે જરૂર મલશે, કાયદો ફિરતારનો નહિ ફરે”
ગજરા બોલી “એહો ! શું આ વાક્ય પણ ત્હમણે ત્હમને કહિ રાખ્યું છે ? ચાલો હવે વિલાંબ કરવામાં અનુકુળતા નથી.

જીવણલાલ ગજરાસહ મુંબાઈ આવી પોતાની પ્રિયાને મલ્યો ને કરજા જેવી ભલામણ કરી ગજરાનું નામ ફેરવી ગંગા નામથી બોલાવવા સૂચવ્યું પ્રિય વાંચકવૃંદો હવે હું ગજરા (ગુલાબ) ને ગંગા નામથી વર્ણવિશ ગંગાને પતીના ના તો દર્શન થયા નહિ જેથી પુછવાને અધિરી મનેલી

બાળાએ જીવણલાલની સ્ત્રી પદ્માવતીને પુછ્યું જોતે તે કયા
 રે આવનાર છે ત્હમને લખ્યું છે કે પછી આવે ત્યારે
 ખરા જીવણલાલે કહ્યું ત્યાર પછી ત્હમને પત્ર અહીં આવ્યો નથી
 ના તમારે પત્રનું શું કામ છે કેમકે પછી જાતનો અદેશો રા
 અવાનિ અહીં જરૂર નથી આ ત્હમારી યેન છે એમજ મા
 ની લેજો. આમ વાર્તાલાપ ચાલે છે એટલામાં નિચેથી કેમકે
 એ જીવણલાલ કરી પોકાર કર્યો બારીએથી જોયું ત્યારે તો
 ટેલીગાફ વાળાને જોયો. રાત્રીની દ્રેનમાં ગંગાસહ જીવણ
 લાલને પુનઃ જોવાવવામાં આવ્યા હતાં આ સમાચારથી ગ
 ગાનું હૃદય કંઈક ધિરજ વાળું થયું બન્ને સ્ત્રીનો પ્રેમ ટુંક
 સમયમાં સંગીત થવા લાગ્યો રાત્રે બારની દ્રેનમાં જવાનું
 નકકી કર્યું ભાડાની ગાડી જોવાની બન્ને બોરીબંદરના સ્ટેશ
 ને પદ્માવતીને ધીરજ આપી રવાના થયા. ટીકીટ લઈ પુના
 તરફ જતી દ્રેનમાં હાથ લથથા ગંગા ગઈ રાત્રીનો ઉજગરો
 હોવાથી દ્રેનમાં ઉઘ આવવાથી જીવણલાલ ને બગૃત રહેવાનું
 કહી સૂઈ ગઈ. પુનાનું સ્ટેશન આવ્યું બાલુ સ્ટેશને પ્રિયા
 ત્યાં મિત્રતા આગમનની રાહ જોતો ઉભેલો હતો. દીર્ઘ
 કાળે ઉભયનિ મુલાકાત થઈ હૃદય હૃદયને મલ્યું પ્રેમા વિંગત
 થી પ્રણય પ્રણયી શાન્ત પામ્યા મીત્ર મીત્રને મલ્યો આ
 સ્થળે આ ત્રિપુટીથી વધુ રહી શકાયું નહીં

જીવણલાલે ઉભયની આજ્ઞા માગી- પદ્માવતીને શાન્ત-
 વન આપવા ગંગાએ કહ્યું. જોત જોતામાં જીવણલાલ બાલુથી

વિખુટો પડ્યો. આ તરફ વૈશાખ માસની કુળ પક્ષીકાના દિવસ ચાલતા હોવાથી, દિવસની ગરમીથી મૂકત થઈ, આ બેડું રાત્રિના શીતળ પવનને વશ થયું. પુનાથી એક ટૂંન રાત્રિના દશ વાગે બાલુ ત્યાં ગંગા સહ રવાના થઈ.

ટૂંને પોતાની પ્રવૃત્તિમાં કંઈક વૃદ્ધિ કરી, આ તરફ બાલુ કંઈક વિચારોની પ્રવૃત્તિમાં આવી વહન દ્વારા સાચે બેઠેલાઓને સુધારસનું પાન કરાવતો બોલ્યો.

“કર ઇશ તું બહાર નઠકી અમને, કર બોલી જરૂર નમુ તમને;
હોય દોષ કદી અમ બાળકનો, કર માફ ગણી હકક પાલકનો.
ભયું છે પગલું ઉલટું ગણીને, બન્યો મુખ તું સમબુ થઈને;
બુદ્ધિહીણ બન્યો કેમ બાઈ અરે, રીઝશે કીરતાર હવે
શું અરે ?”

આમ પ્રભુની પાસે બાણે માણી માગતો હોય તેમ બોલવા લાગ્યો, વળી પુનઃ સંગીત શરૂ કર્યું.

“મહને બહાલી લાગી, તુજ હૃદયની પ્રેમ સંઘમ્ભા:
સદા પાળી તેંતો, બલી ખુરી પરન્તુ પતિમ્ભા.
હવે ધાયું શું છે ? કુદરતે કર્યું કાચું કરવા;
વિરંગોની પેઠે, ગૃહ ત્યજું મેં અંગ રમવા.”

“ઓ ઇશ ! શું તું મહને પાળનારો નથી ? સજ-
નાર નથી ? શું આ કાચું મારી સત્તાથી બને છે ? નહિ !
નહિ ! તારા વગર વૃક્ષનું પાન પણ હાલી ચકતું નથી.

તો હું પામર, માફ કરનારો મનુષ્યજીવ કેવી રીતે
મારી ઇચ્છાનુસાર વર્તી શકું ? ”

જાણે પરમાત્માનો દોષ હોય તેમ ઠપકો આપવા
લાગ્યો. કંઈક ધ્યાનાવસ્થાના અંતમાં જોતવા લાગ્યો.

“ નેત્રે નેત્ર મળ્યે જરા મલકતાં, ક્યારે ઇશારા થતા,

“ ક્યારે ચુમ્બનને સુ કોઈ વખતે વાતો કરી ભેટતાં,

“ ક્યારે વેણી કુલો વડે પ્રિય કરે ગુથઈને ખેંકતી,

“ ને ક્યારે બસ એકબેજ ક્ષણમાં કમ્પી રહેતાં મળી !

“ જ્યારે જેવો સમય મળતો તેટલું ફાણું લેતાં,

“ ને બાકીનો સમય સઘળો ખુબ જોયાઈ રહેતાં !

“ છુપી પ્રીતિ, પ્રણયી ! મધુરી કેમ કેવી દીસે છે ?

“ બી વાવો છો તમ હૃદયમાં ઝેરનાં કિન્તુ ભોજો !

“ સમય ના મળ્યો તેથી પીધું ઝેર હજી નથી ?

“ ભર્યા છે માત્ર પાત્રો આ ? , તેનું ઘેન મટી ગયું ? ”

(કલાપી હૃદય ત્રિપુટી)

તા. ૧૧-૧-૨૦

જાણ કંઈક શાન્તિમાં આવી, નોટપેપર લઈ જાણે
કોઈ અન્ય પુરૂષનું સ્મરણ થયું હોય તેવા આવેશમાં
લખવા બેઠો.

“ પ્રિયવર ? આપશ્રી અઘાપી પયંત

દીધું કૃતિઓ મારા પ્રત્યે વર્ષાવી રહ્યા છો. તેના આભારો

ઉભયમાં ખુલ્લાજ છે. પ્રેમ ? આ શબ્દ ઘણોજ વિસ્તાર પામી દુનિયામાં જુદાં જુદાં રૂપ ધારણ કરે છે. શું તમે અજાણ છો ? ન્યૂનતાધિક ભૂતો, અદ્યાશયી છતાં પ્રેમ શબ્દને કોઈપણ એક રસ્તે જોખળી ચકે છે. તે પછી આપ તો સર્વજ્ઞ છો એમ મારી કલ્પનાથી જાણુ છું, એટલે તહમારા રનેહીના આશયને સમજો ? એ જોલુજ છે. સહાધ્યાયી ? કયા તપોબળની ખામીએ જેને તમે યાદ કરો છો તેનો વિયોગ સહન કરવો પડે છે ?

કુદરત સદા ન્યાયીજ હોય છે કેમ જાણ્યું કે, આ સ્થિતિથી દુઃખ પ્રાપ્ત થશે. નિશ્ચયાત્મક ચળાયમાન થવા શાની જરૂર છે ?

હૃદયની પ્રવૃત્તિ એક પક્ષો બની આધુનિક કાળ તહમો જેને આધિન થઈ સ્વાર્થ ત્યાગી બન્યા હતા, તહેમાંજ અહર નિશ ખેંચાયા કરે છે. અંતકરણના અપિત નિવડતાં દુનિયાનું કલંક શું ઇષ્ટ છે ? પરમાત્મા શું ? આ સાહસ-થી ક્ષમાની વૃષ્ટિ નહિજ વર્ષાવે ? ઇન્સાફની રાહ જોવા હું રહ્યો હોત, તે દુનિયા કંઈક મિષ્ટિત વાણી ઉચરત પણ કહાય ઉભયમાં એકાદ પક્ષ પ્રભુશરણ થાય. આજ અરણે, વળી પ્રાધાન્ય બળાકષણથી ઉત્કૃષ્ટ શીરસ્તો આજ છે, એમ માની ન્યાયાન્યાયની દરકાર રહિત બની તહમારા મિત્રે પારેલી પારણા કબુલ કરી છે.

શબ્દોનું બંડાર કંઈક મ્હારામાં ઓછું છે. જેથી માફ હૃદય બેઠાએ તેવા રૂપમાં આપને લખી શકતું નથી. છતાં જે કંઈક ઐરણ્યથી લખાય છે, તે બધે દોષિત શબ્દો હોય પરન્તુ કૃપાની વૃષ્ટિ દર્શાવી, સ્વમાની યાચના પૂરી પાડી, મહેને શાન્તવન આપશે. ઇષ્ટદેવ આપની ધારણાઓ પૂરી પાડી, આ દુનિયાનાં ઇષ્ટ કાર્યોમાં આપ નામાંકિત બની કર્તાવ્ય પસપણ નીવડા એટલીજ દલીલ સમ્યુદયી યાચના કરૂં છું.

મ્હારું એટલે તહમને સ્થાયી સ્થાન ભોકતા નીવડયા પછી આપીશ. કુદરત સદા ભૂ નિયમોને પોતાનું સ્થાન બદલાવતી નથી. અસ્તુ. ”

પત્ર લખાઈ રહ્યો, પોકેટ બંધ કરી, ચાલતી ટ્રેનમાં રવાના કરી પત્રને જંકશન સુધી સહાધ્યાયી બનાવ્યો.

પોતાની પાસે નોવેલ હતું, તેમાંથી કોઈ સુવકે પોતાના ભિત્ર ઉપર કાગળ લખેલો તે વાંચવા બેઠો.

“પિશાચી મિલન”

“ નથી એ ભોગ અમૃતના, પિશાચી એ પકવાનો;

“ અસુરને રાંધણે રાંધ્યાં, ન એ આરોગવા બાતો.”

“ મ્હારાં લખાણ કેવળ નિષ્ફળ નીવડશે ? તેમાં રસસતા હો યા ન હો, પરન્તુ પુનઃ પુનઃ મ્હારા લખાણનો શુષ્ક ખાલો આપના અધર નજીક ધરૂં છું. પૂર્વના

જીવનમાં મહારા પ્રથમના મિલનને માટે ખરેખર ! હું
 થયેા ઇન્તેજાર હતો. તે મિલન, પિશાચી મિલનને માટે
 મહેં સર્વ શક્તિઓ વાપરી, અશક્તને નિષ્ફળ કીધી
 છે. છતાં પણ અફસોસ ! તે મિલન મહેને મલ્યું નથીજ.
 અને ભવિષ્યમાં હવે મળનાર પણ નથીજ.

“ઓ સ્નેહનાં હૃદય ! ઉજવલ પૂત્ર પૂત્રી !

મા ભુલશેા તહમ કહી.....નિજ કુલ ધર્મ.”

“શુભ અશ્મથી પણ ચાંપવાની એમ માનવ જાતને”

(કલાપી)

તથા “સ્વાર્થ વિના નવ પ્રીતિ હીઠી આ જગમાં”

(મહારથેતા કાં)

ખરેખર ! આ કેવળ તદ્દન સત્ય છે. વળી
 મીં કોના શબ્દોમાં “આ જનસમાજ તદ્દન દુર્ગુણોથી
 ભરેલો છે.” શું આમ નહિ માનવાને કોઈ સબળ કારણ
 દર્શાવી શકે તેમ છે ? બેશક નહિજ ! અરે ! દર્શાવવા
 પ્રયત્ન કરે તો અનુભવથી અસત્ય કરે એમ છે. મહારા
 પોતાનાજ શબ્દોનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ શું હજી સાબીત નથી
 થઈ શક્યું ? મીં રાજર એસ્કમ કહે છે તેમ “અનુ-
 ભવનાં એકવીશ વર્ષ કરતાં શાસ્ત્રાભ્યાસનું ફક્ત એક વર્ષ
 વધારે શીખવે છે.” બેશક આ વાક્યને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ
 ની આવશ્યકતા છેજ નહિ. હું કહેતો હતો કે શાસ્ત્રી

જ્ઞાન તહમારાથી શું ઉંચો નથી ? ઉંચોજ છે, એમ તહ-
મારે કબુલ કરવુંજ પડશે.

ભર્તૃહરિ:—“વિક્રમ ! આ વનફળમાં, કે કોઈ દિવસ
અનાયાસે ઠોકર લાગતાં મળી આવતા સ્મશાનના લાડુમાં
જે મધુસ્તાને સ્વર્ગીય સ્વાદ હું ચાખું છું તે પીંગળાની
રસોઇથી ન હતો.” આહા ! કેવું સુમધુર વાક્ય. હું આપને
ભર્તૃહરિ શતક વાંચવા ફરમાવતો હતો. પણ ખેર ! હવે
“ભુલ્યા ત્યાંથી ફરી ગયો.”

“હા પરતાવો વિપુલ ઝરણું સ્વર્ગથી ઉતર્યું છે;
પાપી તેમાં ડુબકી લઈને પુણ્યશાળી બને છે.”

વળી જે સ્ત્રીને આપણે પત્ની કરી શકીએ, તેજ સ્ત્રીને
આપણે અન્નત સુધી સ્વીકારી શકીએ. એવી તો ભાગ્યે
એક પણ મહીંઆ મલી શકે. વખતે બાંધ દ્રષ્ટિથી મલી
આવે, પણ તે તો ગુલાબી ચહેરા, અને તાજા રક્તની
પાછળ ભમનાર વ્યભિચારીજ હોય છે. આ શબ્દો મારા
નથી પણ એક મહાન્ અલૌકિક વ્યક્તિના છે. બીજાને
સુધારવા મ્હારું કમનસીબ કે સુધરતાં આંચકા ખાધો.
હવે તો અશ્વોસ ! હાય ! અસ્તુતઃ અરણીમાં કહેવત છે કે
“ઇન્સાન ભુલનું પુતળું છે.” પણ તેની કંઈક હક હોવી
જોઈએ. પુનઃ ભુલ ન થાય તે માટે ચિત્કાર, તિરસ્કાર
વૃત્તિથી સંયમ કરી શકાય તેમ છેજ.

મધુર કટાક્ષ વાર્તાલાપ, લાંબાંલચ ભાષણો, તેમાંથી એક શબ્દ સત્ય નીવડ્યો છે? મહાસ લવિષ્ય કથનના પ્રાયઃ દરેક શબ્દ અરે! અક્ષરો પણ સત્યતાની પડઘમ નિરંતર હવે તો વગાડી રહ્યા છે. દુનિયા ગમે ત્યાં જાય છેની મહુને પરવા નથી, પરંતુ આપ ઉભય અને અન્ય મિત્ર વર્ગ, સ્નેહી બહાલાઓ વિગેરે માટે તો આમજ છે:-

“હુએને કે અમેને કંઈ, નથી કંઈ સ્વાર્થની સંતી;
જીવરથી ચાકુતા હોતે, અમર રાખો સદા મૈત્રી.”

જાત્ર આ પ્રમાણે ઉભય અને અન્ય મિત્રો વચ્ચે સદા રહેા મહાભારત અને રામાયણ, સમુદ્ર મંથન માટેનો દેવ્ય દૈત્યોનો વિગ્રહ, ચિતોડના ખંડેરા, કર્નાલનું યુદ્ધ, પાણીપતના વિગ્રહો ને વળી દિલ્હીનો કલ્લેઆમ આ જાતિને આભારી છે. પૃથ્વીના ઇતિહાસમાં પૂજ્યપાદ મહારાજા સત્ગુરુહરિના રાજપદને ત્યાગ કીધા પછીથી, આજ સુધીમાં દરેક દેશોમાં પ્રજાએ સી નિમિત્ત ઘણુંજ સહ્યું છે. ને અન્ય પ્રાણીઓની કલ્લો કરાવી છે, બદકે હુન્નરો નિરાપરાધીઓના પ્રાણ હોમાયા છે. અરે! ઉત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ પેરિ કીલસનો નાશ, પણ એક સીએ કરાવ્યો હતો. આવી વૃથા જાતિને માટે ઠાલણેષ કરવો; લેબુ દગાડવું, ઇષ્ટ ન લાગવાથીજ મહારી ચોકમય કદાણી જાતમ કડકું. અસ્તુતઃ અપૂર્ણ.

તા. ૩૦ અવકાશે વિશેષ રૂબરૂ. કેટલીક જાપાનિઝ કહેવતો થડો સેવા લાયક હોવાથી આપને દર્શાવું છું.

૧ “ઉંદરને માટે ખિલાડી રૂઢન કરે તે ખરું ન જાણતા.

૨ ડાહ્યા પુરૂષોનાં મનજ ગુપ્ત મર્મની કળરો છે.

૩ વનિતાની જીભ એ ત્હેની તલવાર, ત્હેને કદી કાટ ચઢતો નથી.

૪ સ્ત્રીની ત્રણ તસુ લાંબી જીભ પાંચ હાથ લાંબા માણસને મારી શકે છે.

૫ બધી પરણેલી સ્ત્રીઓ આદર્શ પત્નીઓ હોતી નથી તેમ પુરૂષનું પણ સમજવું.

૬ સાત છોકરાની મા પર પણ વિશ્વાસ ન કરવો.”

પત્ર વંચાઈ રહ્યો વિચાર નકરી પોતાની કિપર આદર્શ લેતાં કંઈ આવકો ખાધ:- “ઓ પરમાત્મા ! શું આ પત્ર લખનારે સત્ય લખ્યું હશે ? શું અપવાદ રૂપ સ્ત્રીઓ વિશુદ્ધ પ્રેમાળ નથી ? કંઈ નહિ એથક હું તેથી વિશુદ્ધ છું. લખનારની કંઈ અવલોકવામાં ખામી હશે. બાકી હું જોવા કરું છું કે બહાલી ગજરા કેટલા સહુદયથી રૂઢને નાનપણથી રૂઢાય છે. તેજ પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. ”

આ પ્રમાણે વિચારોની પ્રબળ સત્તામાં બાહુ સપડાયે.

પ્રથમ ભાગ સમાપ્ત.

જાહેર ખબર.

અમો ઘેર બેઠાં કલકત્તાથી ઝોડર પ્રમાણે ઘણાજ કિફાયત ભાવે ખાત્રીથી નીચે પ્રમાણે સામાન મંગાવી આપીએ છીએ. ફક્ત કમિશનથી ઝાળખની ખાત્રી કરી માલ મળે તુર્ત નાણાં લઈશું.

ખાલી ખારદાન દરેક જાતનાં, આસામની શુદ્ધ દેશી ત્રણ પ્રકારની ચા, સુતલી, એલ્યુમીનમનાં વાસણો સ્ટેશનરી સામાન, સ્વદેશી કલકત્તાના નાહવા ધોવાના સાબુઓ વિગેરે. વધુ ખુલાસો મળેા યા લખેા.

“ ત્રિવેદી માર્કિત ”

રાણીજીન હભોઈ.

